

ЛЕСЯ
ЛИСАК

ПЕРТКИ
ПАХОЩІ

„ТЕРПКІ ПАХОЩІ” — це перша книжка Лесі Лисак, що напевно зверне на себе увагу нашої читацької публіки. Зібрані в ній оповідання — а може літературні фейлетони, етюди? — друковані протягом останніх років у „Свободі”, тематично поділяються на дві частини: ті — про рідне село, що за горами й морями, про його маленьку школу і школярів, про наших людей там тепер і колись, про еміграційні будні та свята, і — „американські” оповідання, якими авторка вводить у нашу літературу нові образи з чужого побуту і нові, незнані в ній персонажі.

Про Лесю Лисак, як письменницю, кажуть, що вона — сантиментальна. Так, очевидно, і майже всі зміщені в цій книжці оповідання також сантиментальні. Але чи це гріх, чи чеснота? Літературної їх вартости це напевно не обнижує. І чи не є притаманною національному прикметою українців часом надмірна чутливість?

ЛЕСЯ ЛИСАК

ПЕРПКИ
ПАХОЩІ

ВИДАВНИЦТВО "СВОБОДА"

LESIA LYSAK

ASTRINGENT AROMAS

"SVOBODA" PRESS
New York — Jersey City
1969

ЛЕСЯ ЛИСАК

ПЕРЕКІ
ПАХОЩІ

ВИДАВНИЦТВО "СВОБОДА"

Літературна редакція
В. Д а в и д е н к а

Обкладинка і ілюстрації
Б о г д а н а Т и т л и

Printed in U.S.A.

"Svoboda", 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

ДЕЩО ПРО СЕБЕ

У друкарні вже підготовано було понад п'ятдесят нарисів, коли виникло питання „вступного слова”, в якому звичайно розказується про автора та про характер його твору.

Власне, без цього другого, тобто без коментарів, можна прекрасно обійтися! Читач, який захоже і який буде мати терпеливість прогитати збірку, сам створить свою власну думку про неї. Але як обминути те перше — оте дещо про автора?

Думаю, що й це можна було б обминути, якби ухилилися від узвичаєної засади, згідно з якою гитач

має право знати, де й коли народився автор і гим він займався. Це трохи подібне до прийнятого „дозвольте представитись”, що дає людям змогу між собою познайомитися.

Тож, якщо це має для вас, дорогі гитагі, значення, авторка цих нарисів народилася у невелизкому селі Вірлові, біля історичного міста Зборова, що знаходилися колись у Тернопільському воєвідстві, переназваному тепер на Тернопільську область.

Можливо, ця деталь має деяке значення, бо авторські спогади пов'язані саме з цією частиною Галицького Поділля. І звідти ж узято багато локальних слів.

Може, комусь цікаво буде знати, що мої батьки були сільськими вчителями — батькові надали титул „Директора школи” — і через те все, що пов'язане із життям тих, хто „людські діти вжив”, з життям сільських школярчиків — стало мені дуже дорогим. Коли б не село, не ниви, пільні дороги, а понад усе люди, що там жили — туга на гужині не була б така велика . . .

Не знаю, наскільки зацікавить гитага інформація, що авторка вчилася і здавала матуру в Жіночому Лицеї Українського Дівочого Інституту в Перемишлі. Але про це треба, мабуть, згадати, щоб вдалося згадкою сплатити бодай часточку боргу тим учителям і виховницям, від яких простягалась нитка любови до рідного і до Краси.

В одному я тільки певна, що друга світова війна змінила моє життя так само докорінно, як і життя людей, до рук яких дістанеться ця збірка. Коли б не війна — можливо вдалось би здійснити молодежу мрію про журналістичні студії. Але війна сказала своє рі-

шуге „ні”, і, замість студіювати журналістику, прийшлося — хог і з любов’ю — взити малих босих школяриків по забутих світом селах Зборівщини. Зате пізніше майже здійснилась інша, не менше прекрасна мрія, що зветься театр. Але студії в Театральній школі при вул. Францішканській 7 у Львові — знову ж таки війною ги власне виїздом із рідної землі — були перервані. Опісля був поворот — ні, не на рідну землю, а до н’яного мистецтва Мельпомени у Театрі-Студії, озолованій мистцями Йосипом Гірняком і Олімпією Добровольською в післявоєнній Австрії та Німеггні.

А згодом — ще один етап мандрівки, за море, до промислового міста Бобфало в Ньюоркському стейті. І тепер праця в департаментовій крамниці при вулиці Мейн. Ця праця добра тим, що залишає вільні везори, щоб за писальною машинкою снувати думки про те, зого не можна забути.

Може комусь буде цікаво, як власне розпозалися всі ті розповіді, що заповнюють сторінки цієї книжки?

Можна сказати — припадково. Одного літнього дня у Кетскілських горах запах фіолетовий зебрець. Він ріс на узбіггі, при вузькій дорозі — правда, асфальтований, але трохи схожий на підгірську дорогу, там, вдома. І так само світило сонце, як світило тоді, коли авторка ще ходила межами подільських нив. І прийшла враз з тим туга, туга, яка властиво ніколи не відходила.

На брунатний папір, у який були загорнуті зеревки, унав тоді жмут думок. А наступного дня, вже гарненько переписана на білому папері, та розповідь була прогитана редакторові відомого щоденника. Ре-

дактор вислухав — і поклав рукопис до кишені. А решту зитазі „Свободи” вже знають.

Мені ще й тепер дещо дивно, як це той брунатний папір обернувся на книжку. Але туга і любов пояснюють багато декого у житті...

Автор

ЗНІМКА З КАРНАВАЛУ

Підходячи до дому, пані Рома почула, що в кімнаті Ляристи голосно грає радіо. Ляриса завжди наставляла апарат на повний звук, коли матері не було вдома.

„Ляриса збирається на парі і набирає настрою”, — подумала з невдоволенням пані Рома. Її разили го-

лосна модерна музика і ще багато інших речей, які подобаються молодим дівчатам, таким, як її дочка.

Вона стояла хвилину перед дверима. Треба було струснути сніжинки, які білили на комірі плаща, але чомусь не хотілося, чомусь жаль було розставатися з ними. Сніжинки завжди нагадували їй колишні зимові вечори. Тоді, коли їй було стільки років, скільки тепер Лярисі. Це була ніби незаписана поезія пройденої молодости.

Мати й дочка щиро любили, але не завжди розуміли одна одну. Те, що пані Рома звала гарним, Ляриса називала „олдфешенд”. Згодом Ляриса замінила це слово на „старомодній”, бо мати просила не вживати чужих слів. Останнім часом різниці поглядів відносилися до Лярисиної зачіски: вона підстригла своє гарне довге волосся зовсім по-хлоп’ячому. Тобто — на давній хлоп’ячий лад, бо тепер товариші Лярисі мали здебільша довге волосся . . . Пані Рома обстоювала, що така зачіска дівчині не личить, і була невдоволена.

У передпокої пані Рома почула гострий, міцний запах. Це Ляриса, стоячи перед дзеркалом, скроплювала волосся розпилим лякером. Цей запах теж не подобався пані Ромі, і вона зразу пішла до своєї кімнати, примикаючи за собою двері.

Голосна музика замовкла. Це означало, що Ляриса не хоче дратувати матері. За хвилину вона відкрила двері і несміливо запитала:

— Мамусю, як я виглядаю?

Пані Рома сиділа біля вікна і держала в руках малий альбомик. Ляриса знала, що це означає: мама згадує свої гімназійні роки. Як вона каже — найкращі роки молодости.

— Прошу на мене не сердитися, — по-дитячому заговорила Ляриса, — вчора ви обоє з татком погодилися, щоб я пішла на цю парі.

— Я зовсім не серджуся, — тихо відказала пані Рома, дивлячись на знімки в альбоміку. Ляриса поклатала руку на мамине плече.

— Це знімка з того карнавалу, коли Богдан подарував мамі два червоні туліпани? — шепнула.

Із знімки дивилося молоде личко, зовсім схоже на Лярисине. Такі самі великі, ніби здивовані очі, той самий гарненький, трішки кирпатий носик. Тільки зачіска була зовсім інша. І тоді Ляриса шепнула:

— Хай мамця розкаже, я так люблю слухати . . .

Обличчя пані Роми вмить проясніло. Вона взяла дочку за руку і, здається, сказала „ходім”, бо враз вони опинилися в місті, якого Ляриса ніколи не бачила, але про яке чула.

— Це головна вулиця Францішканська, — пояснила пані Рома. — Там за цукорнею Блюмки фризирня панни Зосі. Панна Зося походить з мішаної родини, але до мене завжди говорить по-українськи. Ходім, побачиш, які вона робить чудові зачіски.

Ляриса подумала: „Як важливо для мами, щоб говорили до неї по-українськи”, — але не сказала цього вголос. Вона оглядала вулицю, вітрини крамниць. Будинки й крамниці були чепурні, але невеличкі. Зовсім інакші, як у тому місті, де Ляриса виросла. Хідником проходило багато людей, зате на вулиці не було авт. „Ані одного авта”, — подумала Ляриса.

— Правда, як тут гарно? — сказала мама. — Це корзо — тут зустрічаються гімназистки із своїми „симпатіями” з мужеської гімназії.

Мама була виразно захоплена своїм містом. Ляриса мовчала — місто було приємне, але незвичне.

Вони увійшли до невеличкого затишного приміщення. На кріслах під стінами сиділи кілька жінок, які з цікавістю глянули на них. Перед великим дзеркалом у старих позолочених рамах стояла струнка білявка і розчісувала волосся якійсь корпулентній дамі. Білявка кивнула до них привітно головою.

— Це власне панна Зося, — шепнула мама. Але Лярисина увага була звернена на щось інше: у приміщенні чимсь так дивно пахло. Ляриса ніколи не чула такого запаху.

— Що це таке? — спитала вона пошепки.

— Ах, це спирт, на якому нагрівають рурки, — засміялась мама. — Я цього запаху ніколи не забуду, він мені так подобається. Це неначе запах вижидання... вижидання чогось гарного, розумієш мене?

Ляриса, здається, не зрозуміла. Її увага скупчилилася на чомусь, чого вона ніколи в житті не бачила: на спиртових машинках і синявих вогниках, на яких грілися дивні щипці — це були власне ті „рурки”, про які говорила мама. Руки панни Зосі спритно підхоплювали їх, обкручували декілька разів у повітрі і загортали у волосся корпулентної пані. Те саме робили дві інші фризієрки. Крутячи рурки у повітрі, вони якось дивно ними клацали.

— Побачиш, яку панна Зося зробить мені фризюру... Чудову! Вона знає, що мені до лиця у французьких льоках...

...І враз корпулентна дама перед дзеркалом зникла. Замість неї Ляриса побачила молоде, гарненьке дівча з довгими, ясними кучерями. Те саме дівча із альбоміка. Це була мама, коли була молодою.

— Як я виглядаю, панно Зося? — спитало дівча. У нього були розмріяні очі.

— Дуже гарно! — відказала білявка. — Бажаю вам гарної забави.

Ляриса ніжно пригорнулася до мами.

— Це гарні спогади, мамусю, правда?

Пані Рома тепло глянула на дівча з короткою чупринкою.

— Життя міняється, Лярисочко. Твоя молодість теж гарна. — І по хвилині додала: — Йди і добре бався на парі.

— На забаві! — поправила її з усмішкою Ляриса.

Тепер вони вже розуміли одна одну.

КРІЗЬ ВІКНО

У недільний весняний ранок крізь вікно можна побачити премилі, сонцем визолочені, картини.

На плотик, що відділяє два сусідні прямокутники трави та два невеличкі городчики — присіла пташка. Вона сіренька, як горобець, але більша за нього. Цікаво, як вона зветься? Ні — хіба цікавіше те, що пташка тримає в дзьобику довгу стеблину. Вдвоє довшу за неї саму. Здається, вона присіла на плотуку, щоб відпочити. Тепер вона знімається і летить до сусіднього дерева. Мама дивиться на пташку, всміхається і каже:

— Це вона несе до свого гніздечка. А пам'ятаєш, як минулої весни чоловік, що направляв дах, знайшов біля ринви гніздечко? Казав, що не мав сумління його рушити, і залишив діру аж до пізнього літа.

Пташки вже нема, зате прибігла вивірка. Вона починає роздряпувати пазурчиками землю біля плотика. Ага — мати посадила там цибулинки! Таки поруч туліпанів, що вже відцвітають, і поруч півоній, які скоро почнуть цвісти. Бо навесні добре мати свою „закришку”. Це слово відноситься також до петрушки, яка там уже віддавна набрала прав громадянства. Цибуля й петрушка — трохи непоетичне сусідство для романтичних квітів, але навесні все має право рости, цвісти, зеленіти. До того ж городчик невеликий, і треба йти на компроміс поезії й прози.

Вивірка вже вспіла випорпати із землі три цибулинки. Мати відкриває вікно й кричить до неї, щоб забиралася геть. Вивірка підводить голову, здивовано мигає випуклястими пацьорками очей, ображена біжить з грядки і зникає між гілками черемхи.

Черемха дуже запишалася у цей недільний ранок, бо вона починає цвісти й пахнути. Це такий міцний запах, що дехто каже, що від нього болить голова. Мама дивується, як може боліти голова від чогось такого чудового. Черемха пахне весною, а весна черемхою. Хіба можна нарікати на весну?

А втім, черемха нагадує мамі село й школу. Школярики завжди приносили до кляси великі в'язанки черемхового гілля. І треба була мати багато посудин, щоб це гілля з квітцям поставити на вікнах. Школярики самі робили посудини із пляшок. Двоє хлопчиків міцно держали пляшку, а третій обмотував кругом шийки шнурок і тер, тер шнурком, аж скло розігрівалось. Тоді пляшку опускали в холодну воду, і шийка відлітала.

Сонце всміхається до маминих споминів. Сонце ясне — і ці спомини ясні. Мама так любила тих своїх школяриків. Тепер уже, мабуть, їхні внуки ходять до школи.

Та ось за вікном уже нові персонажі: сусідське дівчатко з чорним кісками і цуценятко. Дівчатко — це Галочка. Вона рожева, кругленька, пухнатенька. „Як добре, що сусіди — українці, і що в дівчинки таке наше ймення, — думає мама. — І що Галочка говорить рідною мовою. Бо це так, ніби бути між рідними, бути вдома.”

Мама вихиляється через вікно й питає:

— Галочко, як зветься твій песик?

Дівчатко з чорними кісками підносить голівку й поважно відповідає:

— Ми кличемо його „Гава”.

Мати сміється:

— Комічно, дуже комічно — Гава! Цікаво, хто пригадав собі це слово? Бо колись вдома ті, що любили пестити дітей, вживали це слово. Подумайте — назвали песика „Гавою”!

Дівчатко з кісками й чорний пухнастий клубок, що зветься „Гавою”, бавляться на траві. Цуценятко підскакує і лиже Галочку в личко. Вона весело сміється. Вона сідає на траві, бере його на руки. Та, мабуть, пригадує собі, що в неї нова суконочка, — що не можна її бруднити, і кладе песика на траву. Тоді він перевертається на спину, підносить лапки вгору й чекає, щоб його попестили.

А згори сонце пестить їх обох. Сонця за вікном уже так багато, що мама примикає його і каже:

— А глянь на годинник, вже мабуть, пора їхати до церкви.

Так, уже пора. І я знаю, що в церкві крізь вікна теж буде стелитися соняшне золото й роз'яснювати

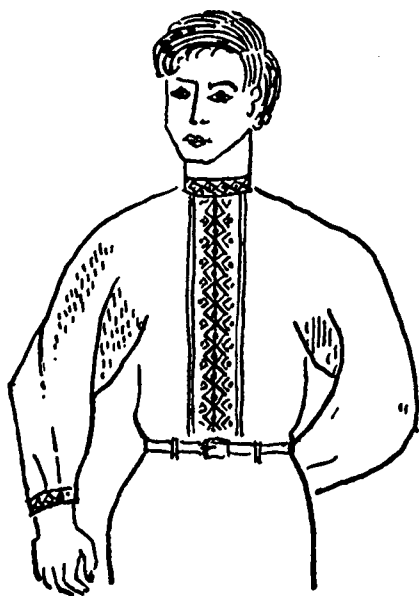
ікони та обличчя людей. А коли скінчиться Богослуження, люди постають біля церкви громадками і будуть розмовляти. Хочеться трохи постояти і собі, побути із своїми. Бо може хтось, так між іншими розмовами, кине пригадку:

— А як там тепер у нас?

Тоді мама побачить в уяві зелені поля — ті колишні поля, і тихо питає:

— А може б ми так по полудні поїхали за місто?

І ми поїдемо. Бо цей весняний день гарний не тільки тому, що сонце таке премиле, предобре. Він гарний тим, що у ньому відбиваються пройдені весни...

ДАРУНОК ДЛІЯ РОМКА

Ромко знав, що коли він закінчить середню школу, батьки подарують йому щось цінне. Бо, поперше, це йому за тутешнім звичаєм належалося, а подруге — батьки не були вбогі. Тому він частенько й виразно натякав, що це мало б бути. Авто. Не мусить навіть бути зовсім нове, може бути трохи вживане, тільки щоб добре їздило. Здавалося, батьки зрозуміли його

і мовчки погодилися — коли нагло вдарила ця несподіванка!

Так таки добре вдарила, бо про це ніколи перед тим не було мови. Батько урочисто заявив — мати держала руки зложені, немов до молитви, — що Ромко поїде з прогулянкою на Україну. Ромко так був заскочений, що мовчав добру хвилину поки спромігся на протест: „А це чому?” Тоді батько вигукнув: „Хіба ти не розумієш? Це тобі від нас матуральний дарунок!” А мати піднесла хусточку до очей і тихо сказала: „Поїдеш, Ромцю, відвідати бабуню”. І витерла очі.

Супроти такого обороту справи Ромкові не залишилося нічого іншого, як невдоволено мовчати. Це ж було явне розчарування: він надіявся одержати ключі до свого власного авта, а тут якась прогулянка на Україну. Батько це запримітив і сказав: „Це — твоя батьківщина!” Ромко тільки з чемности ще раз змовчав. Він міг сказати батькам, що це вони народилися на Україні, а він народився і виріс у місті, яке лежить в Ньюоркському стеїті.

Власне, Ромкові завжди пригадували Україну. Коли був ще маленький, мама розказувала про неї і читала книжечки. Потім долучились до того братчик на пластових сходинах і вчителька в суботній українській школі. Батько приносив українські книжки і намовляв, щоб Ромко їх читав. А крім того літні табори, свята, концерти, академії...

Словом — про Україну завжди була мова, та, правду кажучи, для Ромка це було щось і далеке й нереальне. Було незрозуміло, чому батьки і всі старші так тим захоплюються. Ромко не раз думав: що там на Україні таке особливе? Мама згадувала приходство, де жили дідуньо, бабуня, тітки. Великі празники, на які з'їздилося багато гостей, або ті про-

гулянки під час вакацій! Гості приїздили фірами, а на прогулянки йшли пішки. Велика мені приємність іти пішки полями до якогось там лісу на малини! Кошичок малин можна купити в супермаркеті за кводра.

Якось Ромко спитав, що вони пили, коли відчували спрагу під час такої прогулянки. Мама сказала: „Воду з джерельця під лісом”. Розказала з усмішкою, як приємно пити воду з лопухового листка. Теж мені приємність! Пляшка кока-коли безсумнівно краща від якогось там лопуха й джерельця! „Биг діл село або навіть те приходство! — думав Ромко. — Там навіть електрики не було!”

Але коли батько щось вирішить, а мама схвалить — тоді немає ради. І Ромко рад-не-рад провів кілька днів на пакуванні речей у дорогу та вислухованні безконечних вказівок, що йому треба буде там робити, сказати, на що поглянути. Там, на тій маминій і батьковій Україні.

Наостанку мама сказала найважливішу для неї — не для Ромка — річ: „Ми вже повідомили бабусю про твій приїзд. Вона страшенно радіє й приготує для тебе особливий подарунок”. — „Ще один! — подумав без ентузіязму Ромко. — Дивно, що ці старші ніяк не можуть зрозуміти нас, молодих”. Але з чемності сказав уголос: „Чи ти знаєш, яку саме несподіванку приготує для мене бабуся?” — „Знаю, але ти мусиш це сам побачити”, — відказала мама.

За кілька тижнів Ромко повернувся. Ніби дивно, щоб за такий короткий час хлопець міг змінитися, але зміна була. Ромко приїхав якийсь поважний, вдумливий. Він, який досі не любив розказувати

батькам про те, що думає або переживає — нагло розщедрився на слова й почав оповідати про усе докладно. Розказав про все, що бачив і яке воно йому видавалося. Часто повторював: „Мені сподобалися наші люди. Вони такі здорові духом”.

Сподобалася йому країна, хоч бачив чимало недостатків, а про люксуси, до яких він в Америці звик — не могло бути й мови. Всі ці матеріяльні речі вразили його менше, як батьки побоювалися. Про бабуню оповідав дуже багато, з особливою теплотою й ніжністю. І тоді гордим рухом поклав перед батьками те, що привіз від бабуні: вишивану сорочку. Подивився батькам прямо у вічі й сказав: „Колись я був би такої сорочки ніяк не вдягнув. Мені було б смішно. Тепер носитиму її. Вона має для мене велику цінність.”

Ані батько, ані мати не спитали, що саме так змінило Ромка, який досі вважав Україну чимсь далеким і нереальним. Проте, вони всі троє знали, що цей несподіваний дарунок без порівняння цінніший за те, що колись вимріяв собі народжений на чужині хлопець . . .

ЛИСТ ЗВІДТІЛЯ

... І прийшов лист — лист з України. Такий, як усі інші листи „звідтіля” — у сірій тандитній коверті, чорнилом бурачкового кольору писаний. Дивний бо справді колір — таким, мабуть, ніхто, крім громадян „найпередовішої країни світу”, не користується. Вам здавна відоме оце чорнило, ще відтоді, як вдома були...

Каже дехто: „змінилось там” — та, якщо по листах судити, не багато змінилось.

... Прийшов лист з дому далекого, але не забутого, і несміливо на порозі вашої хати зупинився. Чи не здається вам часом, що він неначе засоромлено до

поштової скриньки на дверях притулився? Бо коли б неживі речі — так, як у казках Андерсена — говорили між собою, то лист, можливо, вибачився б перед пишними, білими листами за свою скромну одежину. А якщо він прийшов із колгоспного села, то може за те, що чорним разовим тістом заклеєний. Бо, бачите, навіть клей у „найпередовішій країні світу” не дуже то міцний, коверту інколи годі заліпити, а не хочеться, щоб чужі листи читали . . . хоч „вони” й попри це, якщо захочуть, прочитають. Бачите, там така воля, що начальству чужі листи читати дозволяється, бо . . . може хтось брехню про „щасливе життя” капіталістам напише.

Гай, гай, якби листи між собою говорили, то цей сірий, бурячковим чорнилом написаний, розказав би білим листам тутешнім, що . . . не треба на нього насмішливо дивитися. Бож він з тієї прекрасної країни прийшов, що її колись „шпихліром Європи” звали, що в ній пшениця по ланах котилася, ба навіть чорнозем її такий цінний, що його вагонами на Захід вивозили . . . Тож що лист убогий з багатой країни прийшов — хай не дивуються. Хіба ж він винен у тому, що тепер там чужі хазяї свої порядки завели? І що не білі колачі, а разове тісто на листах — немов печать нового хазяїна? І хай ще вибачать йому, що він про все те, що там тепер діється, розказати не посміє. Хіба ж лист винен, що в ньому не вільно правди написати?

А все таки — дуже радісно вам, коли прийде лист звідтіля. Бо як же ж не радіти, коли промовляє до вас хтось дуже рідний, дорогий? Може мати, може сестра, може друг? Нерідні та байдужі до вас — не напишуть листа, а напишуть тільки ті, що їм за вами тужно, що й досі забути вас не можуть.

... І прийшов лист з України. Від сестри вашої. У коверті клаттик паперу — такого самого нікудишнього, сірого, як і коверта. Та ще й карточка — з волочками голубими та роменами білими. Від дівчинки-доньки вашої сестри карточка. У день вашого народження вона бажає вам всього доброго. Вона не знає вас, ніколи не бачила, але — любить. Стільки про вас від мами чула... І вона горда за вас, бо має тітку в далекій, немов із казки, чудесній країні.

Лист з України прийшов — і карточка з роменами. Найкраща карточка, яку можна було знайти в сільській крамниці. А на карточці надруковано: „Со днем рождения...” Ні, ні, це не з Москви, це з України карточка! А що напис російською мовою — „какая разніца!”

Чого ж ви дивуєтеся? Чи тому, що тут можете без труду купити карточку з яким хочете написом? У своїй рідній мові? А в Україні, в українському селі російські карточки продаються? І книжки, і журнали, і платівки на „общепонятном языке?” Ах, смішні оці „буржуазні націоналісти”! Є, є теж українське все, тільки хто міг знати, що мала дівчинка „на експорт” українські картки потребує? Коли ми вам про Україну говоритимемо, то й по-українськи пригадаємо! Хто ж міг знати, що вам російська карточка не довподоби припаде? Ах, які ж бо ви вперті! Хіба „не всьо равно”?

А лист лежить перед вами. Лист знає, що ви про свою землю хотіли б почути, тож розкажує. Про проліски, що в лісі зацвіли. Про ранню сівбу на полях. А про людину, що листа писала... що ж, живуть якось. Не нарікають. Бо, бачите, можна в людини все відібрати, але гордість відібрати не завжди можна. Людина, що писала цього листа, не хоче жалітися перед вами. Ви й так багато їй допомогли, дуже ба-

гато — згадує вона в кожному листі. „Не оскорбляйте себе, — пише, — ми знаємо, що ви там на гріш важко мусите працювати...” А потім додає: „Ви нам про себе розкажіть, про своє життя, про те велике місто, що в ньому живе.”

Бувають різні види голоду. Але чи не найбільше торгає вас за душу голод іншої душі? Ви ж знаєте, що вони хочуть у листах від вас почути: що в цьому далекому, іншому світі люди, звичайні люди — робітники, а не мільйонери — живуть людським життям... Вони хочуть ще й ще раз упевнитися (хоч про це здавен знають!), що можна жити вільним життям. Таким, в якому „власть імуші” не перечитують чужих листів, щоб перевірити, чи хтось не нарікає.

Ви так радієте, що прийшов лист „з дому...” Він вам так само дорогий, як дорога людина, що його писала. Тільки чому фіолетова тінь смутку мигнула над рядками, писаними бурячковим чорнилом? Чи тому, що дорогій вам людині відібрали найбільшу цінність, відібрали Волю?..

ДУМКИ НА СОНЦІ

Це добре, що в п'ятницю світить сонце — у соняшний день легше полагоджувати проблеми, яких від минулого тижня назбиралося чимало в усіх п'ятьох підміських філіях крамниці. Бо кожної п'ятниці група „баєрів”, яка у крамничній термінології зветься „відділом хатнього устаткування”, їде до філії полагоджувати справи.

У два фірмові авта — зелені з назвою крамниці по боках — сідає вранці десятеро осіб. Вісім чолові-

ків і дві жінки. Для збереження рівноваги сил та гармонії — в автах приміщується по чотири чоловіки і по одній жінці. Всупереч традиціям, пов'язаним з балакучістю жінок — ця самотня представниця жіночого роду чомно мовчить. Вона вже привіталася із своїми колегами, запитала — бо так годиться — як вони себе почувають, і в їхній загальній, безустанній розмові не мусить брати участі. За яких тридцять хвилин вони вже поза центром метушливого міста. Вони їдуть підміськими гарними околицями, де вже можна побачити клаптики зелених піль, невеличкі ліски. Вони саме проїжджають попри такий лісок. Сонце починає пригрівати, в авті стає душно. Хтось із колег відкриває вікно. І тоді ніздрі жінки, що сидить при відкритому вікні — її спершу куртуазно спитали, чи їй не шкодить протяг — підхоплюють знайомий запах. Це на узліссі цвітуть акації. Їх віття спливає вниз разом з китицями білого цвіту, що так пахне, так пахне!

Очі жінки всміхаються, всміхаються уста, ціле обличчя. Цей запах і ці дерева розказують про щось дуже гарне. Там, у лісі, на узбіччі біля церкви, росли акації. Вони починали цвісти саме тоді, коли в сільській школі кінчалося навчання. Дивно — цей милий і міцний запах асоціювався тоді із незвичайно милим словом: вакації. А вакації — це означає багато-багато сонця, лагідного й щедрого, скупаного у безжурній дитячій радості. Жінка пригадує колишню радість, і тому в неї така усмішка.

Хтось із колег запитує: „Чому ви нічого не говорите?“

Жінка повертає голову й всміхнено відказує: „Я думаю“. Не треба пояснювати, про що саме вона думає. Це було б зайве, бо якраз у цю хвилину другий колега починає розказувати анекдот, і ще поки він

його кінчає — авто дрижить від сміху. Власне — це трохи так, ніби поруч стояли два світи. Один теперішній, реальний, що розважає себе простеньким анекдотом, і той інший, що його зустрічають думки мовчазної жінки.

Хтось викрикує захоплено: „Гляньте, скільки тут трускавок!” Справді, авто проїжджає попри вантажне авто, яке стоїть збоку дороги, біля нього столик, на столику кошечки трускавок і крейдою на дошці написана ціна. Хтось із колег хоче купити цих лгід, але його відраджують: такі самі можна купити на кожному супермаркеті.

Жінка примкнула очі — їй краще бачити деякі речі з примкнутими очима. Вона побачила зруб лісу, що його так давно не бачила. Коли починалися вакації, вони їздили до бабуні, що жила у хаті під лісом. У такий соняшний ранок, як сьогодні, брали в руки поливаний глечик і йшли туди, на зруб. Біля букових пеньків розкинулись цілі галявини суничного листя. Поміж ними червоніли суніці. Дрібненькі, більші й такі зовсім уже доспілі, що осипалися із стеблини, коли їх торкнути. Вони йшли до глечика, а з тих, що мали довші стебла, треба було зробити букет для мами.

Щоб бодай дозбирати півглечика, — вистачить. Тоді треба поспішати додому, бо ці пахощі ніяк не дають спокою.

А на подвір'ї бабуня сипле курам зерно. Зустрічає усмішкою: „Занеси но до хати, а я піду по сметану”. І бабуня повільно йде до комори. У неї довга чорна спідниця, білий накрохмалений фартух. З-під очіпка висуваються космики сивого волосся. Бабуня йде, а ключі при поясі побренькують. Комора завжди замкнена на ключ, скриня в хаті теж. Дверей хати

чомусь не замикається. Хіба тоді, коли всі йдуть на ярмарок.

Бабуня приносить з комори великий чорний череп'яний глек, дерев'яною ложкою збирає сметану. Потім бере з полиці миску, на якій намальовані півники й червоні квіти. Насипає суніць, поливає сметаною. Відчиняє ключем скриню — у скрині зберігається дорогоцінний цукор. Сипле його рукою поверх суніць, сметани. Відкраює добрий кусень разового хліба — хліб так свіжо пахне — й каже: „Їж, дитино!”

Суніці пахнуть сонцем, літом, дитячою радістю.

У жінки заплющені очі, і тому хтось із колег питає: „Ви спите?” Вона відкриває очі й каже: „Ні я думаю.”

Непотрібно пояснювати, про що саме вона думає. Це було б їм нецікаво. Бо цей той інший світ, якого вони не знають...

ПАРФУМИ

Вона якраз вернулася з міста. Була втомлена. Боліли ноги і боліли очі від напруги. Від самого ранку купувала речі на висилку в Україну.

Розпакувала на столі й на стільцях все, що принесла — готову одержу, взуття, всякі дрібнички. Оглядала пильним, задуманим зором. І чомусь пригадалося, що коли вже виходила з крамниці, ледве несучи пакунки й пакуночки, зупинилася у відділі, де продають косметику. Можливо, що зупинив її запах добрих, дорогих парфумів, розпилених у повітрі для реклями. Парфуми їй не були потрібні: думала, що може купити сестрі якийсь крем для рук, але прига-

дала обмежену вагу посилок. І так усе те, чого накупила, важить, мабуть, більше, як дозволено вислати в одній посилці.

Хтось постукав у двері. Відчинила. Листоноша, всміхаючись, подав дерев'яне пуделечко, обмотане тонким дротиком. Не треба було навіть дивитись, від кого — зразу пізнала, що це звідтіля, від сестри.

Хитнула заперечливо головою: скільки то вже разів просила, щоб їй нічого не присилали! Перекопувала й доказувала, що їй тут нічого непотрібно. Щоб забули про „передвоєнний звичай” реваншуватися за подарунки. Коли ж мають зайву копійку, то хай куплять собі те, що їм необхідне. Нічого не помагало: вже декілька разів присилали їй то різьблені касетки, то вишивані скатертини, то кераміку. І ось знову . . .

Відкрила пуделко. Поруч лежать: мішечок із сушеними грибами — так, немов побачила колись їхній ліс; другий — із сушеним липовим цвітом — пригадала, що раз в листі згадала, що тут важко його дістати; і ще третя річ — червоне, претенсійно-дешеве паперове опакування, на якому напис: „Красная Москва.”

Зверху аркушик, вирваний із шкільного зошита: „Дорогій Сестриці в день її ім'янин.” Далі коротке речення „у нас все гаразд” і дописка: „Ти завжди любила парфуми. Оці, що посилаю — у нас найкращі”.

Так, коли ще ходили до гімназії, сестра завжди купувала їй на ім'янини пляшечку парфумів. За власні, заощаджені гроші. І це було дуже зворушливо.

Пригадала осінь тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року, як прийшли визволяти їх „з панського ярма”. Пригадала, як з приходом „визволителів” спо-

рожніли крамниці і довгий час стояли порожніми, аж поки з „Радянського Союзу” не почали приходити нові товари. Ці товари легко можна було порухувати на пальцях: горілка-„водка” — і її скрізь було багато, далі, уже в меншій кількості — цукерки-„конфети” і — парфуми. Парфуми, здається, були двох родів — „Среди лип” і „Красная Москва” . . .

Чи тому, що і „конфети” і парфуми продавалися на тому самому прилавку, їй завжди здавалося, що вони й пахнуть однаково. Пахнуть тим самим млосним, нудним „казьонним” запахом. Не купувала ані одних, ані других. Але запах запам’ятала виразно. І чомусь, коли інші жінки пахли цими парфумами — їй починала завжди боліти голова.

По стількох роках перед нею знову та сама „Красная Москва”, з тим самим запахом, якого вона не зносить . . . Ні, ні, сестри не можна винуватити! Вона ж хотіла зробити приємну несподіванку. І як же ж так, дарувати тільки мішечок грибів та липового цвіту!

Ще раз поглянула на пуделко. Ціна десять рублів і скількись там копійок. „Як це страшенно дорого в порівнянні з їхніми заробітками! — подумала. — Вчителька народної школи, здається, одержує вісімдесят рублів на місяць — сказав хтось, хто недавно був в Україні.”

Прийшло на гадку, що тут, в Америці, за десять доларів можна купити таких парфумів бодай п’ять пляшечок. Відкинула по хвилині це порівняння, бо тут навіть найдешевші парфуми пахнуть краще, як оці. Від них не болить голова . . . Прийшло інше порівняння: ця їхня „Красная Москва” така сама занудлива, як їхні пропагандивні кличі: від них вільній людині важко дихати.

Другого дня взяла пляшечку з „Красною Московою” до праці. Дала спробувати кільком співробітницям. Американки брали по декілька краплин, нюхали — і нічого не казали. По хвилині одна з них дискретно відчинила вікно і, винувато посміхаючись, пояснила: „Тут дуже душно”.

— Ви хотіли сказати щось інше, але боялися мене вразити, — засміялась вона.

— Бачу по ваших обличчях, що ці парфуми вам теж не до вподоби.

В їхніх очах побачила, що справді так було. Тоді сказала:

— Я згідна з вами. Але люди, які там мусять жити, не мають вибору. Так само, як не можуть покищо вибрати Волі. Але я вірю, що так, як ви ось тут відчинили вікно, щоб позбутися м'ясного запаху, — там теж колись люди повідчиняють усі вікна й двері, щоб зачерпнути на повні груди подув свободи.

ЗМІНИ

Важко заперечити факт, що в останніх десятиріччях зайшло в нашому житті страшенно багато змін. Не маємо на думці отих головокружних змін світового масштабу, що їх оцінка належить до істориків. Ідеться про зміни дрібного, щоденного, побутового порядку, які проходять майже непомітно...

Скажіть, чи ви колинебудь застановлялися над такою звичайною, такою прозаїчною річчю, як... лампа у вашій кімнаті? Мабуть, ні. Хто пригадується над такими речами? Це ж самозрозуміле. Ви

оплачуєте щомісячний рахунок за світло — пропорційно невеликий, ваша дружина підшукала гарну, нову лампу. Ви навіть не запитали цієї зміни. Отже, про що тут думати?

І це, власне, одна з тих змін, що приходять непомітно, самозрозуміло, як найзвичайнісінька в світі річ...

Якщо ви собі пригадуєте, то колись по деяких селах — між багатьма іншими — були дві дуже сумні речі. Одна з них — це вид босих пастушків у холодні, дощові, осінні ранки. Друга — це блимання сумних каганчиків по убогих хатах...

Каганчики наповняли нафтою і до них вживали „шкелко число три” — якщо не помиляюсь. Суть власне в цьому „числі три”, що означало, здається, найменший розмір і найменшу кількість нафти. Нафти, яку по деяких селах галицького Поділля звали „гасом”. І справа була в тому, що нафта-гас коштувала гроші, яких було обмаль. Що це був поважний видаток. І часто некомплікована трансакція купна нафти відбулася в такий більш-менш спосіб:

— А візьми но, Івасю, пару покладків та скоч до кооперативи по гас! Іно уважай, щобис не розлив по дорозі!

І в цих випадках обмеженої фінансами економії Івась чи Петрусь „скавав” до сільської крамниці з малою плящиною, що, замість корка, мала затичку з ключця. Інколи довкола шийки плящини був ще мотузок, щоб легше було нести дорогоцінний плин, що його вартість виносила ціну двох-трьох яєць.

Про випадки, коли пересторога „абис не розлив” не помагала — не будемо говорити. Це, мабуть, була ситуація куди клопітливіша від тієї, в наших обставинах, коли наймолодший син розіб’є новісіньке батькове авто. Бо тепер на це є асекурація, якої не

мав малий Івась, що „скакав по гас”. А тоді батьки вживали інколи ременя, який тепер, як засіб покарання, і не модний і взагалі вийшов з ужитку.

Коли ж увечері підлито в каганчик із „шкелком число три” нафти, тоді непривітно блимало невеселе, тъм'яне світло. Предмети в хаті рисувалися тіннями, а обличчя людей виглядали неясні й захмарені. Кволе світелко не мало сили боротися з темінню — і темінь переважала.

Правда, як важко відтворити тепер в уяві щось подібне? Тепер найбільш зближеним порівнянням до тієї ситуації може бути тільки той короткий час, коли нагла буря пошкодить електричні проводи, і ми всі хвилюємося, „коли вже, нарешті, направлять, щоб було ясно?”

А до каганчика з „шкелком число три” треба було звикати — бо яка була інша рада?

Ви заходите тепер у крамницю, в якій продають лампи. Ви не пройшли купувати щось необхідне, що має тільки одне практичне застосування. Ви прийшли вибрати щось гарне, що прикрашало б ваше мешкання, що гармонізувало б з вашою хатньою обстановкою, було відповідного кольору, величини, стилю.

— Лямпа в стилі Людовика XIV? Прошу дуже!

— З імпортованого кришталю? Звичайно!

— З рожевим, синім, жовтим абажуром? З металу, скла, дерева? Прошу — вибирайте!

Пишуть, що там, по наших селах, теж зайшли не абиякі зміни. Уявіть собі — електричне освітлення! Уявіть собі — замість сумного каганчика, із стелі звисає справжня жарівка! Вона, щоправда, нічим не прислонена, ніяким абажуром — така собі разяча очі жарівка, щоб колгоспникові було ясно, що він живе „щасливо, в найщасливішій країні світу”.

Виходить, що ніби вже нема однієї з тих колишніх сумних речей. Що ніби вже „поступ”, і вже минулися часи вбогого каганчика, який розснював тіні на обличчях людей . . .

І, здавалося б, що нема вже також другої сумної речі: босих пастушків у холодні, осінні ранки. Але причина цього інша, як би на перший погляд здавалося. Причина зміни полягає в тому, що . . . вже нема що і де пасти. Бо як колгоспник має якусь сухоребру коровину, то її мусить годувати предивними способами, з яких виключене так зване пасовище. Пасовищ — тих громадських — уже нема. На тому місці тепер „колгоспні лани”, що часто означають занедбані невжитки. Вони вже не „людські” — вони стали власністю трагічного, парадоксального творива, що зветься „колективне господарство” . . .

І тут і там — зміни. Такі ніби непомітні, буденні, звичайні. Зміни, що на протилежних берегах океану мають протилежне значення.

У НЕСКІНЧЕННІСТЬ

Несла Софія дві білі сорочки хлоп'ячі, несла урочисто, немовби вони особливі та незвичайні були. У кімнату „хлопців”, у кімнату своїх внуків ті дві сорочки принесла.

У кімнаті, як завжди, отой молодечий нелад: книжки, одежа, різне приладдя кругом порозкидвані. Старший Михайлик над завданням з альгебри чоло морщить, молодший Андрійко радіоапарат „направляє” — насправді бавиться, розбирає і знов складає.

Темні очі старшого внука та ясні молодшого з її очима усмішкою зустрілися. Хлопці знають, що ба-

буся, така „іхня” — розуміє їх завжди, піклується ними завжди, турбується про них повсякчасно.

— Ми зараз у кімнаті приборемо, бабуню, — це Михайлик догадливо, заздальгідь, щоб зауважень про непорядок не почути. — Ми зараз усе поскладаємо, ми пам’ятаємо, що завтра свято.

— Свято незвичайне, синку. Великдень завтра, — вдумливо, святочно сказала Софія. — Великдень завтра, хлопці.

Впали слова — інші не приходили. Софійні очі у вікно, на клені, що перед вікном, зупинилися. Кленові бруньки вже наповнені зеленістю. Віщують нове, свіже листя. Весняним покликом Софійним очам відповідають.

А у Софії думки, як завжди, вже туди пішли. Додому, до рідного.

— Вже, мабуть, берези біля нашої церкви розчісують зелені коси, — вголос подумала.

Не зрозумів Михайлик, відсунув завдання з альгебри. Перепитав:

— Що бабуня сказали?

Підійшла до внука, сухорляву руку на буйне темне волосся поклала:

— Це я, Михайлику, згадую, як там у нас. Рідної землі не годна забути.

Промовила — і вмить замовкла: вже стільки-стільки разів про цю рідну землю їм розказувала. І про Великдень, такий, як „вдома” був, хіба уже все розказала. Як уранці, разом із сонцем, що вставало, — ні, раніше за нього — ціле село до церкви йшло. Паски несли святити — великі, господарські паски. Ясні, як те сонце. І дзвони як вигравали, як цілий день не переставали вигравати... І до самого вечора дівчата гагілок довкруги церкви виводили. А під дівочими черевичками така зелена, свіжозелена тра-

ва! І дзвони, і гагілки, і сонце — золотими стрічками в'ються, гойдаються, у небо пливуть. Золоті стрічки Великоднього дня. Такі, що здається їм ні початку не було, ні кінця не буде. Такі, як нескінченність. Бо Великдень — це день, коли думається про вічну живучість. Живучість, що перемогла смертність. Немає Смерти, коли є Воскресіння.

Андрійко наблизився — хоче, щоб і його погладдили бабунині руки, він же ж найменший, пестійчик бабунин. Всміхнулась Софія: у другій руці все ще ті білі сорочки держить. Покласти б їх — та де тут місце знайдеш?

Усмішка Софіїна добряча, промінна.

— Я вам, хлопці, сороченята нові принесла. Щоб завтра ранком вдягнули. Новісінькі, бачите?

Сказав Михайлик за себе й за брата „дякую”, бо так вчили, так годиться. Хлоп'яче слово із Софійним словом переплелось:

— Це звичай наш, хлопці, старий звичай. У Великодній ранок нову білу сорочку вдягнути. Так здавен було у нас, у нашому роді.

Простори й роки проскочила — у своє дитинство Софія вернулася.

— Моя мати, ваша прабабуня, селянкою була, хлопці. Дехто каже „простою”. Не треба так казати, діти. Моя мати із доброго, чесного роду була. Невчена, але розумна, справедлива, достойна господиня. Дев'ятеро дітей працею своїх рук у люди вивела. З-під сільської стріхи я пішла „до шкіл” — вчителькою стала. Це моя мати, селянка, мені до школи хліб приносила, щоб я вчитися могла, щоб і мені і людям користь вийшла з життя. До ліпшого, до кращого йти — вчила нас мати. А все працею рук — власних рук.

Щось радісно-ясне пригадалося Софії — у голо-
сі дитячий спомин зазвучав:

— На Великдень кожному з нас нову сорочечку
сама шила. Дев'ять сорочин — більших та менших.
Сама шила, сама вишивала. Вечорами, ночами, дос-
вітками. До школи, бувало, збираюся досвітком, а ма-
ти вже при каганчику.

— Чого так рано встали, мамо?"

— „Треба, треба ж на Великдень усім сорочки
пошити. Щоб знати було, що ви господарські діти.”

А як приходив Великдень мати ще перед сходом
сонця нас будила. „Не можна святого дня просипля-
ти, дня Воскресіння Господнього. Із Божим сонечком
треба цей день звеличати, Господеві та землиці свя-
тій поклонитися.”

І дріботіли ми громадкою за батьком і матір'ю
до церкви, що на горбку, між березами. Із сусідськи-
ми дітьми по дорозі зустрічалися. Одні одним при-
глядалися. Хто краще у Великодній ранок прибрав-
ся? А нові сороченята білили тугим полотном, мерех-
тіли вишиванням. Дивіться, як наша мати про нас
старається! І йшов день ясний, веселий, новий. Но-
вий, як сорочечки, що їх мама для нас пошила . . .

Замовкла — чи зрозуміють вони її — її внуки,
що рідної землі не бачили? І тоді з усією вірою своєї
невтомної душі додала:

— Ви мусите пам'ятати, що ви з нашого роду!
Одні, такі, як я, відходять, другі — ви, молоді, при-
ходять на їхнє місце, на зміну. Одна ланка спліта-
ється з другою у нескінченність.

. . . Дві сорочечки хлоп'ячі білили, як дві ланки
між учорашнім і затрішнім днем народу, з якого
вийшла Софія . . . Білили, як ясна стежка у його нескін-
ченність . . .

Вранці таки прийде день Воскресіння.

ІНШИЙ СВІТ

Люди, що приїхали сюди кільканадцять років тому і що їх звали тоді „діпістами”, могли б написати прецікаві книжки про те, як вони мусіли звикати до нового, інакшого життя. Мусіли звикати до явищ і ситуацій, що часто були для них незрозумілими. На щастя, в багатьох випадках були це зміни на краще, і тому згодом, з перспективи років, вони стали згадувати їх з погідною усмішкою.

Коли б справді комусь прийшла охота написати таку книжку, то деякі її розділи видались би американському читачеві майже фантастичними. І колиш-

ньому „діпiстові” варто було б опiсля поговорити з американцем про цю книжку.

Уявiм собі, що в цiй книжцi був би роздiл про виказки, легiтимациi та пашпорти, без яких мешканцi передвоєнної i воєнної Європи не могли, а подекуди й не можуть обiйтися.

— Не розумiю, — сказав би американець, — навіщо всі ці документи?

Ви мусiли б довго пояснювати, що тодi це була konieczнiсть — i можливо подали б за приклад Советський Союз. Де-як-де, але там жаден громадянин i досi не може жити без пашпорта, такого, печаткою . . . МВД.

— Ага, пашпорт, розумiю! — вигукнув би американець. — Пашпорт потрібний громадянiновi Советського Союзу на те, щоб він мiг поїхати за кордон.

— Зовсiм нi, — заперечили б ви, бо нiхто з советських громадян — хiба тiльки довірена особа — не може про це й мрiяти.

Ясна рiч, що таке ваше пояснення ще бiльше затемнило б справу пашпорта в ССРСР — i, щоб не нудити сiвбесiдника, ви почали б говорити про iншу краiну: про передвоєнну Польщу, де завжди було добре мати при собі „урядову легiтимацию”, зокрема на випадок арештування як „пiдозрiлого”.

— Пождiть! — перебив би американець. — Якцо ви не поповнили нiякого злочину, то яким правом мiг би вас полiцист арештувати?

I знову ви мусiли б довго та терпеливо пояснювати, що тодi, в тих часах, зовсiм не треба було поповнювати нiякого злочину, щоб видатися полiцiї „подейжаним”. Вистачило мати „гарасiвку” на вишиванiй сорочцi або „мазепинку”, або заспiвати в при-

людному місці „Не пора” чи щось в тім роді. Або навіть піти до читальні „Просвіти”...

Ваша розповідь мусіла б, здається, бути досить довгою, але чи переконали б ви американця у „важливості” довідки за польських часів — сумнівно...

Тоді, щоб не втратити зовсім „аргументів”, ви напевно почали б розказувати про часи німецької окупації — про те, що вийти у воєнні роки без „кенкарти” було дуже ризиковно. Можна було опинитися в кращому випадку на примусових роботах, в гіршому — у концтаборі... Тут, здається, ваш американський співбесідник вперше потакнув би головою, бо трохи „едукації” в цій ділянці дали йому телевізійні передачі. Такі, з дуже недобрими гестапівцями...

— І ви кажете, що, приїхавши сюди, вам було дивно, що ніхто не питає вас ні про які легітимації, виказки і пашпорти? — спитав би, мабуть, наприкінці ваш американець. — Велл, мені дивно, що вам було дивно...

Ви признали б йому рацію. Тепер уже вам зовсім не дивно, що можете навіть поїхати з Америки ось так до Канади без ніяких документів, заявивши на кордоні „під словом честі”, що ви — натуралізований американський громадянин.

А ще, мабуть, трудніше було б повірити американцеві розділові книжки, затитулованому „Поліція”, — повірити в те, що, приїхавши сюди, трудно було зразу звикнути до того, що поліції не треба боятись. Що, заблукавши в чужому місті, найкраще спитати про дорогу поліциста. І що він, чемно всміхнувшись, скаже вам, куди йти, або й відпровадить вас сам... Що коли у вас в хаті трапиться якийсь випадок — найскоріша і найпевніша поміч прийде від поліції. Або, коли ви забагато випили на Новий Рік, то мо-

жете вступити на поліційну станицю на чашку чорної кави для витверезіння. . .

Ні, всі ці речі „поліційного порядку” видавалися вам у перші місяці по приїзді неймовірними. Як так — не боятися поліції? Тож колись особу в гранатовому мундирі „польської поліції” треба було — для святого спокою — здалека оминати! А вже про НКВД чи німецьку поліцію — шкода й говорити! А тут всі чесні громадяни кажуть поліцистові „гелло”. Словом, для діпіста це був справді „інший світ”!

А до якої міри інший — розказувала недавно одна знайома. Отже, під час її неприсутности злодії вкрали з її хати деякі речі. Прийшовши додому, вона відразу повідомила про це поліцію. За кілька хвилин хтось постукав у двері. Відчинила. Перед порогом стояли два шиковно вдягнені панове. Вони елегантним рухом виїняли з кишені свої виказки і показали їх власниці хати.

— Ми поліційні детективи з такого й такого відділу. Чи дозволите зайти в хату? Бо ви нас, здається, кликали.

**
*

Так, зовсім інший світ. Не громадянин з трепетом показує свою легітимацію поліції, а поліція показує свою виказку громадянинові, просячи дозволу зайти в хату.

Як думаєте — чи не прочитали б цього з вдовolenням усі ті бідолашні люди, що ще й досі мусять носити при собі паспорт советського громадянина? Бо вони, здається, теж вірять в „інший світ” . . .

ЛЮДСЬКА РІЧ

Деякі речі ніколи не втрачають вартости — не тієї, матеріальної, якій тепер так багато надається значення, а тієї, від якої життя стає яснішим та легшим. Це зовсім не великі речі — це дрібнички. Але чи життя більшості з нас таки не складається з ряду цих приємних дрібничок?

Ось така дрібничка, як усмішка. Щира, з душі, сердечна усмішка. Ви запримітили, як від неї можуть розвіятися всі ті хмари прикрих, пригноблюючих думок? Здавалося б — таке ніщо. Бо як може людині допомогти така блаженська річ, як привітна усмішка? А вона таки помагає...

За усмішкою — добре слово. Це добре слово, про яке вже сказано мільйони слів. Воно нічого не коштує, так, як не коштує усмішка, але ви запримітили, яка в ньому сила? Ця сила може зупинити на півдорозі людину, що стоїть уже перед дверима остаточної зневіри. Завернути з тієї стежки, яку звать розпукою, і перенести на стежку, що стелиться рівно і не ранить ніг... Звичайне, людське, добре слово, яке значить стільки, скільки значить кусень хліба для дуже голодної людини.

Але цим разом не про той хліб, що його дають найбіднішим з бідних. Це — про кусень хліба для людини, яка має стільки грошей, що могла б закупити не одну велику пекарню. Курйоз? Ні. Цей кусень мав форму людського розуміння, співчуття, турботливості, або — назвімо це по-старому — форму людської доброти. Доброта має тисячі облич. Їх годі перелічити. Їх можна запримічувати. У малих, дрібних подіях, як оця, про яку мова...

**
*

Людина на керівному становищі, яке дає їй повагу, владу і матеріальні користи. Підвладні завважують це все здалека, не без людської заздрости. Як йому добре живеться — думають. Люксовий дім, люксовий авта, люксуси на кожному кроці. Ця людина не мусить рахувати кожний гріш, турбуватися кожною дрібничкою.

Працівники дивляться здалека, і тому не знають, що у людини на керівному становищі якраз тепер накопичилися всякі труднощі. Не повелось одне і друге. Клопіт за клопотом. Труднощі в родинному житті. А до того ж не гаразд із здоров'ям, з нервами. Людині, яка „все має” — важко і зле. Вона дуже пригнічена. Людині, яку звать „босом”, не випадає жалітися на свої невдачі, свій смуток. І тому, що нема кому і нема як пожалітися — стає ще важче.

Людина на керівному становищі щораз більше втрачає основні прикмети здорової людини, тобто сон і потребу в їжі. Вона вичерпується безсонністю і браком апетиту. Коли приходить обідня перерва, „бос” тільки за звичкою йде до ідальні фірми, але не їсть, а тільки п'є чорну каву і курить цигарку за цигаркою. Але цього ніхто не завважує. „Бос” сидить за окремим столом і лише вряди-годи хтось з інших „босів” до цього стола присідається.

До ідальні приходить на обід працівниця фірми. Одна з тих звичайних, сірих працівниць, що губляться у громаді таких, як вона. Шукає очима місця, де б сісти. Та поки в переповненій залі знаходить місце, її очі випадково зустрічаються з очима „боса”. Так, як годиться, вона вітає його кивком голови, і хоче йти далі. Але він дає знак рукою, щоб підійшла до його стола. Вона несміливо підходить, бо знає, що від „босів” краще держатися оподалік. Але він каже: „Сідайте тут”.

Вона сідає і кладе на стіл паперову торбинку, в якій принесла перекуску. Це дешевше, як купувати у ідальні. Вона не заробляє багато. З торбинки виймає хліб з сиром і шинкою. Але ще не починає їсти. Вона дивиться на чашку чорної кави, що стоїть перед босом, і питає: „Чи ви вже щось їли?”

Він, очевидно, хотів відповісти усмішкою зверхників, але вийшла гримаса фізичної втоми. Він не мав наміру жалітися, але це було чути в голосі: „Я не можу їсти. Зовсім не можу”.

Вона подивилася на його бліде обличчя, на тонкі пальці, в яких дрижала цигарка, всміхнулася ласкавою усмішкою матері, що говорить до капризної дитини: „Вам треба їсти. Інакше у вас не буде сили.” Вона поклала перед ним шматок хліба, який щойно вийняла з паперової торбинки. „Це добрий хліб. Дуже добрий. Спробуйте.”

Він не зник, щоб його працівниці частували його своєю перекускою. Проте, слухняно взяв хліб і почав їсти. Вони обоє мовчали і їли. Недокурена цигарка згасла, а руки вже не дрижали. І обличчя було спокійніше, ясніше.

„Справді, дуже добрий хліб,” — сказав він по хвилині. Потім покликав прислугу і сказав щось принести з кухні для них обох. І вони почали розмовляти як добрі знайомі, а не як керівник і його підвладна. А потім він устав, похилив голову і сказав: „Дякую вам. Я почуваю себе вже краще.”

Вона збирала в паперову торбинку окрушки хліба і дивилася на нього, як дивиться мати, яка щойно нагодувала химерну дитину. Вона не знала, що він прийняв від неї куди більше, як шматок хліба: прийняв її турботливість про нього. Йому так потрібно було дрібки добросердечности, яка мала найвненьку форму куска хліба. Хліба, що його дала звичайна працівниця чоловікові, що мав усе, крім малої „дрібнички” — відчуття людської доброти й теплоти . . .

ГОРДІСТЬ

Гордість, про яку я думаю, напевно не є гріхом. Навпаки — мені здається, що гріхом було б її не відчувати. Не тільки тому, що вона шляхетна, чиста, без тіні будь-якого егоїзму. Вона, здається, дуже потрібна, можна б сказати — конечна. Для таких людей, як ми, і для тих, що тепер виростають і колись займуть наші місця. Вона — це добра гордість, бо коли ви її відчуєте — ваша совість каже вам, що ви поступили так, як треба було поступити.

Гордість, що про неї мова, появляється здебільша в хвилині, коли ви вимовляєте одне коротке слово.

Воно знане всім дуже добре, і ми його часто вживаємо. При різних нагодах і в різних ситуаціях. Вам цікаво, що це за слово, і при чому тут всі ці міркування про „добру, шляхетну гордість, що не є гріхом”?

Припустімо, що ви захотіли подивитися на водоспад Ніягару. Той самий славетний водоспад, що його ви колись оглядали в підручнику географії. Скажіть — чи тоді ви могли мріяти, що зможете оглядати його в дійсності? Тоді, як ходили до гімназії в Перемишлі, Львові, Тернополі чи Коломиї?

Отже — ви рішили поїхати оглянути водоспад. Можливо вперше або навіть вдруге, втретє. Є люди, які люблять дивитися на нього часто. Вони кажуть, що тоді відчують силу стихії. А ми всі живемо тепер відносно недалеко водоспаду. Бо поняття „далеко” чи „недалеко” тепер зовсім інакше, як було колись. Вісім чи десять годин їзди автом — це вже „не дуже далеко.”

Багато речей виглядає тепер інакше, як в часах, коли ми оглядали водоспад Ніягару в підручнику географії. . .

Правдоподібно, ви захочете побачити водоспад так, як більшість туристів — з канадійської сторони. З того боку він імпазантніший, як з нашого. Отже, мусите переїздити через кордон.

Пригадуєте собі, як колись переїздилося кордони у нас — в Європі? Пригадуєте, скільки там було різних формальностей, перевірок і всяких інших труднощів? Це не була легка справа. А тут — тепер — це найпростіша в світі річ. Все, що вам треба при собі мати — якщо ви не уродженець З'єднаних Стейтів — це один папірчик, що зветься „ситизеншип пейпер”. І це все. Прикордонні урядовці тільки кидають на нього оком і кажуть „окей”.

Але поки ви подасте їм через віконце, сидячи вигідно у своєму авті, документ про ваше набуте громадянство, прикордонний урядовець ставить вам одне, завжди те саме питання: „Де ви народились?”

І саме тоді, коли ви відповідаєте прикордонникові на це питання, до вас приходить ця прекрасна, радісна гордість. Бо ви кажете: „в Україні”. „Ін Юкрейн”. Ви виразно вимовляєте це слово, і воно звучить, як музика. Як початок якоїсь Чарівної пісні.

Виразно чуєте мелодію цього слова „Юкрейн” — і враз вам приходить до голови думка: „Хіба це можливе, щоб в одному слові можна було замкнути стільки змісту? Щоб одним словом можна було так багато сказати? Там же ціле життя, там роки пройденого, там суть нас самих — там усе, що було колись, що є тепер і чого сподіваємося у прийдешньому. Все, що дороге — колись, тепер і назавжди . . .

Здавалося б, така собі звичайна подія: прикордонний урядовець питає вас, де ви народилися, а ви відповідаєте: „в Україні”. Здавалося б, звичайна формальність. Але ні — ви чуєте звук вашого власного голосу — і вам стає радісно, що ви можете сказати це слово. Ви вимовили його так сміливо, з гордістю. Чітко, кругло, міцно, щоб вітер, що надлетів від ріки, міг понести його вгору.

Зрештою, ви не могли б відповісти інакше. Бо ніби як? Ви ж не скажете „в старому краю” — бо це не мало б у цьому випадку ніякого сенсу. Алеж питання поставлено ясно. „Старий край” для італійського емігранта — це Італія, для німецького — Німеччина. А ви ж з України. А втім, прикметник „старий” — не завжди звучить приємно. Чи, наприклад, багато людей чваняться тим, що вони справді старі? А ви про свою країну не хочете ні за що в світі ска-

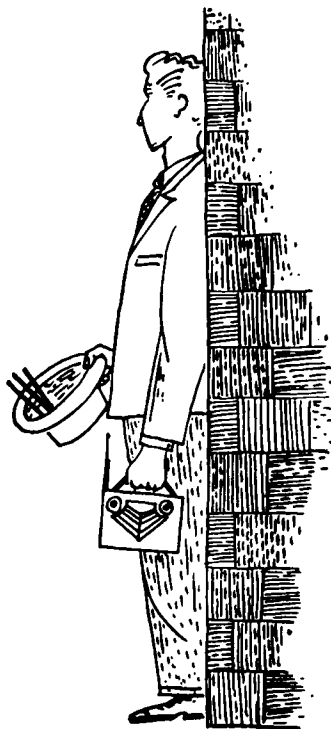
зати щось від'ємне. Для вас вона таки найкраща — чи не так?

Чи прикордонний урядовець, який щоденно питає сотні людей „де ви народилися” — запримічує вашу радісну гордість?

Це вже його справа, але він виразно чує вашу відповідь. Він чує слово, яке мусить залишитися йому в пам'яті.

А може навіть вам притрапитися, що, почувши вашу відповідь, прикордонний урядовець всміхнеться до вас так, як той молодий, кароокій, що вигукнув: „Таж ми земляки!” І, не зважаючи на довгу валку авт поза вами, почав розказувати, що він теж українець, народжений в Канаді, в третьому поколінні, але вдома говорить по-українськи; що він ходив до української школи і таке інше. І він зовсім не бентежився тим, що англомовні пасажери, які чекали на перевірку, чули, як він розмовляв з вами „чужоземною мовою”. Бо, бачите, — українець.

ПОДАЙТЕ
МИЛОСТИНЮ ...”

Спершись об стіну будинка, він стояв на розі вулиці. В одній руці держав малий радіовий апарат, в другій капелюх. З радіового апарату скреготіла „модерна” пісня — одна з тих, які позбавлені будь-якої мелодійності. В капелюсі було кілька олівців і кілька дрібних монет.

Коли прохожі проходили попри нього, він мовчки простягав у їх сторону капелюха. Або тільки ди-

вився на них допитливо. Коли хтось кидав у капелюха гріш, він казав коротко „дякую” і робив рух, щоб узяти олівця. Олівця ніхто не брав.

Це не був вуличний продавець, це був прошак. Проте, на прошака, як колись малювали його на картинах, він не виглядав. Він був молодий і кріпкої будови. Він не виглядав на хворого. Був чисто, навіть пристойно зодягнений. На його обличчі була цілковита байдужність. Обличчя вбогих людей — тих, що мусять просити милостиню, завжди мають якусь жалісливу тїнь.

Працівники фірми, що приміщувалася в будинку, проходячи попри нього, теж кидали дрібні монети. Робили це, мабуть, відрухово, бо знали, що їхня фірма щоденно пошукує людей до праці, яка не вимагає ані освіти, ані досвіду. Платять не надто багато, але зате й робота не важка. Зголошуються переважно хлопчачи, які ходять до вечірніх шкіл і хочуть заробити на свої особисті видатки. Вони працюють не більше як два-три місяці. Виходить — хто хоче працювати — працю знайде. Дивно, що цей молодий, пристойно вдягнений чоловік простягає капелюха по милостиню . . .

А втім, людям, які справді не годні працювати, допомагає місто. Кожного року сума, що її платять власники посіlostей на міську допомогу — „велфар” — зростає . . . Кажуть, що місто удержує навіть таких, які, коли б хотіли, могли б заробити на свій прожиток.

Але людини з олівцями ніхто нічого не питає — і до капелюха падали монети . . . Виходить, що ані добробут, ані суспільні зміни, ані поступ не змінили у людській вдачі того, що звуть „м'якосердністю”. Того почуття, яке відзивається на простягнену руку. Щоправда, поступ пішов уперед, але . . . по стороні

того, що стояв на вулиці. Він же звертав на себе увагу не жалібним проханням, а крикливою „музикою” з радіового апарата.

І мимоволі пригадалися найубогіші з убогих, що просили: „Подайте милостиню, Христа ради . . .” Пригадалися всі ті, що сиділи або клячали у поросі перед входом до церков. Що жалібно ламентіли там, де збиралися люди — на відпустях, на базарах . . .

Їх можна було пізнати здалека з драної, латаної, нужденної одежі. З костура в руці і торб, перевішених через плече. Страшний був цей народний прокляти „бодай ти з торбами пішов” . . .

Торби були вкриті латками, сірі від бруду, страхотливі, як дно безнадійної нужди. Торби, в які милосердні селяни клали окравці хліба, трохи муки, круп. Костур у руці — як жебрацький символ. Як знак бездомности — вічної мандрівки від порога до порога за прошенням хлібом . . .

У тих прошаків був теж капелюх, як у цього „модерного”, але був він на те, щоб покійно знімати його з голови, ставши на порозі хати. Пригадуєте собі, як вони тоді молилися? За всіх і за вся — за живих і за померлих, за господаря і за його родину . . .

Інколи, стаючи навколішки, вони цілували землю. Чи щоб докраю зворушити, чи може пригадати „із землі постав у землю повернеш”?

Багато думок приходило колись, коли просили у вас милостині „Христа ради”. Про людську долю і про людську нужду. Про глибину милосердя і про людське серце. Про життя злиденне, як ці перевішені через плече торби. І про єдину надію, яка має вигляд добротливої руки, що подає милостиню . . .

А бували часами — так, як у шекспірівських трагедіях — вставки гротескового характеру.

Був галицький прошак з „патріотичним віршиком”. Заходячи до української хати, він проказував:

*Від коліна до коліна
Нехай живе Україна.
Від руки до руки
Нехай гинуть поляки.*

Коли ж той прошак заходив до хати „латинників” або колоністів із західної Польщі, то цей віршик звучав уже інакше:

*Від руки до руки
Нехай живуть поляки.
Від коліна до коліна
Нехай гине Україна.*

Один з таких прошаків, на своє нещастя, одного разу помилився: в українській хаті сказав віршика не у властивій редакції. Епілог був сумний.

**

На вулиці модерного міста стоїть „модерний” прошак. Він не просить милостині в ім'я Христа, в його руді викрикує радіовий апарат. Він пристойно вдягнений і в нього зовсім байдужий вираз обличчя. Таки здається, що він міг би дістати працю.

Цікаво, чи цей з радіовим апаратом хотів би переселитися до країни, де... не просять милостині? Власне — до Советського Союзу?

НЕЗНАНА БАТЬКІВЩИНА

Цього шефа, здається, люблять всі працівники, бо він трохи інакший, як переважна більшість шефів. Керівники торговельних фірм здебільша говорять із своїми підвладними тільки про ділові, сухі справи. Щоправда, вони спочатку запитують вас — за звичкою — „як себе почуваєте?” — але зараз за цим питанням починають говорити про „інтереси”.

Цей шеф, хоч теж старається, щоб усе в його фірмі йшло гладко, воліє говорити про цікавіші... для нього самого речі. Наприклад, про те, у якому ресторані він учора вечеряв із своєю родиною і при-

ятелями, про своє нове авто або свою улюблену білу собачку Фіфі. До речі, коли б ви працювали в цій фірмі і хотіли, щоб шеф думав про вас якнайкраще, ви час від часу мали б запитувати його: „А як відчуває себе Фіфі?” Тоді б ви одержали теплу усмішку і точний звіт про те, що ця собачка робила і як поводитись.

Тому, що за неписаними законами кожний керівник має привілей говорити більше, як його працівники, згаданий шеф широко користується цим привілеєм. При цьому він часом забуває, кому з працівників уже розказував ту чи іншу історію, і у висліді доводиться вислухувати її двічі. Але скажіть — чи кому це шкодить? Шефові приємно, що він поділився з вами своїми думками, а вам приємно, що він до вас прихильно ставиться. Зрештою, всі ті, що мають над собою керівників, звикли слухати...

Шеф має улюблену тему: він залюбки розказує про своє походження. Очевидно, він є американцем, і таким себе на сто відсотків вважає. Але, як предки всіх американців, його також приїхали з Європи, а саме з Португалії. І ви повинні про це знати. Так, його прадід поселився тут у 1832 році. Дідуньо, що вже помер, і батько, що ще живе, народилися вже тут.

Ані шефів батько, ані він сам не знають португальської мови. Єдине, що з цієї мови їм залишилося — це їхнє прізвище, що починається з „де”, і шеф вимовляє його точнісінько так, як вимагає португальська мова. Це прізвище інколи трудно стороннім людям „спелувати”, але шеф не скоротив би його і не заамериканізував ні за які скарби світу! Він страшенно гордий з нього, бо воно звучить так дуже попортугальськи. Що ви питали? Що комусь трудно

його вимовити? Люди такі, як він, не змінюють для чиєсь вигоди свого старого родинного прізвища!

Згадуючи про своє походження, шеф завжди жаліє, що в його родині не залишилося ніяких португальських традицій.

— Шкода, — каже він вдумливо, — бо колись наша країна була могутня і славна.

Він, „типовий американець”, любить визбирувати з книжок відомості про країну своїх предків. Якось його зацікавило питання національних португальських страв, і з того часу він залюбки їсть рибу, бож... Португалія лежить над океаном!

Недавно шеф прийшов до праці з вдоволеною міною. Зібравши групу працівників, він сказав:

— Хочу вам розповісти цікаву річ. Учора відвідали мені дві достойні дами з Португалії. Вони приїхали на короткий час і з нашої газети (а про шефа частенько у місцевій газеті пишуть) дізналися про мене. Моє прізвище таке саме, як прізвище їхнього кузена. Вони прийшли з'ясувати, чи не маю я з ними споріднення.

Він подивився, усміхаючись, на своїх працівників і ще раз повторив:

— Правда, цікава річ? Шкода тільки, що ці дві дами і я не посвоячені... — Він помовчав хвилинку і з задумою додав: — Я був би такий радий, коли б до мене приїхали в гості кривняки з країни моїх предків.

Хтось із працівників запитав:

— А якою мовою ви розмовляли з цими панями?

— По-англійськи, — відказав шеф і неначе завагався. — Бачите, вони спершу вирішили, що я їхній свояк, і заговорили до мене по-португальськи. Тоді я мусів признатися, що їх не розумію — і ми перейшли на англійську мову, яку вони знають. Але мені

було неприємно. Мені так хотілося сказати до них бодай декілька фраз рідною мовою.

Здавалося, що розмова закінчилась і час забиратися до щоденної праці, коли шеф з гордістю заявив:

— Я вирішив, що мій син і моя дочка повинні вивчати португальську мову. Ніколи не запізно, правда?

**
*

Запитаєте, може: навіщо розповідь про якогось там шефа?

Що ж, прийшли думки, які відносяться до нас самих. Ось думається: скільки то в майбутньому молодих людей українського походження теж стане керівниками фірм? Скільки з них буде з такою гордістю, як згаданий тут шеф, говорити про країну своїх предків? Не про Португалію, а про Україну, з якої виїхали їхні батьки. Скільки шефів-керівників не змінить свого українського прізвища з тої причини, що його трудно „спелувати”? Скільки з них буде любити батьківщину своїх батьків, якої не бачили? Скільки з них знатиме мову своїх батьків і не казатиме: „на жаль, не вмію по-українськи”?

Хочеться вірити, що їх буде багато! Бо так, по правді кажучи, чому Португалія мала б бути величнішою і ціннішою за Україну?

ПАЖІ З НОВІТНЬОГО ЗАМКУ

Чи вам часом не хочеться відірватися на хвилинку від тверезо-реальної дійсності і побачити-відчути у докiллi щось романтичне? Чи вам часом не надокучає стандартність модернізації і не стає трохи тужно за дрібною мрійливістю? Ні, ні, цим разом це не буде поворот у країну споминів — цим разом ваші очі дивитимуться на сучасність.

Ви, мабуть, не повірили б, де вас торкнеться подих одного і другого відчуття. Не в театрі і не в музеї. Навіть не за містом, де поля, гори й ліси. Це таки в місті. В самому його центрі. Ви не повірили б, що велика крамниця, яку звать „департаментовою”, може нагадувати вам у дечому старовинний замок!

Слушно, крамниця існує на те, щоб там продавали й купували. Але це зовсім не означає, що вона дихає тільки комерційним віддихом. Комерційність — це одна справа, життя людей у крамниці — зовсім інша. Життя людей замикається стінами, брамами й поверхами крамниці так, як колись замикалося звідним мостом, валами й мурами замки. Вам може видається, що воно нецікаве й беззмістовне? О, ні, навпаки — воно інтересне й різноманітне. Про кожний день можна було б написати не одну розповідь.

Розповідь про „президента” крамниці нагадувала б вам розповідь про володаря замку на високій горі. Розповідь про обох „володарів” була б про накази і про рішучість, про вольовість і впевненість, про престиж і льояльність.

Розповідь про жінок, яких звать „сейлзледі”, нагадувала б вам привітливий усмішки лицарських дам із замку на горі. Граціозний крок, дбайливо підібрані слова, виплеканий рух руки... „Пані, що продає” у великій крамниці, мріє надати собі привабливості та достоїнності. В неї і ввічливість, і своєрідна впевненість. Вона почуває себе дамою.

Ось з її рукава висунулася хусточка і впала на килим. Вона не схиляється по неї, бо хусточку підносить і подає їй молодий хлопець. Вона дякує йому усмішкою і легким кивком голови. Цей хлопець — це новітній паж. Він працює у крамниці. Він помагає „пані, що продає”. Шкода тільки, що йому не дали романтичної назви: в англійській мові його звать дуже прозаїчно „стакбой”.

Але чи справа у назві? Ви гляньте на нього. На ньому — зелена курточка, бо зелений колір — це колір крамниці. Старовинні замки мали також свої кольори на прапорах — пригадуєте?

Новітній паж хотів би мати довге волосся, як його попередники, але крамниця має свої суворі правила. Довге волосся мають тепер „бітніки” — у крамниці мусять бути „джентлмени”. Новітній паж мусить виглядати й поводитися бездоганно, бо його увесь час бачить найважливіша особа у крамниці — покупець! Так, покупець — це „персона грата”. Для нього все робиться, і він завжди має рацію. Покупець не хоче бачити нічого, що псувало б йому настрій.

Новітній паж у крамниці — це ніякий бідолаха, який не має що із собою зробити. Він ходить до школи і має широкі пляни. Він працює у крамниці тому, що йому треба грошей на шкільну оплату і на особисті видатки. Так, він може бути й студентом університету... Тому в нього такі гарні манери, і тому він уміє так інтелігентно повести розмову.

Той, що до вас так привітно усміхається — це Роберт. Він недавно закінчив середню школу, і йому ще трудно вирішити, чим він хоче бути, але... він дуже добре грає на фортепіяні. Він страшенно любить музику. Можливо, за кілька років, на якомусь концерті, хтось скаже: „Пригадуйте собі його? Таж він працював у нашій крамниці!”

Той другий, що ось запаковує дорогу кришталеву посудину — це Кірк. Коли він не пакує — він пише поезії. Дивно — не примітивні і не аматорські поезії. Їх друкують, і їх варто прочитати. Чому ж в такому разі він працює у крамниці? — Треба заробити на далішні студії літератури...

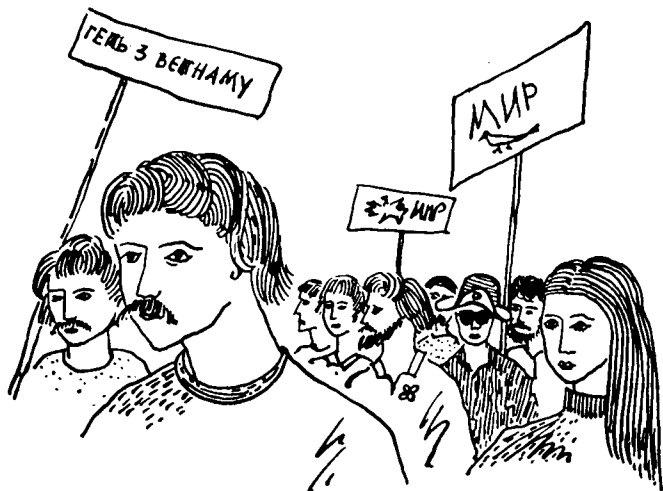
Цього задуманого, з розумним поглядом очей пажа звать Джеком. Його батько є власником підприємства. Джек — „стакбой” у крамниці. Джек вчиться вечорами у високій торговельній школі. Його батько хоче, щоб він пізнав торговельну ділян-

ку не лише в теорії, а й в практиці. Щоб навчився працювати. Щоб не думав, що щось приходить без труду. Джек не бунтується, бо його батько починав так само, з найнижчого ступня.

В очах Сема багато сердечности. Його можна було б назвати сантиментальним. Він таки справжній паж і відгадує думки своїх „дам”, ще поки вони їх висловлять! Він обожнює ту, яка керує цим відділом крамниці. Коли вона до нього говорить, він весь обертається в увагу. Він хилить голову рухом відданого, вірного пажу. Але Сема покликали до військової служби. На цілих три роки до „марінс”. Відходячи, він сказав: „За три роки я до вас повернусь.”

За три роки Сем буде зрілим чоловіком і знайде собі куди кращу працю. Але, відходячи, він думав так само, як колись думали молоденькі, наївні пажі...

І все таки — де тут романтика? — запитаєте. Вона — в їхніх мріях. З пажів виростали колись лицарі. З них виростуть вартісні люди. І можна піти в заклад, що котрийсь із них таки стане „володарем”-керівником великої крамниці, де, поруч реальности, снуються романтичні тіні . . .

ВЕЛИКІ І МАЛІ ДУШІ

Жінка якраз переходила вулицю, коли надійшли демонстранти. Це були здебільша молоді хлопці й дівчата. Вони посувались нерівними чвірками. Дехто з хлопців однією рукою обіймав дівчину, а в другій ніс незугарний саморобний транспарент. Хлопці мали довге волосся, дехто козячу борідку, дівчата були патлаті, в куцій крикливій, „модній” одежі.

Вони демонстрували проти війни. На неохайних, як вони самі, транспарентах були різні написи — протести проти своєї держави, свого уряду, війська. Уло-

жені вони були в образливому, зневажливому тоні. Деякі звучали так, ніби їх авторами були советчики. Наприклад: „Американський уряд — підпалювач війни!” Зміст деяких транспарентів був цілковито безглуздий. Ті, що їх несли, йшли мовчки. Їхні обличчя були дивно бездушні, тупі. Тільки у декого ворушилися щоки — вони жували гуму.

Двоє розхристаних хлопців пройшли попри жінку з транспарентом, на якому було написано: „Ми хочемо миру!” Тоді вона сказала якесь одне слово, але так тихо, що хлопці не почули. Вона глянула на них згірдливо, відвернулася і, спираючись на палицю, повільно попростувала до крамниці.

Жінка йшла важкою ходою людини, яка володіє тільки однією половиною тіла. Проте, вона не була стара. Вона була напрочуд добре збудована і гарна з обличчя. Коли б не ця її хода і не ця палиця, її можна було б назвати красунею. В неї було ясне волосся і сині очі. Вона була дбайливо вдягнена.

Жінка увійшла до крамниці, де продавали завіси до вікон. До неї підбігла з привітом власниця крамниці, знаючи, що клієнти-інваліди вимагають особливої уваги.

Може бажаєте сісти? — запропонувала, підсуюючи клієнтові крісло.

Жінка з палицею подякувала, кажучи, що їй краще стояти. Додала, що вона вийшла з лікарні, де пробула вісім місяців. Здавалось, що вона була жертвою якоїсь важкої катастрофи, але власниця крамниці не посміла випитувати. В таких випадках краще зачекати, аж покупець сам почне розказувати. Але жінка нічого про себе не розказала. Вона попросила показати їй гарні, але не надто дорогі завіси.

— Мені приходитьесь тепер наново обладнувати мешкання, — промовила і подала свою палицю кра-

марці. — Будь ласка, подержіть хвилину, я хочу торкнутися рукою цього матеріалу.

Вона заточилась, неначе втратила рівновагу, але не впала. І тоді вперше всміхнулась.

— Сподіваюсь, що з часом мені покращає, тепер застосовують нові способи лікування.

Жінка намагалась поводитися так само, як здорові люди. Мабуть, тому вона була так дбайливо вдягнена та зачесана. І ані на її обличчі, ані в її поведінці не було помітно ніякого пригноблення. Поводилась вона з якимсь дивно достойним спокоєм, так, неначе була цілком вдоволена з життя і нічого їй не дошкуляло. Але кожний рух, кожний крок робила з трудом. Так, це була особлива жінка.

Вона вибрала завіси, заплатила і ввічливо подякувала за добру обслугу. Вже біля порога обернулась, ніби щось пригадала.

— Там на вулиці демонструють проти війни, — сказала задумливо. — Не розумію цих молодих людей. Мені здається, що вони попросту боягузи.

По її обличчю промайнуло щось, ніби тінь зневаги.

— Я знаю, що таке війна. Свого часу я добровільно вступила була до американської армії. — Вона випросталась, неначе все ще була у військовому мундирі. — Моє каліцтво, — швиденько додала, — мій стан — це наслідки поранення на війні. Це вже триває довгі роки. Час від часу мушу йти до лікарні. Але я зовсім не жалію за тим, що зробила. — Її сині очі зясніли. — Якби я була молодою, я ще раз вступила б до війська.

**

Жінка з палицею, що була колись вояком, ще раз прийшла до крамниці із завісами. Крамарка сердечно її привітала.

— Чи ви вдоволені з тих, які я вам продала? — запитала за звичкою.

— На жаль, тих уже нема. Їх знищено, — відказала жінка.

— Знищено? Як же так? Вони ж були доброї якости, — здивувалася крамарка.

Жінка з палицею хитнула головою.

— В дільниці, де я жила, були заворушення. Сплюндровано все моє мешкання.

Пояснення були зайві. Крамарка знала, про що йдеться.

— Як же ж вони посміли? Та ж ви воєнний інвалід! — останнє слово видалося їй неделікатним, і вона докинула: — Ви ж заслужена людина.

Жінка — колишній вояк — сумовито всіхнулася.

— Товпа не має ані розуму, ані почуття, — сказала. — Вона не відрізняє права від безправ'я. Щойно коли зрозуміє, де кінчиться одне, а починається друге, тоді можна буде мирно жити. — І почала оглядати завіси.

Бувають різні величини людського духа. Одні „в ім'я миру” зневажають свою батьківщину, другі в ім'я „рівноправности” нападають на інвалідів. А є такі, як ця жінка. Жінка, що ще раз пішла б боротися за свій край і за всіх тих, що в ньому живуть — добрих і злих...

ПЕРЕМОГА

Він зовсім не був схожий на героя. Ані своєю поведінкою, ані зовнішнім виглядом. Проте, здобув одну з найбільших людських перемог — перемогу над самим собою.

Він був представником фабрики. Одним із тих, що їздять з міста до міста, ходять від крамниці до крамниці, щоб продати „баєрові” свій товар. „Баєр” — це людина, яка робить для крамниці закупи. А фабричний представник зветься попросту „сейлсмен”. Ви пізнаєте його зразу. І то навіть не з випханої всякими каталогами, цінниками та зразками теч-

ки, а з нервової напруженості в очах. На обличчі „сейлсмена” завжди напруженість. Це тому, що він — як колись у нас казали — „живе нервами”. Його матеріальне існування залежить виключно від того, чи „баєр” дасть замовлення, чи шорстко скаже: „Соррі, не маю часу — прийдіть іншим разом”.

Крім цього — конкуренція. Товар другого „сейлсмена” може дешевший і може кращий.

А головне — „сейлсмен” звичайно втомлений. Він щоденно проїжджає багато миль: двісті, триста, п’ятсот, залежно від того, звідки та куди їде. Але втоми не вільно виявляти. „Сейлсмен” мусить вдавати, що в нього багато енергії, що він прекрасно себе почувас, що його „інтерес” їде знаменито. Бо інакше в нього не куплять. В торгівлі нема місця на слабкість. Виграють тільки сильні і — настирливі.

Зокрема неприємними для „сейлсмена” є чужі, страшенно самотні кімнати у мотелях, де зупиняється він на ніч. Ці кімнати діють пригноблюючо. І тому, щоб не сидіти цілий вечір у порожній кімнаті зі своїми думками, „сейлсмен” мусить щось із собою зробити. Що ж — хіба піти до бари на чарку-дві. Бо в барі завжди можна з кимсь поговорити, комусь розказати про свої труднощі, пожалітися. Тоді звичайно стає відрадніше. І по кількох чарках у барі навіть порожня кімната видається привітнішою.

Так, „сейлсмени”, за малими винятками, п’ють. Одні більше, другі менше. Залежно від вдачі і від кількості проблем . . .

„Сейлсмен”, що прийшов до цієї крамниці, виглядав так само, як усі інші: в його очах була непевність, а на устах приклясна стереотипна усмішка. Як усі інші, він дуже ввічливо привітався з „баєром” і запитав: „Як ви себе почуваете?” Він поклав на стіл карточку із своїм прізвищем і назвав його вголос.

Прізвище було шведське, і це перерішило справу. Бо „баєром” був українець, а українці, як відомо, мають деякий сантмент до шведів. Він подумав про Полтаву, про гетьмана Мазепу, Карла XII... ну, ви розумієте. І попросив „сейлсмена” сісти. Це означало, що „баєр” має час з ним говорити і, можливо, дасть замовлення. Ясно, що вони зразу заговорили таки про Полтаву і про Карла XII, бо „сейлсмен”, на своє щастя, знав про це з історії. А потім про Швецію і про Україну. А на кінець — про товар. І „сейлсмен” таки дістав замовлення. Словом — це був для нього добрий початок, і між ними зав’язалася своєрідна приязнь.

Коли „сейлсмен” за декілька тижнів знову зайшов до цієї крамниці, він уже не відчував ані нервозности, ані напруження. Він знав, що „баєр” ставиться до нього прихильно.

Перед обідом „сейлсмен” запропонував „баєрові” випити чарку. Мовляв: „Одна ніколи не зашкодить.” Але, даючи замовлення кельнерові, додав: „А мені, будь ласка, кави.”

— Хіба ви зі мною не вип’єте? — здивувався „баєр.” — Ви ж щойно сказали, що „одна не зашкодить”!

— Вам ні, — всміхнувся „сейлсмен”, — але зі мною інша справа.

— Вам заборонив лікар? — все ще не розумів „баєр”.

— Ні, не лікар. П’ять років тому я перестав зовсім пити. Бачите — я колись пив багато...

Очі „баєра” немов не довіряли. Чоловік, що сидів навпроти нього, ніяк не виглядав на колишнього пияка.

— Я дуже багато пив, — повторив „сейлсмен”. — Пивши одну чарку, я вже не міг зупинитися. І мусів

пити аж до ранку. Не раз просто з бари їхав до іншого міста . . . ви уявляєте собі, в якому стані . . . Мені тепер дивно, що я не спричинив жадної автомобільної катастрофи. Іноді я був такий п'яний, що вже не міг їхати, і тоді йшов спати. Ви можете уявити собі, як це відбивалося на моїх заробітках. А я одружений і маю дітей . . .

Він замовк, неначе засоромився. Потім підніс угору чашку з кавою і блідо всміхнувся:

— За ваше здоров'я!

„Баєр подивився на нього пильно і запитав:

— Хто допоміг вам побороти цю звичку? Або — що вплинуло на те, що ви перестали пити?

„Сейлсмен” добряче всміхнувся:

— Ви знаєте, що ніхто не викоренить у людині зла, якщо вона сама цього не зробить. Але мене врятувала смерть мого найкращого приятеля. Він пив ще більше за мене . . . і це його вбило. Я бачив, як він умирав . . .

Перед „баєром” стояла недопита чарка. Він думав про силу волі, яка причинилася до найбільшої перемоги — перемоги над самим собою . . .

ЛЮДИНА БЕЗ НЕРВІВ

З-поміж усіх товаришів у фірмі Бабові найбільше припав до вподоби Роман. Баб старався якнайчастіше перебувати у товаристві Романа. Ранком він забігав до Романа пити каву, вполудне йшов з ним на обід, а потім нібито в якихсь справах ще два-три рази відвідував його в бюрі. Для цього була причина: людині такій нервозній, як Баб, добре було бути біля такого спокійного чоловіка, як Роман.

Баб залюбки розказував про себе та про свої справи — Роман спокійно, уважливо його слухав. Роман ніколи про себе не розказував, і Баб знав про

його життя дуже мало. Баб знав тільки, що Роман з України.

Коли Романові було вісім років, він упав з яблуки. З болю та страху він почав плакати. Плакав гомосно, аж надійшов його батько. Не сказавши ані слова, батько мовчки позмивав з руки і ноги кров, позав'язував поранені місця. Ромко не перестав плакати. І щойно тоді батько сказав: „Ти вже великий хлопець, а великі хлопці не плачуть. Коли нестерпно важко — заплач, але так, щоб ніхто не бачив.” І почав розказувати, як його поранено, коли був усусом, і як це боліло. Але вояки-товариші не бачили його сліз. І тоді Ромко замовк, і, мабуть, з того часу так уже стало, що всякий біль ховав від людських очей.

Потовчені місця перестали боліти. Не так скоро забулося, як у сьомій гімназійній поляки арештували його, побили і кинули до в'язниці. І він двічі мусів ставати до матури, як екстерніст. Він таки здав матуру, але не було мови, щоб його прийняли до університету. Єдиною працею, яку він міг дістати, була праця „суб'єкта” в Центросоюзі. Було важко, але нарікань ніхто від нього не чув.

Згодом стало ще важче. Восени тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого большевики арештували Романового батька, і від тієї ночі слід по батькові пропав. Роман з матір'ю переховувався по селах, аж поки не прийшли німці. Незабаром після їхнього приходу Роман знову мусів ховатися. Життя було нелегке, та все таки в тих часах зазнав він трохи щастя: покохав і одружився з Надею за три місяці перед тим, як зголосився до Дивізії. Було б ще радісніше, коли б він і мати знали, що батько десь живе, але про це вони ніколи не дізналися.

Коли Роман ішов до війська, плакала мати і плакала Надя. І в нього було важке почуття, і йому хотілося заплакати, але пригадалися батькові слова, і він стримав сльози. Дехто міг би сказати, що Роман має „міцні нерви”, але він ніколи не аналізував, які у нього нерви.

Міцні нерви треба було мати під Бродами, коли із сотні залишилося кілька хлопців. А згодом треба було їх мати за дротами табору полонених. Міцні нерви треба було мати, щоб втекти з полону і обдертому та майже босому шукати пристановища по таборах ДіПі. Щоб поневірятися під прибраним прізвиськом, з підробленими документами в кишені. Щоб не попасти на „родіну” при різних „скринінгах”. Тоді, коли таких, як Роман, згіршливо називали „коляборантами”. В тих роках справді потрібно було міцних нервів.

Власне, було б трохи легше, якби Роман знав, що сталося з його матір'ю та дружиною, але на вістку від них він мусів довго чекати. Вістка прийшла окружною дорогою — це було кілька слів від матері, в яких вона нічого не згадувала про Надю. А нарешті і про Надю дізнався — вона одружилася і виїхала на схід . . .

І тоді, мабуть, найбільше заболіло. Заболіло так, що за два тижні Роман посивів. Але нарікань ніхто від нього не чув. Тільки люди, які мешкали з ним у таборівій кімнаті, казали, що він по ночах не спить.

Згодом Романові пощастило виїхати до Америки. І тепер він працює в тій самій фірмі, де й Баб.

Баб заробляє куди більше від Романа, бо закінчив коледж. До того Бабів батько є приятелем шефа фірми. Баб має гарненьку дружину Марсі і малого сінка. Має модерну хату за містом і щороку купує

нове авто. Його батько допомагає йому платити і за хату і за авто.

Бабові жилося б непогано, якби не дошкуляли нерви. А дошкуляють тому, що має він багато неприємностей. Ось недавно було в нього непорозуміння з шефом фірми. Ясно, що Бабові не загрожує втрата доброї посади, але як він знервувався! А зараз після того посперечався з головним касиром — в його платні були неточності! Баб так хвилювався, що два дні не приходив до праці. Зараз після того захворів його синок. Вправді, нічого грізного, але скільки він мусів витратити на лікарів та на ліки!

І якраз тоді Марсі забажала нових меблів до хати. Він ще не сплатив боргів за ті, які вони купили два роки тому. Він посперечався з Марсі і пішов на один день мешкати до батьків. Батько сказав йому з цього приводу щось неприємне. І тоді нерви Баба зовсім розладналися.

Він тепер мусить ходити тричі на тиждень до лікаря-психіатра. Це йому помагає, але Роман уявляє собі, скільки це коштує? Баб мусітиме взяти ще одну позичку в банку. Ах, його життя таке важке!

— Ти, Романе, не знаєш, який ти щасливий, — щоденно повторює Баб. — Ніяких фінансових турбот. Ніяких домашніх непорозумінь. А головне — які у тебе здорові нерви! — І Баб широко розводиться на тему людей „із старого краю” — таких, як Роман, у яких немає ніяких проблем.

Баб заздрить Романові. Каже, що хотів би з ним помінятися долею. Хотів би мати таке спокійне життя, як Романове. Тільки Баб ніколи не дізнається, яке було життя людини з „міцними нервами”...

НАДІЯ
МЕРІ ГОРДОН

Трохи дивно порівнювати Мері Гордон з кам'яною статуєю Свободи, та коли вона стоїть на круглих сходах свого білого дому, то більше схожа на величну скульптуру, як на звичайну жінку. Вона масивна і могутня, ця стара Мері Гордон із черствим обличчям та твердими очима.

Мері Гордон живе у великому домі, який збудували її батьки. Це старий, але все ще міцний і гарний дім. Тепер таких уже не будують. Ніхто вже не буде для однієї родини триповерхових домів з круглими, високими сходами, з високими коринтськими колонами. У вікнах кольорові вітражі. Підлоги з мармуру і дерева, якого не знищили довгі роки.

Мері Гордон повидавала дочок заміж, поженила синів, поховала чоловіка, і тепер живе сама у дванадцяти кімнатах на двох поверхах. На третьому поверсі вже давно ніхто не мешкає. Коли Мері була ще дитиною, там мешкали нянька, куховарка та візник. Відколи Мері стала господинею дому — домашньої прислуги вже в неї не було. Змінилися часи. Зрештою — Мері вміє дати собі раду з усякою працею. Така могутня жінка, як вона, взагалі не боїться ніякого зусилля, або краще сказати — не боїться нічого. Бо Мері Гордон — внучка піонерів.

Людам, які такими речами цікавилися, Мері Гордон могла розказати до найменших подробиць, як тоді жили на Далекому Заході у самотньому ранчо її дід та бабуня. Це було тоді, коли щойно починали прокладати залізничні шляхи, і коли до найближчої оселі їхали кіньми дві з половиною доби. Коли на зиму бабуня засолювала бочки волового м'яса і прала білизну у дерев'яній балії. Коли в кухні біля печі висіла завжди наготові бабунина рушниця. У тих часах це була samozрозуміла річ: коли мужчин не було вдома — жінка мусіла бути готова до самооборони.

У наріжній кімнаті на третьому поверсі є речі, які на перший погляд видаються непридатними або у кращому випадку — музейної вартости. У старомодній шафі висить полиняла уніформа з часів Громадянської війни. Поруч — довгі жіночі сукні, при-

брані ручним мереживом, колір яких уже трудно розпізнати. Лежать книжки, сторінки яких ламаються при дотику, і полинялі, пожовклі знімки. А над ватраном висить заржавіла рушниця — важка й незугарна. Та сама, що колись висіла біля печі у самотньому ранчо.

Всі ці і інші речі — це історія піонерського роду Мері Гордон. І, мабуть, тому в неї завжди було оте незахитане почуття певности, яке мають нащадки людей, що створили щось могутнє та тривке. І тому Мері Гордон звикла думати, що одне з її непорушних прав — це право жити у „доброму сусідстві”.

„Добре сусідство” означало колись багато різних речей. У доброму сусідстві не треба було замикати дверей на замки і не треба було боятися, що хтось нападе й пограбує. У доброму сусідстві можна було залишати на подвір’ї предмети — і не боятися, що хтось їх украде. У доброму сусідстві родини жили одна поруч одної довгі роки — разом росли, разом старілися. Одні до одних заходили на гутірку, на чашку кави, на пораду. У потребі вони щиро й жертвенно допомагали одні одним. Основою було довір’я. Довір’я і прив’язаність. Так, Мері Гордон вірила, що вся ця гармонійність „доброго сусідства” є одним з її прав.

Та від деякого часу щось почало змінятися. Почалося з того, що сусідка Беті Бравн, повдовівши, продала свій великий дім і перейшла жити до невеличкого дому на передмісті. Це був перший удар для Мері Гордон. Бетін дім купили „нові” люди — ті, які мешкали у відокремленій частині міста. І про тих людей говорилося, що там, де вони поселюються — пропадає добре сусідство. Що там уже немає спокою і ладу, а починаються напади, грабунки й насильства. Що приходиться замикати двері на замки

і побоюватися за свою безпеку. Згодом, за першими „новими” спровадилося ще кілька інших. Мері Гордон стала ще більше схожою на мовчазну, масивну скульптуру.

Вона вдавала, що їх не бачить, коли вони переходили попри її дім, і не чує, коли до неї віталась. Вона відгородила своє подвір'я високою огорожею і придбала великого сердитого пса.

Коли у місті бували заворушення, Мері Гордон ішла до наріжної кімнати на третьому поверсі і дивилася то на вулицю, то на стару рушницю. Але страху в неї не було — був тільки жаль, що часи „доброго сусідства” відійшли...

**

Того весняного ранку Мері підливала квіти перед круглими сходами. До неї підійшов малий хлопчик, той, із сусіднього дому. Він поздоровив її чемно і почав щось жебоніти. Мері не дивилася на нього — вона не хотіла його бачити. І враз хлопчик закричав:

— Пані, бережіться, сюди біжить лихий собака!

Він схопив якийсь прутик і, маленький, став перед масивною постаттю Мері Гордон, збираючись її захищати.

Тоді Мері вперше глянула на дитину, яка не була нащадком піонерського роду. Вона глянула на хлопчика, від батьків якого відгородилася високою огорожею, і подумала: „Може колись, коли мене вже не буде, а ця дитина виросте — постане якесь нове добре сусідство. І буде, як колись — спокій і довір'я”.

Це була нова надія Мері Гордон, яка в тій хвилині забула про стару рушницю у наріжній кімнаті. . .

ПРАВА РУКА

Вона виросла в часах депресії і знала, що таке безробіття та нестатки. Коли їй було чотирнадцять років, вона носила на базар важкі коші з яриною і овочами, заробляючи два з половиною долляри на тиждень. Вона працювала десять годин денно, і єдиним вільним днем для неї була неділя. Вона мусіла працювати, бо батько помер, мати була хвора, а вдома було ще троє молодших дітей. Мабуть, тому пізніше ніяка праця не видавалась їй надто важкою і ніякий заробіток надто малим. І, мабуть, тому вона стала згодом недолюбляти молодих людей, які шукали легкої та найкраще оплачуваної праці.

Можливо, ці її особисті погляди не мали б ніякого значення, якби минулого року не захворіла її сестра Іванна і якби вона не зламала собі правої руки. Бо двадцять років вони спільно провадили невеличку крамницю з керамічними виробами і скляним посудом. В різдвяний час, коли торги були більші, наймали для помочі двох продавців, а так цілий рік самі давали з усім раду. Але коли вона зламала руку, а Іванна опинилася в шпиталі, тоді постала пекуча потреба в помічників. Потрібні були пара молодих рук і, як казала Іванна, „голова на карку”.

Марта дала до місцевої газети оголошення, що пошукує робітника, але охочих багато не знайшлося. Вона вибрала того, хто видався їй найбільш підходящим. Однак, по кількох днях прийшло розчарування: молодий чоловік був страшенно неуважний і безмежно лінивий. Його праця не варта була навіть третини того, що Марта згодилася йому платити. Вона звільнила його і прийняла іншого, але з тим було ще більше мороки: він або спізнювався до праці, або й зовсім не приходив. Нарешті заявив, що як не дістане підвишки — покине працю. Підвишки Марта не могла дати, бо прибутки з крамниці були невеликі.

По нім прийшов третій, який обкрадав її. Потім четвертий, який не крав, але був нестерпно зухвалий: сів на її крісло, простягав ноги на її письмовому столі і курил цигарку так, ніби зовсім її не запримічував. Коли Марта сказала, що їй це не подобається, він цинічно засміявся і вийшов, тріснувши дверима.

Два наступні також не зогріли місця — вони знайшли собі працю у фабриці, де платили більше.

Марта прийшла до прикрого висновку, що в теперішніх часах неможливо знайти доброго робітника за помірковану платню. І тоді вирішила сама виконувати всю працю. Але це їй не вдалося: зламана

рука, хоч нібито загоїлася, втратила свою силу. Марта переконалася в цьому, коли важка скринька виховзулася їй з рук, і побита кераміка спричинила поважну втрату. Тоді вона ще раз дала оголошення до газети — і чекала на нового помічника.

Ранком прийшов височезний молодий чоловік. Це був майже велетень. Коли він виповнив алікацію, виявилось, що він важить точнісінько вдвоє більше, як Марта, що йому двадцять років і що він два роки вчився в університеті.

Марта змусила себе до формальної, не зовсім щирої усмішки.

— У вас, хоч незакінчена, але висока освіта, — сказала, — а мені треба робітника для фізичної праці.

— Це в порядку, — сказав лагідним голосом велетень. — Я не боюся і не соромлюся фізичної праці. Зрештою, я про це знав з вашого оголошення.

— Я не в змозі вам багато платити, — сказала Марта вже сердечніше і з дрібкою довір'я.

— Ви напевно платите стільки, скільки платять в інших крамницях, — відповів він спокійно.

Він дивився Марті просто у вічі. У погляді була щирість. Марта відрухово простягнула до нього руку і сказала коротко:

— Ви прийняті, Григоре.

Він сказав „дякую” і міцно потиснув її долоню. Слаба рука заболіла, Марта злегка скрикнула, і він дуже збентежився.

— Мені дуже прикро, — сказав. — Це сталося мимоволі.

На устах Марти була вже не формальна, а тепла, людська усмішка.

— Ви не могли знати, що у мене була зламана рука.

Минуло кілька тижнів, а Марта все ще не вірила, що їй вдалося знайти доброго помічника. Він явився на працю раніше за неї і не марнував ані хвилини часу. Він ставився до всього так дбайливо, начебто це було його, а не Мартине добро. Йому не треба було пригадувати, що треба зробити: він думав і за неї і за її справи. Таких робітників називають „ідеальними”, і Марті часами приходила думка: чи він справді реальна людина, чи виплід її фантазії.

Одного ранку Григор подзвонив, що до праці не прийде, бо захворів. Він не приходив три дні. Марта пригадала собі „хвороби” попередніх помічників — це означало, що вони шукають кращої праці. Їй було прикро. Боліло не так те, що втрачає доброго робітника, як те, що він так само нещирий, як усі інші. Але на четвертий день Григор прийшов. І тоді Марта відверто сказала йому про свої сумніви.

Велетень заперечливо хитнув головою:

— Я не міг би залишити вас самої. У вас же ще й досі слаба рука.

Він підійшов до скринь з товаром, нагромаджених під стіною, і почав їх мовчки розпаковувати. А Марті спало на думку, що він тепер для неї такий же цінний, як колись була її здорова права рука . . .

МІСТО МІНЯЄ СВОЄ ОБЛИЧЧЯ

Люди, які по другій світовій війні приїхали до Америки і поселилися в котромусь з її великих міст, з самого початку дивилися на нього неприхильно. Це нове, чуже місто разило їх. Чи тому, що вони звикли до європейських міст, чи тому, що їхня ностальгія була ще така сильна?

Їм не подобалося в чужому місті дуже багато речей. Головні вулиці з їх мурованими будинками видавалися бездушними, а бічні вулички з їх схожими один на одного дерев'яними домками — зовсім нецікавими. Місто було велике, але не було величне.

Їм здавалося, що обличчя міста не має ніякого виразу.

З роками їхнє відношення до міста почало змінятися. Чи це тому, що поволі звикли, чи може тому, що запримітили в місті дещо таке, що їм подобалося? І тоді прийшло звідкілясь тепліше відношення до міста, яке, замість називати „чужим”, почали називати „нашим”. Вони полюбили деякі будинки . . . от хоч би цей старий, де приміщувалася міська бібліотека.

Він був дуже схожий на середньовічний замок, що стоїть на кручі над Райном. Стіни з пурпурового каменю, що від проминулих років набрали кольору доспіваючого винограду. Круглі наріжні башти, що сторожили місто вершками мініатюрних веж. Вузькі, готицькі вікна, що мружилися від світла й любили присмерк. Високі, сірі сходи, що в них сотні тисяч людських ніг витоптали заглибини. І той кабінет головного бібліотекаря, де стояли старовинні масивні меблі — дубові шафи, завершені різьбами, важкі фотелі, вкриті шкірою, письмовий стіл велетенських розмірів і вікторіянська лампа із зеленим абажуром . . .

У цьому кабінеті ви не раз просиджували довгі години, розповідаючи старому бібліотекареві про країну, з якої ви приїхали, про Україну. І він вас уважно слухав. А після тих розповідей доповнював український відділ щораз новими книжками. Вам від цього ставало радісно на душі, і старий бібліотечний будинок ставав якимсь дивно близьким . . .

Трохи згодом ви познайомилися з іншим будинком, що так само, як „середньовічний замок”, видався вам привітним. Він теж був не новий і нагадував один із тих будинків, які ви колись любили. Його стіни оплітала гущавина дикого винограду, який,

здавалося, не впускав досередини міського гамору. На партері був ресторан, на поверхах готелеві кімнати. В ресторані було затишно, там подавали європейські страви, а вечорами сліпий піяніст грав вальси й мелодії з оперет. Ви не раз заходили до цього ресторану може саме тому, щоб послухати, як грає сліпий музика.

Місто, яке ви зразу недолюблювали, почало набирати обличчя. Головні вулиці не були вже такими бездушними, а бічні вулички вже не разили дерев'яними будиночками, але лагіднішали від дерев і зелених клаптиків трави. Ви вже починали звикати до міста, коли одного дня дізналися, що старий бібліотечний будинок... мають зруйнувати. На його місці поставлять бетоновий, скляний, бо цього вимагає „дух часу”. Бо місто росте, йому стає тісно, воно модернізується.

Багато людей ходило дивитися, як валять старий будинок бібліотеки. Але ви не ходили. Вам було жаль. Так само жаль, як було тоді, коли помер старий бібліотекар, що слухав ваші розповіді про Україну. Дехто голосно нарікав, що бездумно руйнують цінний архітектурний твір, що непотрібно нищать те, що гарне. Ви мовчали. Хіба хтось зрозумів би, чому вам жаль старого будинку?

Котрогось дня ви проїздили попри той другий, де по стінах пнявся дикий виноград. Довкола нього стояла примітивна огорожа з дощок. Ви вміть зрозуміти. Вам навіть не треба було дивитися вгору, на вікна, щоб побачити, що вони — мертві. Будинок був призначений на загладу. Таблиця з назвою фірми, яка мала його розвалити, висіла над головним входом.

Ви вийшли з авта, підійшли до огорожі. На ній чорною фарбою написи. У формі нескладного вірша

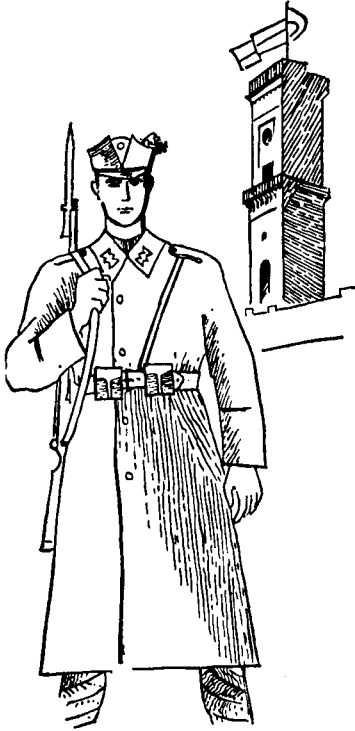
— прощання. Старий готель-ресторан прощався з усіма, хто його знав. З усіма, хто до нього приходив і його любив. З усіма своїми приятелями. Хай глянуть на нього востаннє і хай зітруть сльозу, що заскліться в очах.

Дивно вам стало. Про сльозу хтось говорить в цьому місті, де, здається, ніяких сантиментів немає. Про сльозу хтось виразно на огорожі написав. Про сльозу в місті, що росте, механізується, модернізується, в прийдешнє задивляється... В місті, де не про розмірність краси, а про масовість користування повсякчас думають...

Невжеж не тільки у вас ще залишки „старих сантиментів”? У вас, що у чужому місті шукали того, що нагадує утрачене близьке?

Ще раз глянули на дикий виноград на стінах. За кілька днів по ньому не залишиться й сліду. Там стане споруда з заліза, скла і ще там чогось.

Що ж, місто, до якого ви почали звикати, міняє своє обличчя...

ЛИЦАРЯМ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Вже багато років, відколи під вікно заблукано прилітають останні жовті листки — хочу написати до вас. Написати так, як пишеться до когось дуже близького й дорогого, кого знаєш віддавна. Власне — ми всі часто думаємо про вас, про ваші діла, про все те, що ви вчинили, що залишилося й залишиться доти, поки будемо звати себе українцями. Ми зга-

дуємо про вас часто, а зокрема тоді, коли приходять листопадові дні, і коли ми те, чого не можна висловити словами, співаємо в пісні — пісні про вас, у вашій пісні . . .

Багато років збираюся до вас написати, бо коли б залишити це невисказаним — назавжди залишилось би почуття боргу супроти вас. Відомо, що боргу не сплачують словами, навіть найкращими, але коли пригадувати про борг, то чомусь стає легше . . . Бо так сердечно хочеться, щоб ви знали про те, скільки цінного ви нам дали — і як за це ми вас цінимо.

Здається, вперше хотілося до вас написати ще тоді, коли мати розказувала про вас мені, малій дівчинці. Вона знала багатьох із вас, що були її ровесниками й товаришами. Мені вже тільки співали, а вона таки бачила, як ви „манджали з Бережан до Кадри“. Вона записала в пам'яті кожний деталь вашого однострою — і, заплющивши очі, можна було вас уявити до подробиць.

Мати чула стрункий ритм ваших кроків, бачила ваші молоді, ясні обличчя, бачила ваші усмішки. Вона бачила й сльози на обличчі тієї незнаной дівчини, що під плакучою вербою на бережанському гостинці прощалась зі своїм стрільчиком. Вона бачила також ваші перші свіжі могили — і чи не тоді вперше поплавла Туга за журавлями, що відлітають — і вже не вернуться . . .

Мати бачила вас розспіваними, бадьорими, повними життя і — понад усе — сповненими вірою. Дуже великою, дуже міцною і — непохитною. Віри в те, що цю Червону Калину, яка похилилась — піднімете. Ціною своєї крові — такої, як калина, червоної, ціною життя, отого розспіваного, молодого . . .

Мати не бачила, коли на львівській ратуші піднісся прапор, але вона знала про це не тільки з вісток, що розлетілися по всій країні, як весняний вітер — вона знала з голосу власного серця, яке затріпотіло, сповнене найбільшою з усіх надій.

І коли в сірий листопадовий день вона вела своїх малих школяриків до церкви на Службу Божу, то зовсім не бачила осінньої меланхолії, ані оголених дерев, ані пришиклых піль — вона бачила тільки блиск сонця, що стелився від прапора на вежі — і вірила, що той прапор зостанеться там назавжди. І тоді вперше школярки і вона співали доти нечувану пісню „Вже воскресла Україна . . .”

Коли такі, як ті, школярки підросли, то все це були і ваші діла, і ваші зусилля, і ваші жертви. І той листопадовий ранок уже належав до . . . як його назвати? — до спогадів, до минулого, до історії. Можливо, ще залишилася тінь Великого Смутку, але ні — якщо навіть був смуток, то він не був безнадійний. Не був, бо ті, що піднімали Червону Калину і піднесли Прапор, ті, що тоді не згинули, залишилися між нами. Вже без однострою і без кріса в руці — але не менше сильні духом. Хоч програно, але нездолано, хоч втрачено, але непокорено — з піднесеним чолом, на якому ніякої тіні — такими зосталися Лицарі Червоної Калини.

І вони жили між нами — ніби як звичайні громадяни, але такі відмінні. І той стрілецький однострій, і ті воєнні роки, і ті листопадові дні залишили свою печать на ваших серцях і умах.

Десь у якомусь селі молодий священик — колишній усуус, який так прекрасно співав, що слухалось би його в безконечність, а коли говорив проповідь про любов до рідної землі — то всі серця відчинялися . . .

Десь у якомусь містечку гімназійний учитель — колишній усуус, якого учні не тільки поважали, але й любили всім серцем, бо він навчав їх більше, як могли навчити будь-які книжки. Він їх любити свою землю вчив — і таку силу мало його слово, що вони теж його слідами пішли, коли вибухла війна . . .

Десь у якомусь місті поет, музика, мистець-малляр, учений, державний муж — всі вони колись ходили тернистими шляхами стрілецької слави, а потім свої таланти, порив свого духа на службу народові віддавали, щоб нарід збагатити і зміцнити — і до майбутнього зриву підготувати.

Печать свого духа колишні Лицарі Червоної Калини на нас клали — і якби так записані життя сторінки перегорнути, то скільки їх записано ясным, твердим почерком їхніх рук!

Печать свого духа клали на молодих, що росли заслухані й задивлені в Листопадову Легенду. Молодих, які вірили, що Червону Калину таки піднесуть угору. І вони теж пішли, хоч в чужому мундирі, але з вірою в свою рідну справу . . . А що прапор цим разом також не затримався на вежі — це не їх вина. І що шляхи тернисті постелилися на чужину — це теж не їхня вина . . .

Лицарі Червоної Калини, про це все ви знаєте, бо воно записане не тільки в книжках, але й у ваших власних душах. І не про ваші величні діла і заслуги хотілось до вас написати. Хотілось сказати вам те, що зродилося в серці давно, ще як дівчинкою була. Хотілось сказати, що . . . ви нам дуже дорогі. Або ще простіше — так майже по-дитячому: що ми вас любимо, Лицарі Червоної Калини! Що за вашу велику Любов ми можемо віддячитись тільки Любов'ю.

В ДОРОЗІ ДО МАТЕРІ

Стейтовий поліціант Стенлі був би вернувся з праці у непоганому настрої, якби не ця жінка. Навіщо вона влізла йому в дорогу? Вона ж не мусіла їхати гайвезем якраз у цій порі.

Поліціантові Стенлі залишилося до зміни ще якої півгодини, коли він побачив оте зелене авто. Воно їхало лівою стороною дороги, призначеної для виминання авт. Увесь час була змога повернути на правий бік, але водій цього не зробив. Крім цього, авто їхало із збільшеною швидкістю. Тоді Стенлі поїхав слідом за ним.

В авті була жінка. Сама, одна. Він бачив її голову, плечі, навіть руки на керівниці. Вона їхала із швидкістю сімдесяти п'яти миль на годину. На тому гайвеї дозволена швидкість була шістдесят п'ять миль.

Він їхав за нею довго й терпеливо. В якій хвилині вона глянула в дзеркало і побачила за собою поліційне авто. Він зрівнявся з нею і крикнув, щоб зупинилася. Вона від'їхала набік, але так незугарно, що загородила своїм автом половину дороги. Коли б хтось їхав за нею, мусів би її вдарити, але на шляху не було нікого. Тоді Стенлі крикнув:

— Від'їдьте далі вбік, ради Бога, вас можуть ударити!

Йому самому стало дивно, що він сказав оце „ради Бога“. Він ніколи не вживав цього вислову під час служби. Приватно — так, але до чужих людей ніколи. „Це, мабуть, тому, що вона поводить ся так безрадно“, — подумав.

Він підійшов до її авта. І перше, що побачив — були її очі. Вони дивилися так, немов би вона щойно збудилася зо сну. Зовсім так, ніби спала, а бандит з пістолею в руці увійшов до її кімнати.

Поліціант Стенлі бачив багато затривожених, а то й переляканих очей жінок, яких він зупиняв на шляху за порушення правил їзди. Але такого погляду ще не бачив. Це не міг бути тільки страх перед карою. Вираз очей говорив про щось інше.

Він почав говорити рівним, байдужим, без ніяких інтонацій голосом:

— Покажіть ваш дозвіл на їзду, вашу реєстраційну картку. — Її руки заворушилися в торбинці, видно було, що вона вся дрижала. Тоді він додав: — Чи ви десь працюєте?

Вона назвала місто і підприємство. Голос був тихий і невиразний. Він промовив з натиском:

— Говоріть голосніше, я вас не розумію.

І тоді вона повторила ще раз, чіткіше, але в голосі чути було велике зусилля.

Стенлі глянув на її обличчя. Воно було вкрите втомою. „До лиха! — подумав. — Що з нею діється?” Він дивився їй прямо у вічі і казав:

— Ви проїхали понад десять миль стороною, призначеною для виминання авт. Крім того їхали з недозволеною швидкістю. За одну провину стільки то карних пунктів, за другу стільки. У нашому стейті по вісьмох карних пунктах позбавляють права на їзду.

Вона зойкнула і закрила обличчя руками. Стенлі зник до того, що жінки старалися вплинути на нього плачем, але цей зойк вдарив його. Тоді він промовив:

— Бачу, що ви ще не були карані за порушення правил їзди.

Він говорив далі, а вона не відкривала обличчя і не дивилась на нього. Він пояснив, що вона може заявити, що не винна, і тоді її покличуть до суду. Жінка заперечила рухом голови:

— Ні, ні — не до суду, я живу за чотириста миль звідсіля. Я не можу звільнитися з праці.

— Я ще не скінчив, — сказав Стенлі, і пояснив дві інші можливості. Вона погодилася на третю з них — прислати формуляри поштою. І додала ледве чути:

— Я їду до моєї хворої мами. Мене повідомили сьогодні, що вона тяжко захворіла.

Стенлі, хвилину помовчавши, сказав жінці, щоб зачекала, вернувся до свого авта і там поволі, виразно почав виповнювати формуляр. Він зник не вірити

виправдуванням людей, які мали бути покарані за порушення законів. Але чомусь повторив собі двічі: „Іде до хворої матері”.

Він виповнив уже майже всі рубрики формуляру — залишилися тільки ті, де говориться про характер провини. Жінка поповнила їх дві. Одна з них була менша, друга більша.

„Вона ще ніколи не була карана, — подумав Стенлі. — Цікаво, як воно справді з тією хворою . . .”

І враз йому пригадалося, як колись, коли він був молодим хлопцем, мати готовила йому недільні сніданки. В неділю вона смажила для нього свіжі коржики і подавала їх з липким, солодким кленовим соком. Коржики були золотисті, як кленовий сік. Недільні ранки пахли ними . . .

І тоді поліціант Стенлі швидко написав: „їхала неправильно стороною дороги”. Написав тільки одну провину — меншу.

Передаючи їй формуляр, він намагався говорити рівно, без хвилювання. Бо, не розуміючи сам себе, таки був схвилюваний. Він не любив, коли його особисті почування перепліталися із службовими обов'язками. А цим разом так сталося.

Він ще раз глянув на її обличчя, на якому була вже тільки засумована турботливість. Вона була думками не на шляху, а там, куди їхала.

Він зачекав, аж вона рушила з місця. Тоді швидко погнав уперед. „І навіщо вона влізла мені в дорогу?” — подумав ще раз . . .

КОЛИ ГОВОРИТЬ ЗЛО...

Ще недавно, коли ви їхали цією дільницею до центру міста, вулиці виглядали як вулиці. На них були невеличкі крамниці і невеличкі підприємства. Вони дивилися на вас прозорістю своїх вікон. Вікна були різні — менші, більші і ще більші, і ранками, коли ви їхали до праці, вони до вас всміхалися. Так само, мабуть, всміхалися до людей їхні власники — дрібні купці і ремісники.

Цю дільницю і ці будинки збудували колись імігранти, що приїхали сюди шукати трьох речей: праці, хліба і волі. Вони їх знайшли, але ніколи не стали багатіями. Вони продавали у крамничках молоко

і ярину, чистили одержу, направляли черевики, водопровід, авта. У своїх крамничках та майстернях проводили довгі години, і в них не було часу ані нудьгувати, ані шукати якихось особливих розваг. Вони працювали витривало, жили спокійно і були добрим сусідами. Про це все ще донедавна говорили веселі вікна їхніх будинків.

Коли тепер їхати цими вуличками, будинки мовчать, як людина, яка втратила очі. Бо крамниці і верстати осліпли. Там, де були вікна — діри, позабивані дошками. Немає прозорости. Немає ясности. Позабивані дошками сліди руїни говорять про зло, яке розкотив натовп по тихих вуличках.

Правда, деякі вікна зацілили. Це ті, що за ними є напис. На клапті паперу недбало нашкрябано: „Власник — братня душа”. Тільки цих вікон не побито і цих підприємств не пограбовано. Правда, які магічні оці слова „братня душа”?

Сумно, що такі чудові слова так споганено. Їх написали ті, які кровно належать до розгуляного, позбавленого людського обличчя натовпу. Ці слова написано в тих днях, коли безпомічно зойкотіли розбивані вікна, а людські уста ціпеніли смертельним жахом. Ці слова написано тоді, коли не переставали пронизливо вити сирени поліційних авт і коли по потовченому склі спливала людська кров. От хоч би кров того сивого робітника, що однією з цих вуличок вертався з праці додому. Звідкіля він міг знати, що на нього нападуть, покривавлять, і що напівживого відвезе його до шпиталю поліційне авто? Це ж місто, в якому він народився. Він нікому з того натовпу не вчинив нічого злого. Правда, він інакше виглядав, як ті, з натовпу . . .

Коли натовп розкотив по вулицях насильство, грабежі і знищення, заговорили його провідники, чи

може ті „вищі”, які його репрезентують. Почулися нарікання, що „наші люди хочуть праці, а ви їм не даєте”. А згодом виявилось, що переважна більшість тих, що били вікна і грабували — мали працю... Або що праці „домагалися” десяти-і дванадцятирічні. Їх, цих підлітків, показували на телевізійних передачах. В них були зухвалі обличчя, і вони тупо повторювали ті самі слова, як завчену лекцію. Мабуть, їх так навчили. Було б смішно, коли б не було трагічно...

Говорилося також, що „місто не додержало обітниць”. Місто нібито обіцяло розвагові центри, парки і ще там щось — і цього не зробило. „Діти нудьгують, їм нема чого робити”, — говорили провідники натовпу. Діти — ті, що руйнували, грабували і кришавили людей — не винні. Винне місто.

Бувають різні „логічі розумування”. Як зрозуміти „логіку” натовпу, що ледве не вбив сивого робітника? Чи це від нього вимагалось розвагових площ для „дітей? Або від того власника крамнички, якого пограбовано? Або від того, що направляв черевики — таки їм, „сусідам”?

Сумно, що виповзло зло із темних закутин „братніх душ”. Саме тоді, коли докладається стільки зусиль, щоб усі люди були справді рівні. Коли знищують гетта, бо кожному вільно мешкати там, де захоче. Коли нападають на сусідів, за вікнами на яких нема напису „братня душа”. Скажіть, як тепер почувують себе ті, що ще вірили в „добросусідство”? Як почувують себе ті, що не мають змоги — і відваги — вставити нові шиби на місце дір, позабаваних дошками”?

Можливо, що по якомусь часі вулички знов дивитимуться прозорістю вікон. Можливо, що рани загояться. Та чи загояться сліди у „небратніх” душах?

Чи не будуть їм снитися кошмарні сни про натовп і про ночі, коли вили сирени поліційних авт? І чи варто буде сказати, що „живемо у місті добрих сусідів”? Так бо досі це місто називали.

Сумно, що ці гарні слова так багато втратили із своєї правдивости. Сумно, що деякі гасла звучать тепер як нещирі фрази. Сумно, що помилилися ті, які вірили, що коли нікого не кривдити — можна спокійно жити.

По вулицях, там, де вікна позабивані дошками, ходять ті, що вчора нищили і грабували. Не всіх же ж можна було арештувати. І дітей не тримають у в'язницях. І батьки за них не відповідають. „Діти хотіли розваги” — чи це неясно?

Колись говорилося, що „діти — майбутнє народу”. Як воно буде з цим „майбутнім”?

Сумно, коли „братні душі” вирішили терором добувати перевагу над сусідами. Над тими, що чистили їхню одежу і направляли їхні черевики... Сумно, що „братнім душам” невідома дуже проста істина, а саме, що зло ніколи не породжує добра.

ШЕРИФ І „ЗЛИЙ ПАРНЯГА“

На закупи до департаментової крамниці здебільша приходять жінки. Вдень, коли крамниця відкрита, чоловіки працюють. Вони приходять хіба тоді, коли у них вільний день або коли жінка просить звернути до крамниці покупку, яку вона зробила попереднього дня. Ось так, як було з цією великою лямпюю.

Коли біля прилавка став цей молодий, міцно збудований чоловік і почав розпаковувати лямпу, яку приніс, це мене не здивувало. Зате мене здивувало те, що він . . . не нарікав. Бо у лямпі, яку приніс, був дефект. Всі, що мають будь-які труднощі з купленими лампами, з-правила нарікають. Нарікати й обурюва-

тися — це привілей кожного покупця. А цей молодий чоловік не користав із цього привілею, — навпаки, він привітно усміхався. І враз із його погідною усмішкою я запримітила іншу річ: він володів тільки однею рукою. Друга рука, до ліктя, була в гіпсі.

Я закликала нашого „стакбоя”:

— Брус, допоможи цьому панові розпакувати лампу.

Та дивний покупець, спрямувавши у мій бік свою ввічливу усмішку, відповів:

— Дякую, не потрібно, я дам собі раду.

В імені крамниці я перепросила його за „наш” недогляд та за його зайвий труд і запитала, чи повернути йому гроші.

— Ні, тільки направте лампу і доставте на адресу, — відказав він. Він навіть не вимагав, як інші покупці, щоб дали йому „зовсім нову”.

Поки продавчиня записувала його адресу, я дивилась на загіпсовану руку. І таки не видержала:

— Ви мали якийсь нещасливий випадок? — запитала.

— Не знаю, чи це назвати випадком, — відказав він весело. — Це сталося під час служби. Бачите, деякі люди не люблять . . . гранатових мундирів.

Стало ясно — цей молодий чоловік — поліціант. Мимоволі мої очі стали допитливими, хотілося знати, як то трапилось.

— Який би то був американський поліціант, якби час від часу не побили його хулігани? — кинув він ніби жартом.

Глянула на його обличчя — на ньому не було сарказму, на ньому була все та сама погідна усмішка. І тоді мої думки пішли кудиніде. Мені пригадалися невмирущі фільми „вестерн”. Ті, в яких завжди виступають справедливий, відважний, хоробрий шериф

і злющій, небезпечний, злочинний „злий парняга” — „бед гай”. Шериф зберігає порядок, захищає спокійних громадян — і пильно слідкує за діями парняги. Парняга, ясно, ненавидить шерифа — і приходить момент, коли він вирішує його забити. Він витягає пістолю, але шериф випереджає його на чверть секунди. Шериф стріляє влучно — і злому парнязі приходить кінець. Заслужений кінець.

Так діється у фільмах „вестерн”, бо такий був тоді закон: якщо хтось береться за свою пістолю, шериф виймає свою...

Такі були мої думки. Вголос я сказала:

— Яким правом хуліганам можна бити й калічити поліціантів? Аджеж є закони...

— Саме про закони йдеться, — перебив чоловік із зламанною рукою. — Цей парняга напастував людей на вулиці. Нас закликали, коли він побив і пограбував двох жінок. За законом ми, поліціанти, можемо лише в крайньому випадку вживати сили. Ми мусимо бути і ввічливими, і чемними — ви чули, як часто нам закидають „брутальність?” — З його обличчя зникла усмішка.

Продавчиня тихо спитала:

— Болить у вас рука?

— Болить, — відказав він так само тихо. — Лікар казав, що можливо прийдеться оперувати. Він здорово почастував мене тією заліззякою. Добре, що тільки руку поламав, міг убити...

Знов мигнула знайома картина із „вестерн”... Там шериф витягає пістолю швидше від злого парняги. Мусить, бо він береже ладу...

Ще раз глянула на чоловіка в гранатовому мундирі. Продавчиня промовила:

— Небезпечна й нелегка ваша служба. Тепер у місті хуліганів аж надто багато. Інколи прямо

страшно вийти на вулицю. Ось учора напали на мою сусідку, коли поверталася з праці. Побили, вирвали торбинку з грішми. Прохожі бачили, ніхто не обороняв.

— Знаю, — хитнув він головою. — Ніхто не хоче наражатися на небезпеку, ніхто не хоче бути свідком. Треба було негайно закликати поліцію.

— Ось вас закликали, і чим скінчилося? — огірчено вирішила продавчиня.

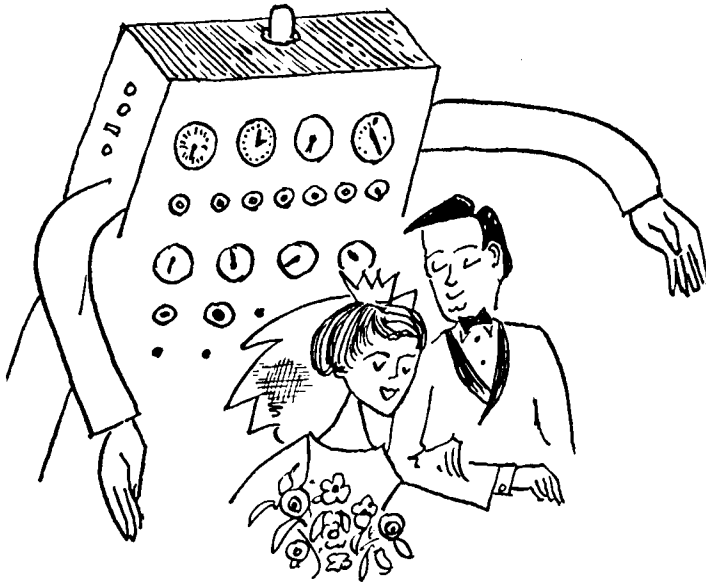
— Моя пані, у кожній професії бувають нещасливі випадки, — сказав він. І усмішка знову появилася в очах. — Нічого, загоїться. Не так то вже страшно.

Мені хотілося сказати, що я і всі інші, які хочуть спокійно жити в місті, вдячні таким, як він, що обороняють нас від хуліганів. І що мені і іншим таким, як я, жаль, що в нього болить зламана рука. І що ми бажали б, щоб закон був дещо більше по стороні шерифа і не дозволяв бешкетувати „злим парням”.

Але цього всього не треба було казати. Я тільки ще раз глянула на його руку в гіпсі і сказала те, що можна було:

— Крамниця інколи обнижує ціну товару, який має дефект. Лямпа, яку ви купили, мала дефект. Крамниця зверне вам частину грошей.

Здається, він зрозумів, про що йдеться. Бо коли сказав „дякую”, дякував, мабуть, не за обниження ціни, а за щось інше. За те, що люди, яких він обороняє від злих парняг, оцінюють його труд...

КОМПЮТЕР

Далекобіжний автобус заколисував рівномірним погойдуванням. Я дрімала весь час і розкривала очі тільки тоді, коли автобус зупинявся в якомусь місечку, щоб підібрати пасажирів.

Переді мною сіла якась старша пані, а в останній хвилині, коли автобус уже рушив — вскочив задиханий від бігу молодий чоловік. Він почав розглядатися і, коли побачив вільне місце біля старшої пані, вигукнув радісно-здивовано:

— Цілую руки, пані добродійко, чи можу біля вас сісти?

— Алеж прошу дуже, пане Осипе, — відповів приємний жіночий голос, — будь ласка, сідайте! Ну що за несподіванка! Де б я думала, що вас зустріну.

„Земляки, — подумала я. — Може б так попередити їх, що буду мимоволі чути їхню розмову?” Але за хвилину прийшла рефлексія: навіть коли б вони говорили по-англійськи, то в автобусі все таки хтось би їх чув і розумів — і я знов заплющила очі. Але сон не приходив. Можливо тому, що переді мною точилася жвава розмова пані й молодого чоловіка, які випитували одне одного про родину, спільних знайомих, як звичайно люди, які не бачилися декілька років.

— Прошу мені вибачити, пані добродійко, прошу не брати цього за зле, — почувся голос молодого чоловіка. — Я на правду мусів...

— Не розумію вас, пане Осипе, зазвучав у відповідь приємний жіночий голос, — щоб я мала узяти вам за зле?

— Я... я трохи випив, пані добродійко... і мені ніяково перед вами.

— Алеж дрібниця! — заспокоював жіночий голос. — По вас зовсім цього не видно.

— Дякую, дякую! — збентежено чоловічий голос. — Пані добродійка знають, людину треба зрозуміти. Інколи бувають такі ситуації, такий настрій, що людина мусить випити, щоб на хвилину забути...

— Чи ви, борони Боже, не маєте якихось турбот, пане Осипе? — з ноткою неспокою жіночий голос.

— Та ні, — вагаючись, молодий чоловік, — а властиво так. Я заручився.

— Ви заручились? — дещо заскочено, але радісно „пані добродійка”. — Гратулюю! А можна знати з ким?

На відповідь треба чекати, і вона звучить ніби збентежено, ніби навіть трохи засоромлено:

— Пані добродійка не будуть її знати. Це — чужинка.

Протяжне, розчароване „о-о-о-!“ Потім мовчанка. Потім швиденько:

— Пробачте, пане Осипе, я не хотіла вас вразити... якось так мені вирвалося.

— Пані добродійка не сказали нічого злого. (Чи не нотка прихованого жалю в голосі?) Зовсім нічого злого, ані образливого.

— Але моє обличчя... — виправдується „пані добродійка“. — Я знаю, що вам мусіло стати прикро, даруйте...

— Я вже до цього звик, — зідхнув чоловічий голос. — Усі знайомі реагують так само на вістку про мої заручини. Не кажу вже про батьків. У хаті весь час як не нарікання, то плачі, ех...

Відчувається, що пані намагається затерти неприємне враження:

— Ну, що ж, у цій країні мішані подружжя — річ зовсім природня...

— В країні так, але не в нашій родині, — з гіркістю молодий чоловік. — В очах моїх батьків це... це майже злочин.

— Ну, так зле хіба не є, — далі намагається потішити пані.

— Пані добродійка послухали б, що говорить моя мама. (Знову зідхання). „Кого ти мені, — каже, — до хати приведеш? Яка ж це буде родина?“

— Можете мешкати окремо, — заспокійливо жіночий голос.

— Це самозрозуміло, але годі зривати з батьками, — зажурено чоловічий голос. „Прийдуть свята, — каже мама, — по якому ти будеш Свят-Вечір свят-

кувати? Аджеж не по-нашому, з кутею і колядками, а по їхньому, з печеним індиком і „Санта Клосом”. А Великдень? Без Воскресної Утрени і свяченого? Тільки новий капелюх для жінки на „Істер Парейд” — і це все? А як діти (тут мама починає плакати!) прийдуть, то по-якому я буду до них говорити? Чужою мовою, з тим акцентом, щоб з мене насміхалися?” — А батько тільки насупиться і нічого не каже. Раз тільки кинув: „Жалую, що маю сина. Як не виховував, а він пішов чужими дорогами”. — І що я маю робити, пані добродійко?

Якийсь рух, немов відчинялась торбинка, виймалась хусточка... Незручна мовчанка. По хвилині:

— Чи я знаю, що вам порадити, пане Осипе? У батьків своя рація, а у вас своя. Але ви напевно дуже кохасте цю чужинку... цю вашу наречену?

— Так, так, по правді кажучи, люблю, певно, що люблю. Може трохи інакше, як про це співають у наших піснях і змальовують наші поети, але бачать пані добродійка — тепер і життя інакше...

— О, так! — притакуючо жіночий голос. — Тут тепер все інакше.

— Мати не раз розказувала, як вона була заручена з батьком... — чи не якась нотка мелянхолії забриніла у голосі. Ні, це тільки так здалося, бо далі голос звучав рівно:

— ... Як ходили вечорами по якомусь старому парку, як слухали солов'їв, як батько зривав для неї квіти, як писав тужливі листи... Увесь цей романтичний, перестарілий баляст... — І швиденько: — Прошу не гніватися за цей „баляст”, але я говорю щиро, так, як думаю.

— Нічого, нічого, — лагідно жіночий голос, — тоді люди були більш настроєві, як ви сказали, „сентиментальні”.

Отож то й є! — впевнено молодий чоловік. — Часи змінюються. Ми трохи інакше дивимося на життя. Беті має добру працю, зарадна, любить порядок, уміє щадити — отже буде доброю дружиною і господинею. Не курить, не п'є, не має жадних злих навичок, думас логічно й любить систематичне, впорядковане життя. А втім (майже пошепки), я пані добродійці признаюся в секреті . . . про це не знають навіть мої батьки. . .

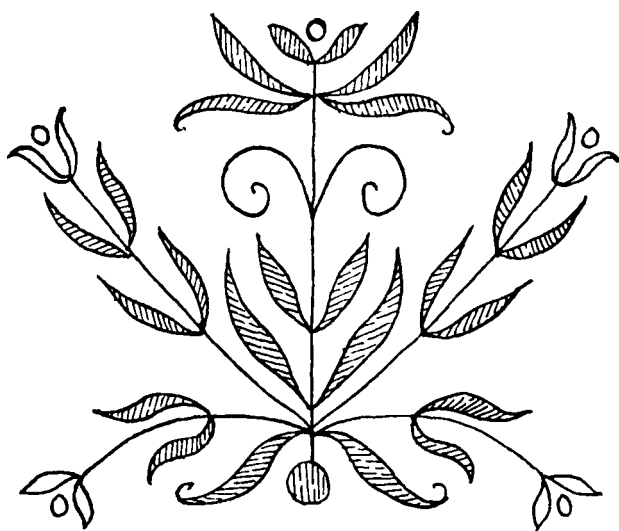
— А що, що таке? — жіночий голос змінився на оклик зацікавлення. — Скажіть, пане Осипе!

— Бачать пані добродійка, — голос звучить уже зовсім зрівноважено й спокійно, — мені допоміг компютер.

— Пробачте, я не дочула, — все ще зацікавлено жіночий голос.

— Ну, компютер . . . така модерна машина, яка на ваше питання дасть вам правильну, сперту на статистичних обчисленнях і логічних засобах, відповідь. Отже компютер виказав, що Беті є якраз для мене жінкою.

Мені треба було висідати, і я була з цього дуже рада. Бо мимохіть почала турбуватися майбутнім щастям молодого чоловіка „з доброї родини”. А що як у машині затявся якийсь гудзик, і мудрий компютер зробив помилку в справі одруження з Беті?

ЛЮДИ Є ДОБРІ

Неллі не знає, що так сказав колись у заголовку своєї книжки один письменник. Неллі працює у департаментовій крамниці і знає про крамничні справи дещо більше, як про книжки та про письменників. Тому, коли вона подумала, що люди є добрі — це була таки її власна думка.

Власне Неллі не має багато часу на роздумування, які доводять до філософських висновків. Сім з половиною годин кожного дня вона продає і пакує товар у крамниці. Коли приходить додому, підігріває приготовану попереднього вечора їжу, миє посуд, підлогу в кухні, пере та прасує білизну. Взімі відгор-

тає сніг перед своєю невеличкою хатою, навесні садить квіти в садку, вліті косить траву, восени громадить листя, яке сиплеться на її ділянку із сусідніх дерев. Крім того шиє собі суконки — це виходить дешевше від купованих! — і доглядає дітей сусідки. Сусідка платить за це Неллі півтора доляра на годину. Це — додатковий заробіток, бо крамничної платні не вистачає.

Неллі завжди зайнята і завжди в погідному настрої. Колись у дитинстві її вчили, що не годиться показувати людям невдоволеного обличчя. Обличчя повинно мати приємний вираз. У крамниці її навчили, що для покупців, зверхників та товаришів праці треба завжди мати погідну усмішку. До того Неллі ще твердо пам'ятає прислів'я: „коли смієшся — цілий світ сміється разом з тобою, коли ж плачеш — плачеш сама”. І Неллі в це повірила. А втім, у неї не було часу сумувати.

Однак, з кожного правила бувають винятки. Вони трапляються, не зважаючи на те, чи людина їх хоче, чи ні.

Неллі не спіткала ніяка трагедія, ніяке особливе нещастя. Їй просто стали дошкуляти неприємні дрібниці, яких нагромадилося забагато. Почалося з того, що обікрали її хату. Чогось особливо цінного не забрали, бо Неллі ніколи не мала особливо цінних речей. Але вона застала поламані двері, і забракло кількох предметів, без яких трудно обійтися і які трудно купити за Нелліну невеличку платню.

Добра сусідка потішала, що це все „набуті речі”, але сусідка якраз перебиралася мешкати в іншій дільниці, і через те Неллі втрачала додатковий заробіток.

А тому, що неприємні події завжди чомусь притягають до себе інші, так само неприємні, Неллі ще

трапився клопіт у крамниці: якась сердита клієнтка поскаржилась на неї шефові. Неллі не була винна, але шеф був у поганому настрої. До того ж у крамниці якраз зменшували кількість продавчинь — з причини поганих торгів — і Неллі могла опинитися в числі звільнених. Зрештою і це можна було б пережити, якби Неллі була трохи молодша і могла зразу дістати працю.

Ще і з цим можна було якось миритися — Неллі ж знає, що життя не проходить легко і безтурботно — коли б не виникнула справа з її здоров'ям. Правду кажучи, воно в неї ніколи не було бездоганне, але тепер таки попсувалося. Неллі відчула себе нараз хворою. Цього ранку вона лежала й думала: „Якщо не прийду до праці й повідомлю, що почуваю себе погано — мене напевно звільнять”. У крамниці вже були такі випадки. Неллі, зціпивши зуби, звелася — і пішла до праці.

Вона не снідала, тож треба було бодай випити кави у крамничній їдальні. До її столика присілися дві старші за неї продавчині, і одна з них, глянувши на її бліде обличчя, спитала:

— Ви себе недобре почуваете?

Неллі мовчки притакнула головою. Тоді та старша продавчиня вийняла з торбинки шоколяду і, кладучи перед Неллею, всміхнулася:

— Це, щоб вам осолодити день. — І почала розказувати якусь веселу історію. Неллі було не до сміху, але мимоволі вона й собі почала всміхатися.

У своєму відділі Неллі застала дуже багато товару, який треба було розпакувати. Коли вона похилилася над одним із пакунків, в очах її почорні-

ло, і вона захиталась. Мері, що працювала оподалік, це запримітила, бо враз підбігла до Неллі й шепнула:

— Ви сьогодні дуже бліді, вам треба спочити. Ідьте нагору, а я це все за вас зроблю. Ідьте — шефа до обіду не буде. — І провела за руку до кімнати, де можна було спочити.

Під кінець дня Мері ще раз прибігла до Неллі з незвичайно радісною міною.

— Я чула розмову шефа з його асистентом, — сказала вона. — Виявляється, що ця клієнтка, яка скаржилась на вас — це така, що всюди спричиняє заколот. Вона — тробл-мейкер! Тепер уже вас не звільнять, Неллі! — І Мері всміхалася, ніби йшлося про її власну працю.

А ввечері несподівано приїхала колишня сусідка Неллі. Вона привезла трохи ласощів — таких, які Неллі любила — і привезла ще добру новину, а саме: якщо Неллі хоче, вона може перейти до їхньої нової хати. Бо і діти за Неллі тужать, і Неллі буде там веселіше. Навіщо їй турботи із старою хатою, в якій ламають двері? І сусідка дивилася на Неллі ласкавим, щирим поглядом.

Тоді Неллі обтерла сльози і подумала: „Люди є добрі. Є багато добрих людей на світі. . .”

РЕВАНШ

З гуртом подорожніх, які приїхали до Нью Йорку, вийшли з автобуса дві жінки. Спереду йшла рівною, твердою ногою струнка, елегантна, в хутряному плащі. За нею дріботіла, підбігаючи, огрядна, з круглим обличчям фармерка, в старих гумових чоботях, в саморобній капuzі на голові. Сіренькі очі на круглому обличчі дивилися беспорядно, залякано й розгублено.

— Ой, лишенько, скільки тут людей, який гамір!
— скрикнула огрядна жінка, чіпляючись хутряного рукава супутниці. — Я ж казала вам, що я тут загублюся.

— Не хвилюйтесь, Бюля, — спокійно промовила струнка жінка. — Все буде гаразд, — і враз зупинилася. — А де ж ваша валізка?

Оглядна жінка вдарила себе долонею по чолі:

— Я ж зовсім забула про неї, ой, моя голова! Зовсім забула! — Вона почала копирсатися в торбинці. — Десь я мала квиток... Ось він, підождіть, я вернуся по неї, прошу, підождіть.

— Я піджду, — спокійно відказала струнка жінка і стала біля дверей.

За кілька хвилин Бюля прибігла задихана, червона, витираючи з чола піт.

— Немає валізки, пропала! — і почала плакати.

Жінка у хутряному плащі взяла її за руку.

— Заспокойтеся, прошу, заспокойтеся! Ви ж пересідали з одного автобуса до другого в місті К. — пригадуєте? Мабуть, в поспіху чи з іншої причини вантажники не принесли її вчасно. Ходім, розпитаємо.

Коли вони підійшли до віконця, де полагоджують справи багажу, Бюля не могла говорити. За неї пояснювала все жінка у хутряному плащі. Урядовець щось записав, кудись потелефонував. Потім байдуже промовив:

— Мусите підждати. Валізку привезуть за три години.

— Що ж мені тепер робити? — Бюля вже не плакала, тільки дивилася на ту другу так, як дивляться діти на старших, від яких очікують допомоги. Струнка жінка лагідно всміхнулася:

— Тепер подзвонить до своєї приятельки Мері і скажуть їй, що ви вже приїхали. Якщо вона може виїхати по вас і забрати до себе — добре. Якщо ж ні, то я скажу вам, як заїхати звідсіля до Брукліну.

— Ой, я сама не поїду! — жалібно простогнала Бюля. — Я боюся, не дам ради, — і витерла обличчя вже зовсім мокрою хусточкою.

Жінка в хурті глянула на годинник. Йй, мабуть, було спішно, але вона цього не сказала. Вона розглянулася за телефонічою будкою, побачила її в другому кінці вестибюлю.

— Ходім туди, — сказала, беручи Бюлю за руку.

— Подумайте, як ви все бачите! — жебоніла розгублена Бюля. — Я теж дивилася в той бік, а тої будки не побачила. Ну, ви, мабуть, звикли до великого міста, — і широко усміхнулась. — Як то добре, що я зустріла вас. Щоб я тут сама робила!

З напханої всякими дрібничками торбинки Бюля вийняла клаптик паперу:

— Це адреса Мері, її телефон. Будь ласка, подзвоніть, я таки зовсім розгубилася. — І враз ніби засоромилася своєї безпорадності. — Ні, я таки забагато від вас вимагаю. Я спробую сама.

Вона накручувала число телефону і кутком ока дивилася на жінку, що стояла поруч, немов боялася, щоб не пішла й не залишила її самої. Струнка жінка стояла терпеливо, спокійно.

— Мері сказала, що за три чверті години буде тут, — і зразу ж скоромовкою: — Але ви не залишите мене, правда?

Супутниця Бюлі всміхнулася терпеливо:

— Я підожду, поки ваша Мері приїде.

Бюля глянула на неї вдячно.

— Ви добрі, справді добрі. Що б я тут без вас робила? — Її кругле обличчя і сірі очі починали заспокоюватися. Страх перед великим містом, в якому вона боялася „загубитися”, кудись відходив. Місце заляканої безпорадності зайняло притаманне товстюхам почуття голоду.

— Мені дуже захотілося їсти, — сказала вона зовсім по-дитячому.

Струнка жінка взяла її за руку: — Там, мабуть, є ресторанчик, ходімо.

— Ви теж голодні? — Бюля хотіла, щоб її супутниця відчувала те саме, що вона.

— Ні, я радше трохи... втомлена, — сказала жінка у хутряному плащі. — Але вип'ю з вами кави.

Вони сиділи при столику і Бюля смачно ласувала яєшню та булку з мармелядою. Вона вже забула за недавні турботи й сипала:

— Коли ви увійшли до того автобуса, я пізнала, що ви живете у великому місті... Я вже вам казала, що ніколи ще не була в Нью Йорку. Досі жила на фермі, нікуди не їздила. Добре, що ми зустрілися.

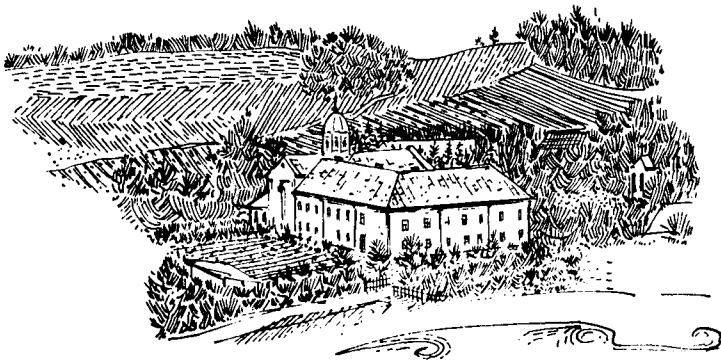
Вона проковтнула великий шмат булки і немов пригадала собі щось:

— Ви тут живете, алеж ви не американка? — і враз злякалася, що може образити свою співбесідницю. — Я хотіла сказати — у вашій мові чути акцент...

До них підбігла жінка і кинулася обнімати Бюлю. Це була її приятелька Мері. Вони раділи і говорили, перебиваючи одна одну. Жінка в хутряному плащі тихо встала, поклала гроші на стіл і пішла до дверей. Бюля побачила тільки її спину за скляними дверима.

— Ох, лишенько! — скрикнула вона. — Я навіть як слід не подякувала цій пані!

Фармерка Бюля ніколи не довідалася, хто була ця жінка. І вона не знала, що колись, коли цю жінку ще звали „емігранткою“, добрі люди допомагали їй у великому, „страшному“ місті так, як вона сьогодні допомогла Бюлі.

СПРАВИ БОЖІ — СПРАВИ ЛЮДСЬКІ

У горах західної Вірджинії стоїть стара церква, яку збудували перші в цих околицях поселенці. Біля церкви — таблиця з поясненнями, які історичні події пов'язані з нею. Між іншим, у часах Громадянської війни в цій церкві приміщувався польовий шпиталь. А кільканадцять років тому над церквою побудовано другий поверх, і тепер там приміщується... масонська льожа! Дивне сполучення світоглядів і ідеологій, неправда ж?

Але для мешканців малого гірського містечка це справа зовсім проста: одні не перешкоджають другим, одні других не поборюють, не заперечують. „Масонська льожа не мала іншого приміщення, тож примістилася там, — скаже вам без тіні здивування стара жінка з містечка. — Одні ранком моляться, а другі ввечері на зібрання приходять”.

У прекрасній закутині Західньої України гори не такі високі, як тут, але ліси не менше прекрасні, і долина між горами така, як у пісні, і потік по камінню дзюрчить-сріблиться... І там колись стояв старий монастир. Чудово там було, в тій долині, де липи столітні біля церкви вартували, а смереки живцею пахотіли і потік сріблився. Довгими роками — чи не сторіччями — приходили до церкви люди помолитися в тиші та справи Божі передумати. Багато старших людей приходило, бо з роками, коли життя до заходу хилиться, справи людські щораз менш важливими стають...

Тепер нема там ані церкви, ані монастиря. Ось як написано в листі, що недавно прийшов: „Там, де була церква, тепер їдальня для старців, а де колись були хори — тепер клюб”.

Так, ви вже давно знали про те, що в монастирі приміщується дім для старих людей. Не тимчасово, як колись у воєнні роки в гірській церковці західньої Вірджинії приміщувався шпиталь — а поки совєтської влади. І подбала та влада головне про те, щоб нічого не нагадувало „релігійних забобонів”. Цього в листі не пишуть, але ви знаєте самі: перше, що зробили, поки примістили старців — знищили хрести, вежі. За ними все інше, що „забобонами” пахло.

А там колись на стінах мистецькі картини були, так добре їх пригадуєте — великі, розмашисті, на всю широчінь стін. Вони про Божі діла говорили. Ось голубінь неба і голубінь вод, білий голуб над ними... Ви ж розумієте — це про сотворення світу. І небозвід, і зорі, і води, а потім птиці, звіри і тих двох перших людей — а над ними високо ласкаве обличчя Творця-Саваота, добротливе, ясне обличчя — і думка про Божі діла стелиться...

Не напишуть вам цього в листі — самі догадатися мусите: фарбою каламутною, советською фарбою затерли, захляпали, замазали картини — там тепер напевно портрети вождів. І певно „льозунги” на червоних полотнищах — подяка „мудрій партії за щасливе життя!”

Де ж бо в світі старим людям добре живеться, як не в советській країні! Де ж бо хто так старими людьми піклується, як не там! Що нового дому для них не збудували — а з церкви переробили — нема в тому нічого злого і дивного. Пора забути про „релігійні забобони”! Навіщо тобі їх, стара людино? Тобі хліб ласкавий добра, мудра комуністична партія дає — чого тобі ще треба? З’їж та й до клубу йди — там тобі ще раз скажуть, яка ти щаслива, стара людино!

Що це „щастя” тільки сьогодні триває, що може . . . може завтра вже не пробудишся — що з того? На горі, під смереками, де колись стояли хрести, місце для тебе знайдеться. Сьогодні живеш, завтра тебе не стане, а про якесь „інше життя” — забудь! Ніякого іншого світу немає! Нічого не думай, стара людино, — от з’їж, поспи та й нашій партії дякуй!

Колись старі люди — ті, що до цієї церкви молитися приходили, не тремтіли перед смертю. Вірили, що по людських справах настає час на інші, що це не остаточний кінець, а — перехід.

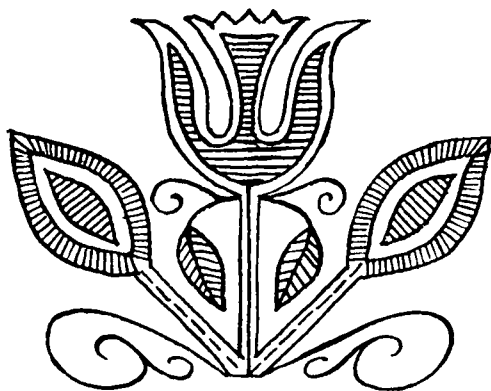
У що тепер мають вірити старі люди, що їх примістили в колишній церкві? Одно певне: по другому боці не буде „доброї, мудрої партії”. Яюсь не надто могутні і вже зовсім не вічні оці людські справи . . . Але партія дає хліб — і каже „геть з релігійними забобонами!” Є тільки партія — чи понад нею нікого немає? . . .

Можливо, що дехто з тих, що там тепер живуть, ходив до цієї церкви, коли вона ще церквою була.

Можливо, йому тепер трохи незручно, а можливо, що вже звик. До чого не звикне людина, коли мусить? Стара, немічна, нікому непотрібна? Кому вона про свій смуток-сумнів розкаже?

У „капіталістичній країні” — в горах західної Вірджинії — під одним дахом церква і масонська льяжа. Одна одну не заперечують, одна одну не нищать.

У „найпередовішій радянській країні” в колишній церкві приміщується їдальня для старців. Про церкву згадувати не вільно. Є тільки комуністична партія — „наймудріша, найліпша, непомильна”. Тільки в партію треба вірити. Ніяких „релігійних забобонів”!

КНИЖКА, ПІСНЯ І ДІЛО

На початку була пісня і була книжка.

Пісню кругом співали, а книжку мати до рук дала й сказала: „Читай, дитино, тобі треба знати про те, як „курилася доріженька” за стрільцями, що „йшли у кривавий тан”. Так бо книжка звалася: „Курилася доріженька.”

Пісні співали всі. Співав і той, що написав книжку, а згодом сам створив багато пісень.

*За рідний край, за нарід свій, за волю України
Ми йдемо в бій, ми йдемо в бій
крізь згарища руйни —*

співали на сцені в сусідньому місті. А гімназійний хор співав:

*Заквітгали дівзатонька стрільцеві могилу,
Замість мали заквітгати стрілецькую милу...*

Гімназистки розмріяно наспівували:

*Гей там у Вільхівці, там дівзина живе,
Від неї, мов від сонця, проміння ясне б'є...*

Або іншу улюблену:

*Накрила нізка та й тихесенько
земленьку кругом...*

Коли приїздили на свята гості, директор школи, що мав такий прекрасний баритон, звичайно починав:

*Готуй мені зброю, готуй мені коня,
Бо я серцем похід гую, дівзинонько моя...*

А коли закінчував, усі, неначе змовившись, починали заводити: „Зажурились галичанки та й на тую зміну.” Або про човник, що „хитається серед води”. І чомусь завжди завершували домашній концерт бравурною: „Не сміє бути в нас страху, ні жадної тривоги...”

Багато було пісень, і всі вони розкочувалися в широчінь так, як розкочується те, що пливе з душі. А дівчинці, що слухала, й часом за старшими підтягала, казали:

— Запам'ятай собі — це пісні такого пана, що зветься Роман Купчинський. Він був усусусом. А тепер живе у Львові.

Для дівчинки Львів був страшенно далеко — три години їзди до стації, три години їзди поїздом — і вона була „рішуче замала”, щоб її брати в таку

„далеку дорогу”. Як підросте — тоді може. А поки-що — хай читає книжку.

На початку книжки була знімка з підписом: „Роман Купчинський”. Власне, до книжки не треба було заохочувати, бо дівчинка — як усі тодішні діти — рвалася до книжок, що їх читали „старші.” Книжки „для старших” були, хоч не завжди зрозумілі, куди цікавіші від тих, які звалися „книжками для дітей”. В них були вже не казки, але те, що діти звали „правдою”, а ми тепер зємо „дійсністю.” А в книжці „Курилася доріженька” розказувалося про дуже близьке й знайоме — і саме тому хотілося про це читати. Про студента Петра Зварича, який так нагадував студентів, що приїздили на вакації до села, про його вуйка-вчителя — яка ж знайома тема! — про приходство, де подавали таку пахучу каву, про лавку в приходському саду, про айстри на кльомбах. Все було знайоме. І добродушний, лагідний Якимцьо, що носив воду й рубав дрова, дядько Федір — погонич, що возив хлопців до „асентирунку.”

Тільки згодом у книжці почали появлятися незнайомі сцени, болючі, жорстокі, трагічні — і тоді ставало страшно, тілом проходив дріж — і пізно в ніч годі було заснути... Як арештували священика — батька панни Наталки, як Якимцьо ніколи не дорубав дров, бо його застрілили як шпигуна, як тікали люди від жахів війни... Це вже було нове — це була гроза війни у всій її страхітливості. А на цю війну пішли хлопці-добровольці, щоб боронити рідну землю... І тоді вперше зродилася думка про те, що Волю добувається власним життям.

Коли хочете вжити вислову „національне освідомлення”, то його доконала книжка. Та, що звалася „Курилася доріженька”. І здається — ніхто краще не міг би цього зробити. Бо тільки той, хто сам бо-

ровся за Волю, може найпереконливіше промовити до молодих сердець.

А вечорами батьки читали „Діло”. І не раз обмінювалися заввагами про прочитане. Зокрема про ті фейлетони, друковані курсивою, а підписані „Галактіон Чіпка”. „Це його псевдонім”, — сказали дівчинці. Іноді, коли газету відкладали набік, вона й собі пробувала зрозуміти, про що мова в друкованих курсивою рядках. Але не все розуміла. „Це вже справи старших”, — казали їй. А між собою, притишивши голос, розмовляли про політику польського уряду, про „шикани” . . . А часами говорили так тихо, що нічого не можна було почути.

Не раз приходило „Діло” з „білими плямами”. Власне це були не „білі плями”, а порожні місця на сторінках газети, на яких стояло тільки одне слово: „сконфісовано”. І часто це бувало в друкованих курсивою фейлетонах. Тих, що були підписані „Галактіон Чіпка”.

Дехто думає, що діти не розуміють мовчанки. Це — помилка, бо ми, діти, розуміли мовчанку порожнього місця, де було сказано „сконфісовано”. Розуміли, що це був протест проти „шикан” чужого уряду. І що протестували ті, які боролися за Волю. Такі, як Галактіон Чіпка. Автор незабутніх пісень і незабутньої книжки. Роман Купчинський.

ЗАЛЕЖИТЬ ВІД НАС САМИХ

Одна з них народилася в Україні, друга — в Пенсильвенії. Тепер вони працюють разом в одній фірмі.

Батьки цієї, з Пенсильвенії — італійські емігранти. Ця з України — сама емігрантка, з колишніх „діпістів”. Вони майже однакового віку.

Вони, мабуть, дружать, бо ви часто побачите, як вони разом ідуть на „ланч”. Коли б ви мали змогу побувати в їдальні цієї фірми, почули б не одну цікаву розмову.

Ця чорноока італісчка, народжена в Пенсильвенії, зідхає:

— У мене вдома так багато роботи! Знаєте, у нас завтра день св. Лючії — чули колинебудь про цю святу? Мушу приготувати деякі традиційні страви, між іншим — зварити пшеницю.

На обличчі українки легке здивування:

— Ви сказали — зварити пшеницю? Невже у вас є така страва?

— Авжеж, що є! — спокійно відказує італієчка.
— А чому вас це дивує?

Карі очі українки всміхаються:

— Бо це наша традиційна свят-вечірня страва, яка зветься кутею. Ми заправляємо її медом і маком.

— Ми заправляємо оливою, — відказує італієчка. — Додаємо перцю і соли. — А по хвилині: — Завтра я вам принесу скуштувати, добре?

Українка притакуючо похитує головою, задумується. Потім питає:

— Цей ваш звичай варити пшеницю на день св. Лючії, напевно, має якийсь символічне значення. Яке?

Італієчка розводить руками й одверто признається:

— Не знаю! Але спитаю мами — мама мусить знати.

— Ваша мати приїхала сюди молодою дівчиною?
— питає українка.

— Ні, — відказує італієчка, — вона так, як і я, народилася вже в Пенсильвенії. Це бабуня приїхала сюди з дідуном, як молоде подружжя.

В очах українки щось як тихе признання, а потім нотка подиву в голосі:

— Вже третє покоління, і ви досі зберігаєте народні традиції! Як гарно, як зворушливо...

В очах італійки багато ніжності. І вона говорить без тіні патосу:

— Я властиво американка, але мені здається, що кожна національна група повинна зберігати свою культурну окремність. Не думаете?

— Я цього певна, — тихо, але рішуче відказує українка, і по її обличчю видно, що її думки полетіли кудись далеко.

Італієчка перебиває задуму:

— Вертаючись до пшениці: ви сказали, що це ваша традиційна страва. На яку пам'ятку?

Обличчя українки вмить роз'яснюється:

— Хочете, я вам розкажу? Це досить цікаво...

Вона добре, обґрунтовано розповідає про значення пшениці з маком — „колива” за поганських часів на Україні-Русі, про поганське свято Дня Народження Сонця, про деякі звичаї, що затрималися після прийняття християнства, про кутю, що її залишають на свят-вечірньому столі для душ померлих членів родини...

Італієчка слухає з напруженою увагою, потім каже:

— Ви, українці, як бачу, маєте дуже стару культуру. Так, як ми, нашу римську. — І зараз же додає: — Цікаво, що у нас є подібна традиція з душами померлих предків. Тільки в інший день. Ми в День Всіх Святих, у листопаді, також залишаємо на столі хліб і вино для... душ.

— Справді цікаво! — притакує українка. — Подумати: де Україна, де Італія — і де Америка! Зокрема — коли вже тут народилися.

— А ви й не знаєте, що я вам одного заздрю, — щиро признається італієчка. — Знаєте чого? Що ви, крім української та англійської мов, знаєте ще декілька інших.

— Алеж ви також, крім англійської, володієте італійською мовою, — заспокоює її українка. — Я чула,

як ви допомагали тій старшій жінці, що не могла висловитися по-англійськи.

— Те, що я знаю, це не літературна мова, — жаліється італієчка. — Я не вивчала її в школі — мене навчила мати, а вона говорила так, як бабуня — діалектом.

— Не шкодить! — заспокоює українка. — але ви по-італійськи читаєте?

— О, так! — всміхаються чорні очі. — Всі листи, що приходять з Італії, можу прочитати. Маю навіть деякі книжки, тільки... немає часу читати...

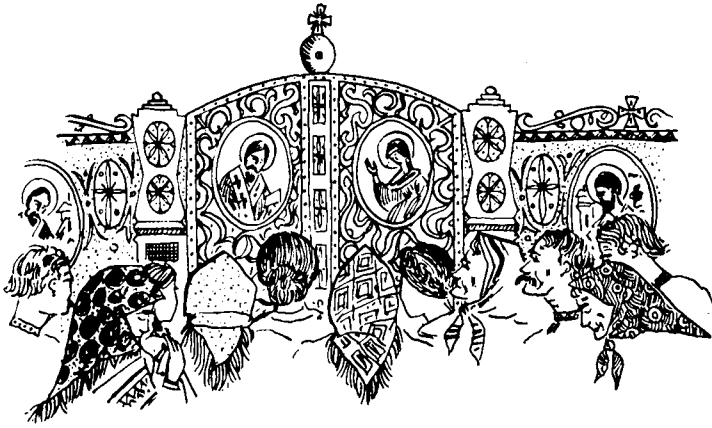
Хвилина мовчанки — а потім українка. В голосі її чути немов якусь полегшу:

— Признаюся вам щиро. Коли я сюди приїхала, все видавалось мені таким чужим... таким відмінним від усього близького. Прямо лячно ставало, як прийдеться жити. А ще й до того хтось сказав, що ніби це така країна, де не може бути якоїсь окремішності народів. А тепер бачу, що воно не так.

Італієчка торкається руки українки, неначе хоче розвіяти сумніви:

— Я вас розумію! Як я ще була малою дівчинкою, моя бабуня казала мені те саме. Як їй спершу було сумно, як тужно за Італією! Але вертатись було годі. Зате в щоденному житті вона зберегла все, що було їй дороге: мову, звичаї, традиції.

Очі тісі, з України, і цісі, з Пенсильвенії, зустрічаються м'яким, повним дивної теплоти, поглядом. Вони встають від стола і разом відходять. А за ними йде думка: чи збереження нашого національного обличчя не залежить в першу чергу від нас самих?

ТРИ СТЕБЛИНИ ПШЕНИЦІ

В осінній холодний день, під безлистим дубом, посеред поля зеленої озимої пшениці, італійський священник відправляв Службу Божу за померлих. Точніше кажучи — за помордованих большевиками під час другої світової війни італійських воєннополонених. Понад холодною зеленню стеблин неслися тихі слова: „Доміне, ет люкс перпетуа люсцеат еїс”.

Не було б у цій картині нічого особливого, якби... поле, на якому італійський падре правив Богослужбу, не було колгоспним полем в глибині Росії. І якби падре мав на це дозвіл влади. А найголовніше — якби падре приїхав туди легально.

Але суть справи в тому, що падре відправляв цю Службу потайки, що, крім нього і одного очевидця, ніхто не знав про масові могили на полі — і що сам падре приїхав до Росії під прибраним прізвиськом, на чужий паспорт.

... Серед холодної зелені пшеничного поля, під безлистим дубом, стояв самотній падре. У звичайній одежі без літургічних шат. Без престола. Без чаші навіть. Замість чаші — він держав у руках невеличку металеву посудину. Із словами молитви підніс її вгору. Падре вірив, що його на перший погляд дивну Службу Богу вислухає Творець так само, як усі пишні „Реквієм” по пишних, золочених костьолах.

Проголосивши останні слова меси, падре похилився до землі. Між буйну зелень пшениці він поклав невеличку воскову свічку. Цим він сповняв волю старенької матері, яка просила його, щоб засвітив світло на гробі її сина. А опісля обережно вийняв із землі три тонкі стеблини й поклав їх у посудину, що служила йому за літургічну чашу. Ці стебла він рішив передати родині замордованого, щоб посадила їх на своєму полі в Італії. Щоб вони там вирости, допіли, видали зерно і відтак з року на рік відроджувалися в зеленій буйності, як символ невмирущости.

І тому цей розділ книжки зветься „Три стеблини пшениці”.

Автор книжки каже про себе, що „видумує історії більш правдоподібні від правдивих”. Це — прекрасний італійський письменник-журналіст Джованні Гуаресгі. Той самий, що в своїй неперевершено-творчій уяві створив дві знані на весь світ постаті: велетня Дон Камілло — сільського пароха, та його завзятого опонента — комуніста Пепоне, сільського війта. Книжку Гуаресгі „Малий світ Дон Камілло”

перекладено на двадцять сім мов. Цю чудову „контроверсійну” книжку подарував святої пам’яті Папа Іван ХХІІІ — тоді ще апостольський нунцій в Парижі — президентові Франції Оріюлеві як новорічний дарунок. Присвята звучала: „Для розваги й духової користі”. Так, бо ця книжка в предивний спосіб сполучає в собі два елементи — незвичайну легкість в слову й незвичайну глибіню думок.

Написавши „Малий світ Дон Камілло”, Джованні Гуаресгі не міг спинитися на місці. Читачі вимагали щораз нових епізодів із відвічної боротьби між двома силами — ясною і темною, між двома світами — світом священика Дон Камілло і світом комуніста Пепоне.

І напевно ці два видумані персонажі так глибоко вникли в душу письменника, що він написав про них декілька книжок. Останньою з цього циклу є „Товариш Дон Камілло”, розділ якої про три стеблини пшениці викликав особливо сильне зворушення.

Здавалося б, що Служба Божа Дон Камілло — без літургійних шат, без чаші, без престолола — могла відбутися тільки в уяві письменника. Здавалося б, у реальному житті всі ці справи виглядають інакше — не так особливо і не так зворушливо... Здавалося б так, аж одного дня прийшов лист. Один з тих так добре нам відомих листів — у сірій казньонній конверті, заклеєний чорним разовим тістом. Лист звіттіля — з дому.

І в тому листі, між іншим, написано таке:

„Як може вже вам відомо, монастир і церкву оо. Василіян вже давно переімінено на дім для старців. Священиків та монахів вивезено невідомо куди. І як приходить неділя — нема ані кому, ані де відправити Службу Божу. А без цього — як знаєте — неділя не неділя. Тож ми тепер ходимо щонеділі на третє село.

Там залишилася старенька дерев'яна церковця, і там люди самі співають цілу Службу Божу. Нема тільки освячення дарів і причастя. І євангелії нема кому прочитати. А решта все так, як колись священик відправляв Службу Божу”.

Ви здригаєтеся, неначе на вас повіяло холодом зеленого поля, на якому італійський падре відправляв Службу Божу без престола, літургичних риз та без чаші... А вам здавалося, що це була видумана, хоч глибоко зворушлива історія. І що вона могла зродитися тільки в буйній уяві італійського письменника.

Лист написаний спрацьованою рукою на сірому, каззонному папері розказав історію, що перевищує попередню. Про людей, яким забрали і церкву і священика, але не могли забрати віри. Людей, що для них неділя без Служби Божої не є неділею. І тому вони самі „відправляють Службу Божу”. Таку, якої ще, мабуть, не було в історії Церкви. Таку, про яку не говориться в ніякому церковному каноні. І ця „незвичайна” Богослужба доходить, без сумніву, туди, куди пливають усі інші з пишних, позолочених церков. Можливо, що вона доходить першою.

... Хто це сказав, що „життя пише історії більш неймовірні, як ті, що їх творить уява письменника”?

„БЕСТСЕЛЛЕР“ І „КОНСЕРВАТИВНИЙ“ СМАК

Я бачила цю книжку багато разів, поки вона опинилася у мене на письмовому столі в крамниці. Я бачила її в руках молоді шкільного віку і в зморшкуватих руках старих людей. Я бачила, як її читають, їдучи до праці в автобусі і як читають її у фірмовій їдальні під час обідньої перерви. Працівники крамниці читали її нишком, „з-під поли“, коли не було покупців і коли не дивився шеф. Цю книжку прочитало багато мільйонів людей, поки один фабрикант, який доставляв нам товар, не подарував мені цієї книжки, кажучи:

— Дуже цікава, бестселлер — варто прочитати.

Справді, ця книжка була протягом двадцяти восьми тижнів на списку найбільш популярних книжок. Але, дивним-дивом, попри всю цю рекламу та популярність, вона не приманювала мене. Вона пролежала на моєму столі майже місяць, а я не встигла прочитати навіть однієї сторінки, мовляв, „немає часу”. Ясно, це був тільки викрут, бо коли людина має охоту щось зробити — час завжди знайдеться. Можливо, я не прочитала б цього „бестселлера” й досі, коли б не „наш Брус”.

„Наш Брус” — це студент університету, який у вільний час приходив до крамниці дещо допомогти. Котрогось дня він закріпив книжку на моєму столі і запитав, чи я вже прочитала. Бо якщо так — він хотів би про цю книжку поговорити.

„Поговорити про книжку” — це звучало інтригуючо. Одночасно зблідло моє „виправдання” про брак часу. Бо якщо Брус, який ходить на лекції, підготовляється до іспитів, пере свою одягу, варить обід та працює в крамниці, міг знайти час — можу і я. Правда, довелося читати книжку ночами, і у висліді приходили до праці втомлені та невиспані, але — трудно. Прочитала отих п’ятсот сторінок (правда, малого формату) — і тоді... виникла проблема: як мені про всю цю погань говорити з молодістю людиною?

В обідній перерві я розпочала розмову із знайомою, яка саме дочитувала цю книжку.

— Розказувати, якими шляхами йшли до слави голлівудські зірки та які були при цьому їхні переживання — це цікава тема, — сказала я. — Але як можна було те все забруднити отими жахливими описами інтимностей, описами, для яких є тільки одна назва?

Знайома подивилася на мене з таким поблажливим виrozumінням, з яким дивляться досвідчені на наївненьких:

— Це ж життя, моя дорога, це життя. Якщо таке діялося, то чому про нього не написати?

— Але як писати? У культурних людей є межі пристойності. Є певний естетичний смак. А у цій книжці немає ані сліду ні одного ні другого.

Знайома розуміла добре, про що я говорю, та все таки не погоджувалася.

— Тепер про всі ці інтимні справи говориться відверто і ясно. Це ж часи поступу. — Вона шукала якогось сильного аргументу, щоб збити мої закиди. Мабуть, знайшла, бо вдоволено заявила: — Якщо вам не подобається „Долина ляльок”, то у вас, мабуть, дуже консервативний смак.

— Консервативний? Можливо. Але скажіть одне: чи, коли ви скінчите цю книжку — ви дасте її читати своїй п'ятнадцятилітній доні?

Вона обурилася, немов я кинула їй в обличчя зневагою.

— Що ви! Я ж виховую свою дочку добре, а це брудна книжка! — Вона спересердя жбурнула книжку до торбинки і нервово сягнула по папіроску.

Мені хотілось додати, що у нашій „добі поступу” цю книжку, на жаль, уже прочитало декілька мільйонів малолітніх, але змовчала. Не хотілось драгувати жінки, яку й так схвилювало моє питання.

Коли я повернулась з обідньої перерви, „наш Брус” розпаковував товар з фабрики. З-поза окулярів його очі всміхалися добряче, ясно.

— Ви хотіли поговорити про цю книжку, пам'ятаєте? — сказала я. — Спершу ви висловіть свої думки, а тоді вже я скажу вам, що думаю про неї.

— Про „Долину ляльок”? — хлопець всміхнувся, як веміхаються на згадку про щось зовсім неважне, щось, про що не варто й говорити. — Шкода було часу її читати й шкода часу, щоб говорити про таку брудну книжку.

Я розсміялася. На мить він здивувався, але тільки на мить. Він теж засміявся, як сміються з доброго дотепу.

— То ви такої самої думки, як я?

Мені справді було радісно. Радісно, що у цього молодого чоловіка в нашій „добі поступу” такі здорові погляди на справжню вартість книжки. Мені було приємно, що він знає межу між літературою і „бестселлером”, який прочитали скількись там мільйонів людей.

— Ну, що ж, — додав він, розпаковуючи товар, — люди завжди люблять сенсації, пов’язані з еротикою та наркотиками.

Він говорив, як зовсім дорослий чоловік, оцей вісімнадцятилітній студент.

— Саме про наркотики в книжці говориться дуже багато, — підхопила я. — Для героїнь повісти — це єдиний засіб на всякі проблеми й турботи. Що ви про це думаете, Брусе?

З-поза окулярів глянули молоді розумні очі.

— Наркотики? Що ж, серед людей є певна кількість психічно незрівноважених, хворих. Це вони тікають від життя у світ наркотиків. Але ми цього не потребуємо. Ми вчимося, і ми досягнемо те, що хочемо досягнути.

„Ми” .. він мав на думці таких, як сам, молодих людей, які студіюють, варять собі їжу, перуть одягу — і працюють, щоб заробити на студії.

Варто було прочитати цю безвартісну, брудну книжку, щоб почути такі думки.

ЗОЛОТІ ДУКАЧІ І ПІСНЯ

Тоді не давали дочкам у придане поля. Поле ділилося поміж синів. А дочкам давали як віно коралі із золотими дукачами. За них можна було купити пару добрих волів. Бо тоді ще їздили та орали волами.

Бабуня була з багацького роду, тож дістала в придане дванадцять довгих шнурків червоних коралів, ще й пару волів.

Коралі з дукачами лежали в скрині поруч білого рантуха, що без нього жадна порядна господиня не пішла б до церкви, та поруч звоїв льняного, на сонці вибіленого „господарського” полотна. З нього шили

у Великий Піст сорочки для дітей і для чоловіка на Великдень.

Коралі вбиралося лише „про свято і про неділю”, і як ішла господиня, поскрипуючи новими чоботами, то дукачі видзвонювали, ніби виспівували нескладну, але ясну пісню. Так ніби володарка прибрала одержу відзнаками своєї почеси. А втім — чи господиня не була володаркою землі?

Пісня прийшла не знати звідкіля, її не давали в приданому, бо яка ціна простій селянській пісні? І напевно не створив її ніякий поет, бо поети добирають слова і намагаються захопити слухача, а ця пісня була подиктована серцем.

Пісня залишилася досі.

По сірих волах — ані сліду.

Золоті дукачі пограбовано під час війни... Шнурки червоних коралів порвалися, коралі розсипалися, а ті, що zostалися — зблідли та помутніли. Бо кажуть, що коралям, щоб жили, потрібно тепла жіночої шиї — інакше вони нидіють та завмирають... .

І тільки пісня zostалася... .

Але чи уявляєте собі, щоб хтось тепер співав такої пісні:

*Хора ж бо я хора,
Либонь я умру,
Ідїть, діти, приведїте,
Кого я люблю.
Ідїть, діти, приведїте
Попа і дяка,
Най розпишу худобоньку
За свого життя... .*

Скажіть — хто тепер залишає завіщання у пісні? Хіба мрійник якийсь, поет „не з цього світу”. І ще скажіть: хто тепер так спокійно, так розспівано про свою смерть говорить? Це ж — прикра річ і... ду-

же прозаїчна. Але все таки для тих, що білими рантухами голову покривали й дукачами відзвонювали — то було так, як захід сонця, присмерк, ніч... По дневі ніч — по житті смерть. Чи може бути щось простіше? Чи може бути більша мудрість від тієї, де початок колесом сплітається з кінцем, і про це можна сказати тільки в пісні?

*Най розпишу худобоньку
За свого життя.
А попові штири воли,
А дякові два,
Щоби згатав псалтироньку
З везора до дня.*

Чуєте? Нічого, що пригнітало б смутком, нічого безнадійного. Отак по-господарськи, до речі сказано: щоб штири воли, котрі газдиню туди, між липи, між хрести, на горбку біля церкви відвезуть, щоб ті воли на її подвір'я не верталися, а на приходство звільна покрокували. А за те, що всю ніч для газдині миготітимуть воскові свічі, кидаючи довгі тіні на сторінки псалтиря, за те довге-предовге прощання словами псальмопівця з одного світу до другого, за слова, що плинуть „з вечора до дня” — іще один дар, ще одна пара волів.

*А сусідонці дрібні коралі,
Щоби мене положила красно на лаві...*

Коралі — це життя, а життя для живих...
А смерть — це тільки захід сонця... а потім приходять ранок...

*А сусідові полотна на стан,
Щоби мене споминав, як спати лягав...*

Полотна на стан — полотна на сорочку...
з ниток, на кужелі випрядених, у ткача витканих,

на росі проти сонця вибілених... полотна багацького, господарського, важкого, як біле золото...

Ну, скажіть, чи не здається вам, що в цьому завіщанні щось володарське?

Оця клясична простота.

Оцей легенький спокій духа.

Оця великопанська щедрість.

Якщо правнуки тих, що приїхали на „Мейфлавері”, вважають себе за аристократів, то чи внуки тих, що сіяли льон, ткали полотно і звалися „газдами” та „газдинями” і з землі черпали силу та розум — чи їхні внуки мають про це соромливо мовчати?

Правда, все, що чуже, завжди більше респектується як власне... І може не слід згадувати бабуні, що ходила в рантуху, чоботях і пишалася сірими волами мужицькими?

Але це так, мимохідь. Ніхто нікого не збирається переконувати, що велич — у простоті.

І ця наша пісня прийшла лише тому, що вона тепер бездомна. Бо там, кудюю вона колись ходила — там уже для неї немає місця.

Не знаю, де тепер зупиниться простенька, нехитра пісня, що білими нитками довгих полотняних сувоїв яснів, коралями червоними всміхається, дукачами роззолочується...

Коли сірість спадає на думки, мов попіл з вигаслого вогнища, тоді пісня розсновує довгі звої біленого на сонці полотна, і на ньому, як відблиск усмішки — червоні коралі, а там далі золотистий бренькіт дукачів... і ніби йдуть спроквола сірі воли і везуть з дня вчорашнього через день сьогоднішній у день завтрашній те, що газдиня залишила живим...

Бо хіба ж не стане сили бути господарем завтрашнього дня?..

ВОНИ ТЕЖ ЇЇ ЛЮБЛЯТЬ

Прошу не вважати цього за персональну розповідь тому лише, що ці рядки є наслідком спостережень, є думками однієї тільки людини. Напевно багатьом із нас приходили такі самі думки, тільки не було часу й змоги їх висловити.

Идеться про одну з дуже важливих для нас усіх і дуже наболілу справу — справу нашої молоді. Ми дуже стурбовані цією проблемою, часто маємо сумніви, часом зневірюємось. Але й тут — як, зрештою, в усіх життєвих справах — є дві сторінки медалі. Хочете побачити цю, ясну, підбадьорюючу сторінку, від якої вам стане легше на серці?

Отже — уявіть собі, що до вас звернулися з проханням підготувати з трьома молодими панночками — студентками університету — деклямацію на святочний концерт. Щось ніби монтаж, виконуваний групою.

Ви радо погоджуєтеся — бо як же не допомогти добрій справі, та ще й такій. Проте, у вас, на дні душі, зроджується питання: як донести до цих молодих сердець, до цих дівчат, що ніколи не бачили України, провідну думку вибраних вами поезій? А провідна думка полягає у великій, всеобіймаючій любові до рідного, у непохитній вірі в ясне майбутнє вашої нації . . . Бо любови не можна навчити — любов треба відчуту . . .

На ваше щастя, всі три панночки, що приходять до вас на першу пробу, говорять поправною українською мовою. Це — заслуга їхніх батьків і української школи, де вони вчилися.

При першій зустрічі з вами вони трішки насторожені. Відома ж річ: хіба старші, що вирости „там”, можуть зрозуміти нас, молодих? Так, про це ви знаєте, але вас це зовсім не бентежить.

Ви читаєте їм текст вибраних поезій. Вкладаєте в це читання всі почуття, всю душу, бо як же ж легко можна порозумітися з молоддю, як не душею до душі? Прочитавши, ви дивитися пильно на три гарні личка і питаєте:

— Ну, що ви думаєте про ці вірші?

Найвідважніша з них забирає голос в імені решти:

— Нам сподобалося. Головне те, що нарешті будемо деклямувати щось бадьоре, а не вічно плакати.

Перша перемога — за вами. Ви раді, що вдалося підібрати саме такий, а не інакший, текст деклямації. Підбадьорені цим, кажете:

— Провідною думкою цих поезій є змагання народу до волі й тверда віра, що цю волю ми колись таки здобудемо. Ми — значить ви, молоді.

Всі три притакують головами. Друге з черги дівчатко забирає голос:

— В університеті ми не раз мусимо пояснювати нашим американським товаришам, хто такі українці й до чого змагають. Знаєте, багато з них нічого про Україну не знають. Вони все ще думають, що ми — „рашен”. А ми їм кажемо, що „рашен” — це азіяти, а ми, українці — європейці. І що в нас висока культура, з якої ми горді.

Перебиває третя:

— Ви не повірите, скільки між тими студентами є таких, які вірять, що комунізм — це не така вже зла річ. А ми їм розказуємо про голод на Україні в 1933 році. Вони вірити не хочуть, що таке було.

Дівчатка розговорилися, і вже не думають про вас, як про „старшу”, що їх не розуміє. Вони хочуть вам багато-багато розказати про діяльність студентської громади. Одна по одній хоче сказати щось цікаве.

— А знаєте — на запрошення української студентської громади приїде з доповіддю до нашого університету проф. Д. Ми запросили його, щоб американські студенти побачили й почули нашого визначного науковця. Він теж буде роз’яснювати про Україну.

І тоді до вас сердечно:

— Ви, хоч не студентка, теж прийдіть. Ми вас запрошуємо.

Від цього вам стає дуже приємно і, щоб не видатись їм сантиментальною, ви тільки дякуєте. Ви пояснюєте деякі слова поезії, яких вони, на вашу думку, не розуміють. От хоч би „стати на прою”. Опісля пропонуєте їм читати. Спочатку вони „шванкують” наголоси і ще не мають певности, не мають відчуття. Але вас це не турбує. Ви знаєте, що ці дівчата, які пояснюють чужинцям, що таке Україна — зуміють таки донести провідну думку поезій.

На останній пробі вас ще раз огортає зворушення, глибше за перше. Ви слухаєте їх реcitaцію і відчуваєте, що вони вкладають у зміст всю свою душу.

Ось ця дівчина говорить про радість з приводу воскресіння України, про радість поворотців-емігрантів, про радість таку велику, що від неї на вулицях Києва „вітальні каштани палають мільйонами свіч”. У неї заломлюється голос, вона дивиться в далечинь так, ніби бачить цю прекрасну подію.

Або ця, що каже: „Я чую, як прапор Петлюри в серцях легіонів шумить” . . . З яким глибоким переконанням вона це каже! Вона вірить — вірить, чуєте! І всі вони разом, в захопленні, відчитують кінцеві рядки про те, як

*засіяє пражийське сяйво Софії
на новій держави — новий маєстат!*

**

Ніхто не буде узагальнювати цього епізоду і твердити, що так буває завжди. Знаємо, що не раз буває інакше, буває прикро . . . Але такий епізод був — і він додав нам віри, що не є так зле, як часами думається. І що таких, як оці три студентки, напевно є куди більше. Навіть ті, що залюбки, для „вигоди”, перекидаються англійськими фразами — навіть ті зуміють переконувати американських колег, що ми — не „рашен”, що ми прагнемо своєї держави.

ХЛІБ

В Західній Україні по селах він ніколи не був білий. Навіть у найбільших багатіїв. Бо коли був білий, тоді звався інакше: або булкою, або пирогом, або паскою, або короваєм. Він міг бути тільки або питльований, або разовий. Властиво, різниця була тіль-

ки у вигляді й смаку, а пошана була та сама. Те, що разовий був темніший — ні в чому не зменшувало його цінності.

Його пекли в кожній хаті звичайно раз на тиждень. У печач, виліплених глиною, з яких вигорталося яркочервоне вугілля. Туди він в'їздив спровола на великій, білій лопаті. А влітку його часто саджали на капустяний лист, і тоді насподі відбивалися в нього жилки.

Коли його виймали з печі — він міцно пах. Пах так, що здалека всі знали, що в цій хаті печуть хліб. Він мав чудову шкірку, яка виблискувала бронзою. Він усміхався так радісно, як сонце.

Його складали в коморі й накривали полотном. Під кінець тижня він ставав черствим, твердим, але ніколи не псувався. І ніхто ніколи не поважився назвати його „старим хлібом”. Бо це вже було б зневагою, а він належав до святощів села.

Коли скибка хліба падала на землю, її поспішно підносили й цілували. Цим прохали вибачення за мимовільну неухажність.

За словами молитви — він був „насуцний”, в дійсності він був освячений. Бо його — бохонець разового хліба — несли разом із паскою до церкви на Великдень. І його клали біля білого колача й воскової свічі у Свят-Вечір.

Його приносили у Великий Піст до церкви на парастас. Ним благословили тих, що відходили в дорогу. Його брали із собою ті, що відходили недалеко чи дуже далеко — навіть ті, що їхали за море . . . Він ішов скрізь з живими, і його приносили на гроби тих, що померли.

Були біліші й темніші хліби — менші й більші, — смачніші й не такі то вже смачні. Були різні, але

вони були у великій пошані й повазі. Бо хліб належав до життя села так само, як вода, повітря і сонце.

Без хліба не минало й дня. А коли часами на переднівку в декого бракувало його, — тоді були це чорні, сумні дні. Дні, коли мовчазний розпач дивився з кутів хати на порожній стіл. Бо на столі було його місце. У кожній хаті, на середині стола, загорнений в лняну скатертину — він мав своє місце. Коли ж це місце було порожнє, тоді й хата ставала порожньою та сумною.

На переднівку в тих, кому забракло хліба — бували інколи паляниці. Їх пекли на кухонному „бляті”, і вони були пласкі, вбогі й ніби засоромлені. Паляниць не клали на стіл — їх ховали від очей сусідів у мисник або в кутку на лаві. І їли крадькома, швидко, щоб ніхто не бачив. Навіть діти, що пасли корови, не їли їх так одверто, як хліб. І паляниць діти не приносили ніколи до школи. Бо було ніяково, що таке вбожество...

Але потім прийшли роки, коли навіть ті, що завжди мали хліб, відчули тривожний неспокій. Це було тоді, коли з'явилися чужі, недобрі люди і почали вимагати „хліба для держави”. Ці слова обернулися пізніше на одно слово — „контингент” — і від того часу хліба стало менше, і він став ще цінніший.

Приїздили з міст гарно вбрані пані й вимінювали бохонці разового хліба — навіть того, черствого — за якісь шовкові лашки й цяцьки. Була така весна — такий переднівок, коли до подільських сіл приходили геть здалека, з Підгір'я селянки й просили скибки хліба. Часами вони приносили з собою дітей і просили залишити їх у тих хатах, де ще на столі лежав хліб...

А потім прийшли дні, коли полями посунули човги, що живцем рвали землю; коли горіли села, і люди бігли кудись, навмання, залишаючи за собою все; коли все крутилось в несамопитій метушні, що здавалося кінцем світу...

А потім — все заспокоїлося. Ніби заспокоїлося, так, назовні, бо села перестали горіти, тільки по них уже вешталися люди в гнило-зеленій одежі з червоними зірками на шапках... Згодом не стало меж і не стало нив, на яких колись золотом буяли жита: це вже були „колгоспні лани”. І відтоді на столах уже не кладуть хлібини, загорненої в білу льняну скатерть...

Спитаєте: звідкіля така прозаїчна тема — і чому?

Бачите, приходять листи. І ви читаєте: „Вчора ходила до Помор'ян, стояла в черзі й принесла хлібину”.

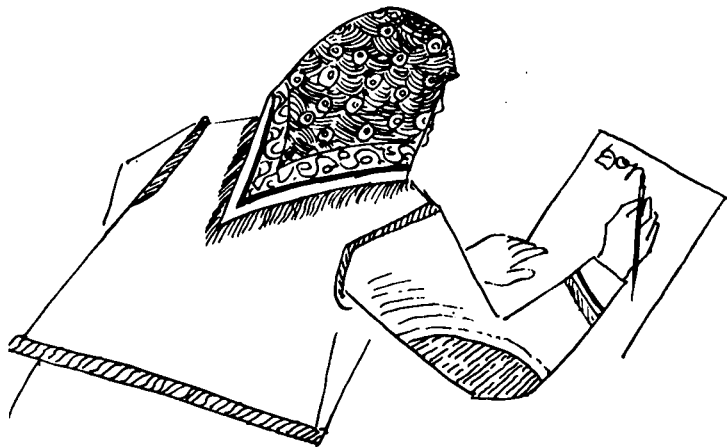
Ясніше сказати не можна.

Це вже не переходовий час — не переднівок — це вже так завжди...

Не печеться тепер у моєму селі пахучих, брунатних, радісно-усміхнених хлібів. Треба з мого села йти сім кілометрів до міста і стояти в черзі, щоб принести одну казюну хлібину...

Я не можу не думати про це, коли бачу гори пахучого, білого печива у крамницях. Коли щоденно чую, як говорять: „Не їжте хліба, від цього товстіють”.

Я хотіла б написати про щось радісне й погідне, але не можу. Не можу, бо думаю про порожнє місце на столі, де за неписаним, дуже давнім законом повинен лежати хліб.

ПЕРЕРВАНА НИТКА

Вона ходила аж на третє село, щоб дістати адресу вчительки та її дочки, що виїхали за море. Вона колись у них служила. Колись — це значить дуже давно, як учителька була ще зовсім молодого на своїй першій посаді, а її доросла тепер дочка була ще малим дитинчам.

Діставши адресу, вона написала листа — мольнооставленими на папір літерами, які трудно було відчитати. Вона закінчила за Австрії всього три класи народної школи, тож писати добре не вміла.

Написала, що живе у „хатині”, у брата. Хатина у галицькому селі — це менша, гірша половина хати. Знадвору її пізнати по малому, присліпкуватому віконцю. В хатині живуть звичайно ті, яких господарі хати вважають зайвими, але не знають що з ними робити.

Написала, що брат до неї не говорить, а брата часто свариться з нею. Що вона зовсім сама, і що їй дуже сумно. Просила прислати „всипу” на перину, бо дуже мерзне, і щось з одежі. А головне — прислати знімки. Вчительки і її дочки. Бо вона цю дочку „вбавила” і все згадує, як носила її маленькою на руках. Їй здається, що це так, ніби її дочка.

Вона „служила у панів” ціле життя. Малою дівчиною осиротіла. Нужденне хазяйство забрав старший брат — їй там не було чого робити. Власне, робота може б і знайшлася, але хліба було замало. Був якийсь там клаптик поля і клаптик городу. Тому вона пішла на службу.

Хтось „нараїв” її молодій учительці, у якої була маленька дитина, і вчителька її прийняла. Вона спала в кухні, оббирала картоплю на обід, мила посуд. Решту часу носила дитинча по сусідах. Це називалося „ходити на хати”. Всі сільські служниці любили „ходити на хати”, бо сидіти в кухні було нудно. Сходилися хлопці й дівчата, жартували і співали. Вона співала разом з ними, а дитинча садовила на скриню, яка у сільській хаті заступала стіл. Тоді звичайно господиня ставила перед дитинчам миску вареної квасної капусти, давала дерев’яну ложку і казала: „Їж, їж, то добре”. Дерев’яна ложка була шортка і не вмещалася у дитячий ротик, квас, що стікав з ложки, залишав на щічках плями. Щойно пізніше мати-вчителька догадалась, чому дитинча, повернувшись додому, не хоче нічого їсти.

У селі звали її „паніна Ганя”. Це тому, що вчительку звали „панею”, а Гань у селі було багато. Прізвищами у селі ніхто не цікавився.

Коли дитинча було ще зовсім мале, воно не раз тягало свою няню за космики волосся, що висувалися з її тонких кіс, але няня не сердилася. Можливо, їй, як і кожній сільській дівчині, здавалося, що дитина — доповнення жіночого життя, і що від дитини треба не одне витерпіти. Вона любила це тендітне, ясноволосе дитинча і носила його на руках так гордо, ніби це було її власне.

Так, як усі сільські дівчата, вона хотіла знайти собі хлопця і одружитися. Але це не було легко: вона не мала ані поля, ані навіть корови, яку кожна дівчина, що одружується, повинна мати. Потім знайшовся якийсь сільський швець, що так само не мав поля, але мав свою хату, і Ганя „подякувала за службу”. Пішла у своє село, до брата, що мав справити їй весілля.

Весілля не відбулося, Жених, мабуть, вирішив, що такої „яка навіть корови не має, не варто брати. Вона вже не вернулася до вчительки, бо було їй соромно. Поїхала „на службу” до Львова.

Дитинча виростило і пішло до школи. Йому вже казали в селі „ви” і називали „пануннунцею”. Гані оповідали, що „паннунця дуже файна”, але вона вже її ніколи не бачила. Зате виразно пам’ятала мале дитинча, яке носила „на хати”.

Коли вибухла війна, вона вернулася до свого села, до брата. Була вже немічна і передчасно постаріла. Брат нерадо дозволив їй мешкати у хатині. Ще попрацювала в колгоспі, а потім дали їй старечу пенсію — дванадцять рублів на місяць. Десь придбала курку, і писала до вчительки, що навіть та курка

не несеться. Що біда і що — як уже сказано — дуже, дуже сумно.

Потім дякувала за речі, які їй прислали. За той чорний матеріял, з якого пошиє собі одержу на смерть. А найбільше дякувала за знімки. Вона поставила їх за скло, у рямці і ранком та ввечері дивиться на них. Дивиться і плаче. Бо тільки й має, що ці знімки.

А потім прийшов лист від сусідів. Писали, що одного суботнього ранку Ганя померла. Ще з вечора відгортала сніг від своєї ямки з бараболею, але вже себе погано почувала. Ще зажила якісь ліки, що їх приписав був лікар, але не допомгло. Братова вдягнула її у стару одержину, а той чорний матеріял, що „паннунця” прислала, взяла собі. Але біля голови покладали вінок з аспарагасу, бо була ж Ганя дівчиною. І поховали у неділю. Правда, таки покликали священника . . .

Знімки, що висіли у хатині, поміж святими образами, викинули. Вони вже нікому непотрібні.

Няні, яка „вибавила” дочку вчительки — нема. Урвалася ще одна нитка . . .

ЗАМІСТЬ РЕПОРТАЖУ

Коли б я була репортеркою місцевої американської газети, я стояла б 23 червня вже від самого ранку на хіднику головної вулиці нашого міста з фотоапаратом і нотатником у руках. Бо там мала проходити парада веселих, гамірливих „джейсі” — членів „Джуньйор чембер ов камерс”, що з’їхалися до Боффало на річну конвенцію.

Коли б я була репортеркою місцевої американської газети, я напевно зовсім інакше дивилась би на цей веселий, кольоровий похід. Я дивилась би очима читачів цієї газети, які хотіли б знати, скільки тисяч молодих „бізнесменів” та їхніх дружин пройшло ву-

лицями міста, який стейт був найкраще репрезентований, чия оркестра була найліпшою і котра „міс стейт” найкращою.

І я напевно написала б у першу чергу про безжурний настрій учасників паради, про їхні молоді, усміхнені обличчя, про те, як вони роздавали глядачам на вулиці квіти та солодощі. Я напевно описала б найбільш помислові та найбільш імпульсивні „фловтс” — експонати, я згадала б про цікаву групу дівчат у стилізованих костюмах соняшників із стейту Месачузетс, про повних зав'язання „ковбоїв” із Монтани, про прекрасну королеву Азалій з Алабами...

Я писала б про це все так, щоб читачі, які не бачили паради, могли відтворити собі в уяві симфонію руху, кольору й звуку.

Але того червневого ранку я дивилася на веселий похід не очима американського репортера, а очима — як написано в моїх документах — „громадянки українського походження”. І тому я бачила все це в дещо іншому світлі, як решта глядачів. Для них найважливішою справою були „фловтс”, кольорові костюми та дівчата-красуні. Для них — ця радісна маніфестація розмаху, молодости й добробуту — це щось самозрозуміле, щось зовсім природнє, щось, що не могло б бути інакшим...

Але люди, що в їхніх пашпортах написано „громадяни українського походження”, знають, що може бути інакше. Знають, бо це трапилося в країні, яка колись була їхньою батьківщиною. І тому в них родяться рефлексії, які на перший погляд не мають нічого спільного з безжурним настроєм паради. Ці рефлексії приходять на вид транспаренту, який посувається на самому переді. Під гаслом, виписаним на транспаренті, проходить теж увесь з'їзд „джерсейс”.

А воно звучить: „Фрі мен тру фрі ентерпрайз” — Вільні люди через вільну ініціативу.

Це вже щось більше, куди важливіше від звичайного річного з'їзду комерційної організації. Це вже напрямна, це вже ідея... Ідея волі людини. І зараз дуже доцільна пригадка. Пригадка дуже старої істини, що була так добре відома першим будівничим американської незалежності й державности. Відома тим, що закладали фундаменти під потугу. Відома піонерам. Але діти піонерів можуть з часом перестати призадумуватися над нею і вважати її за річ буденну, їм належну.

Ті, що прийшли на світ і вирости в цій країні — ніколи не переживали таких чорно-пам'ятних днів, як колись „громадяни українського походження”. Днів, коли зайди з емблемою серпа і молота прийшли їх „визволяти”. „Визволяти” від приватної власности в першу чергу. Від „буржуазних” доробків, від надбань, що постали завдяки особистій ініціативі одиниці. Від усього того, що тепер зветься „фрі ентерпрайз”.

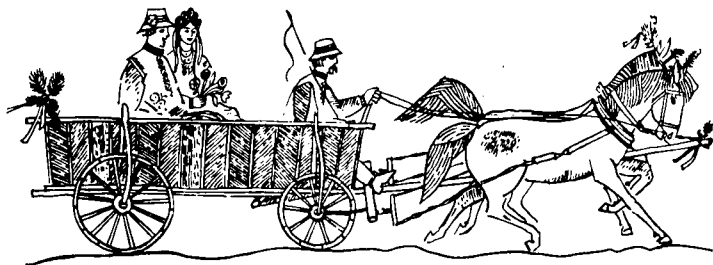
І ці ворожі зайди зруйнували за дуже короткий час те, що будувалось довгими роками. Будувалось майже з нічого — а властиво з труду сильних духом, підприємливих, зарадних і помислових людей. Людей, що хотіли піднести вбогу, рільничу, всіми використовувану країну до рівня інших європейських країн. Людей, що свого часу створили „Маслосоюз”, „Центросоюз”, „Сільського Господаря”, „Українську Щадницю”, що будували „Фортуну”, „Калину” „Альє” — й багато інших — хай невеликих, але тоді важливих баз економічного розвитку. Всіх тих людей, що творили матеріальні добра не лише заради власних прибутків, але також з думкою про всю українську спільноту. Всіх тих, що вірили в силу „фрі

ентерпрайз'', хоч може не знали цього слова... І всіх їх здебільша, як „дрібнобуржуазний елемент” — фізично знищив ворог...

**
*

Сьогодні цей самий режим, що колись „визволяв” нас від „пережитків капіталізму” — з оджею включно — старається затерти в пам’яті поневоле-них слово, що означає вільну ініціативу одиниці. Цьому слову надає зневажливого, згірдливого звучання. Забруднює вульгарними епітетами, які часто-густо посилає теж на нашу адресу — адресу „буржуазних недобитків”. Але ця примітивна лайка не справляє вже ні на кого найменшого враження. Вона звучить — безсилно. Бо для „громадян українського походження” існують у вільному світі всі можливості „фрі ентерпрайз”. Треба тільки хотіти — і вміти їх використати. І то не лише в ім’я власного росту, власної сили, але й з думкою про майбутнє. Бо в завтрішньому світі не буде місця для народів-павперів.

Хай „фрі ентерпрайз” — у найкращому розумінні — стане модерною зброєю тих, що не перестали любити залишеної батьківщини.

ВЕСІПЛЯ

У травневі суботи ви часто побачите на вулицях міста валку авт, прикрашених білими, голубими та рожевими стрічками. Ці авта весело трублять і стараються звернути на себе увагу інших авт та прохожих. Це їдуть новоодружені та їхні дружби, дружки й гості.

Картина погідна, приємна й всім нам добре зна-на. Адже то по наших селах у гриви коней, якими їхали молодята „до шлюбоньку святого”, заплітали паперові стрічки. Різниця хіба в тому, що в нас ці стрічки були яскравіші — зелені та червоні, бо ці два кольори вважались весільними.

Мені не раз приходило на думку, чи звичай при-крашати авта на весілля не походить випадком від наших перших емігрантів, які в тузі за прекрасними

кольоритними сільськими весіллями хотіли зберегти бодай якусь мініатюрну частину — саме оці стрічки? Хотілось навіть запитати когось компетентного в цих справах, але по надумі — краще ні, краще залишитися при здогадах, які наближають до рідного... Бо дрібка нешкідливих ілюзій може інколи роз'яснити вам цілий день... І тому я люблю дивитися на прибрані кольоровими стрічками авта і згадувати колишні весілля на селі.

Учора, надивившись доскочу на веселі авта, я застала вдома листа із села. В ньому цілий жмут новин, а між ними — хто з ким одружився. І я читаю: „В Михаліни Яркуних було весілля, женила сина. Та в нас тепер не всі заховують старі звичаї. От підуть у сільраду, розпишуться та й по всьому. Тільки дехто ще бере шлюб у церкві”.

... Вмигь бліднуть кольорові стрічки, що ще хвилину тому на вулиці миготіли перед очима. Стає так, немов би хтось присипав попелом ясну, соняшну картину. Терпкий жаль підходить до горла...

Отже — не було „шлюбоньку святого”.

Отже — „розписалися в сільраді”.

Сільради навряд чи змінилися за цих двадцять п'ять років. Вони, мабуть, виглядають так само, як тоді, в тридцять дев'ятому — сорок першому році. Неохайні, засмерділі махоркою, горілкою та квашеними огірками. З небілених стін так само насуплено дивляться портрети „вождів”, на долівці валяються недокурки...

Голова сільради, в не дуже то чистій сорочці, юхтових чоботях, неголений, намагається говорити „урядовою мовою”, наслідуючи „партійних товаришів” з району.

Уявляю собі: незугарним, кострубатим письмом він „ресструє” новоженців. Він напушений, бо він

тепер персона, — він же ж „вінчас по-радянськи”. Можливо, наприкінці церемонії скаже: „Ну, да, ви тепер муж і жена”.

Можливо, що я помиляюся. Можливо, що голова сільради вдягнув навіть чисту сорочку, помив руки, почистив чоботи. Можливо, що на цю оказію прикрашено навіть портрети „вождів” червоними стрічками й смерековими гілками. Можливо, що в сільраді не чути ні махорки, ні горілки...

Але мені ніяк не стає веселіше від цих оптимістичних здогадів, і попіл, що присипав ясну картину, не зникає. Бо перед моїми очима все ще стоїть картина „шлюбоньку святого”...

... Як увечері перед весіллям молода у барвінковому вінку й биндах широких, довгих до землі биндах ходила з дружками від хати до хати, — ходила просити на весілля. Вона похиялася в доземному поклоні — такому самому, як у церкві — перед старшими, а дітей цілувала тричі в личка й промовляла до кожного — і старшого і дитини: „Просили вас тато, мама і я вас прошу на весілля”... Бо так велів звичай — старий, дуже старий, хто-зна скільки йому було сторіч?.. І було щось майже містичне в тих доземних поклинах, і було щось майже освячує в прозорій, схвильованій блідості обличчя „молодої”. І відчувалось таку повагу хвилини, яка буває тільки раз — єдиний раз у житті...

А ранком молода тричі падала батькові й матері в ноги і просила благословенства. І відказували батьки: „Хай Бог благословить”. Так, бо без Бога — не було весілля...

А потім їхали до церкви, навіть як церква була дуже близько. Бо так теж звичай велить. Попереду музики — голосні, веселі, щоб чуло все село. А дружки собі, не зважаючи на музик — співали. А молода

— плакала. Виразно плакала, не закриваючи обличчя. Чи це тому, що хвилина була така велика, чи може також наказував звичай?

А коні мали паперові стрічки в гривах, а вози були замасні зеленню.

І білий льняний рушник лежав перед тетраподом у церкві, і стояв пан-отець у світлих ризах. І клали молодим на голови високі корони з позолоченої бляхи, і складали вони руки на оксамитній пурпурі Євангелії...

Це був найурочистіший день у житті села, цей день, як ішли „до шлюбоньку святого”.

Можливо, що коли син Яркунихи вернувся із своєю молододою з сільради, на столі стояв коровай, завітчаний, як колись, весільною квіткою. Можливо — а навіть дуже правдоподібно — що весільні гості випили по чарці за здоров'я молодят... як колись. Можливо, що навіть хтось із тих, старших, затягнув давньої весільної пісні... Про це в листі немає згадки.

Я могла б запитати і написати, як тепер виглядає весілля в моєму селі — але не варто. Бо, поминаючи релігійні і етичні сторінки, весілля Яркунишиного сина — не є в моїх очах весіллям.

А ЯК ПРИХОДИТЬ ДЕНЬ ПОДЯКИ...

Ми всі йдемо межею поміж двома світами.

З лівого боку — цього, як кажуть від серця — в синявих зарисах спогадів стелиться світ учорашнього дня. Світ, що ми й наші батьки вийшли з нього і що залишився там, за сімома ріками, сімома горами. Світ, що його в пісні звать „рідним краєм”. Він від межі далеко, далеко . . .

З правого боку простягається світ сьогоднішнього дня. Світ, що ми і наші діти в ньому зупинилися і почали нове життя. Світ, що зветься „новою батьківщиною”.

Два різні світи, а ми — посередині. І інколи ми розторгані, розтерзані на грані двох світів. І раз-по-раз золоті і сталеві нитки, що простягаються з обох сторін до нашої душі, переплутуються, і від цього нас огортає неспокій. Не легко йти межею між „старим” і „новим” світом . . .

І приходять осінь. Осінь завжди означає тиху тугу і бажання спокою. А як вітер зриває з дерев жовте листя, тоді більш як будь-коли прагнуть усмішки сонця. Щоб хтось сказав ясне, сердечне слово. Щоб звідкілясь прийшло трохи погідної, лагідної радості.

Колись осінні усмішки приходили з осінніми празниками. Тими, що завітчувалися фіолетовим зіллям „празничка” поза образами. Тоді, як говорилося ще: „Прийдіть до нас на празник” . . .

Це було по цій межі нашого світу.

Тепер, з другого боку „нового світу”, осінь приносить ніби новий — алеж ніяк не чужий день. Той, що його звать Днем Подяки. Він усміхається безтурботним рум'янцем веселих днів, що мають колір помаранчі. Він шелестить в'язками жовтої кукурудзи. Він пахне червоними яблуками. Авжеж ніяк не поминути традиційного індика. Новий осінній празник, що звать його Днем Подяки.

Ніби здавалось би — яке відношення? Бож тіні незнаних нам пілігримів з незнаної нам землі . . . Тих, що восени ступили на цю землю — ах, як це давно було і як інакше! — що прийшли, шукаючи спокою і . . . щастя. І знайшли їх і назвали словом, що пишеться з великої букви, а вимовляється з великою пошаною: Воля — Свобода людині й народові.

Чи справді це давня, далека історія? Чи часом не повторилася вона на наших очах, з нами, як співучасниками?

... З далекої, прекрасної України явилися пришельці-пілігрими — ми. Так само, як ті, перед сторіччями, шукаючи тиші і волі для себе і для своїх дітей. Прийшли, поселились і — попливло життя. І коли б призадуматися в осінній вечір, то за багато, багато речей треба було б дякувати.

Тоді, як прийшла перша осінь на новій землі, незнані нам пілігрими відчули потребу подяки. Вони — так, як ми тепер — вірили в незбагненну мудрість і доброту Божу. В провидіння, що зіслало їм так багато ласки. Молитву за них у день першої осені на новій землі назвали попросту Днем Подяки. Бо ніби — як інакше?

А що були так, як ми, тільки людьми, то до молитви додали ще й вислів людської радості, яка виявляється в празникуванні. Оцю багату, ситу, празничну трапезу. З жовтими динями, червоними яблуками, напушеними індиками... Багатством осені — дарами нової землі.

**
*

Кількадесят чи може кільканадцять років тому в громаду нащадків незнаних пілігримів-пришельців ввійшли ми. З далекої, прекрасної України, що мріється по цьому боці межі... І коли приходить осінь, ми теж у громаді тих, що дякують. Це вже не обов'язок — це приходить само по собі, як відчуття.

І так сама по собі приходить думка: її, здається, підшптує веселий „хохлик”, що завжди вискакує з-поза стола тоді, коли до вас приходять вдумливі думки. Він — хохлик — примружує око й підказує: „А може б так цього року особливо відсвяткувати „новий” осінній празник!” Може б так само „на межі двох світів”?

Питаємо: як і де?

І ось: В гірському, тихому закутку, де в предивній гармонії вчорашній і сьогоднішній день поєдналися в гостинній атмосфері. В гірській місцевості, до якої, як голосить веселий сльоган — „ведуть всі до роги”. У Кетскілівських горах, що багатьом з нас нагадують Карпати. На оселі, що крутий в'їзд до неї нагадує в'їзд на давні приходства... Там, де шумлять зелені ялиці, пахне золоте осіннє листя і сонце цілує вас з-поза дерев... Ах, це зовсім не трудно відгадати! Ви ж увесь час говорите про... Союзівку!

А може б поїхати туди на „осінній празник”? На День Подяки? Вас привітають гостинні господарі і золотиста тиша осени. Вас привітає гурт приятелів, які так само, як ви, несподівано вирішили поїхати на Союзівку. Щоб відпружитися від метушні великого міста, щоб дихнути спокоєм гір і ялиць. Щоб відірватися від буденщини. Щоб традиційно попразникувати... Хіба треба більше аргументів?

Збиточний хохлик киває головою: він висуває незаперечний, незбитий аргумент для всіх пань-господинь: не треба буде мучитися приготуванням обіду, а опісля цілий тиждень підігрівати та припрошувати родину до решток залишеного індика.

Хохлик має рацію. Останній аргумент побиває всі попередні. Бо коли ви маєте до вибору осінню поезію і варення обіду — що виберете? Треба замкнути машинку до писання й пошукати телефону Союзівки. Щоб зарезервувати місце на празник.

СОНЯШНА

МЕЛЯНХОЛІЯ

Звучить як абсурд, правда? Зокрема для людей, що високо цінять строгу логіку висловів. І зразу можна на цю тему розпочати дискусію: що мелянхолія сама по собі — негативне явище, хворобливий стан нервів, гнітючий настрій. І взагалі — хто коли чув про „соняшну мелянхолію”?

Можливо, що в суто раціональному розумінні такого стану не буває. Але як ви назвали б почуття, що огортає вас, коли несподівано побачите щось, що колись було вам дуже знайоме, дуже симпатичне, миле, а тепер воно вже не існує, тепер воно вже „віджилося” . . . Тоді ви всміхаетесь, як до доброго приятеля, якого не бачили довгі-довгі роки. Тільки ця усмішка не є весело-безжурною, а ніжно-мелянхолійною. В цій усмішці криється маленьке „шкода, що це вже минуло” . . . Так, ніби соняшний промінчик торкнув хмаринки.

Уявіть собі, що ви несподівано побачили добре знайому колись постать . . . коминяра. Звичайнісінького коминяра, який „вдома” не робив нічого іншого, тільки чистив комини. Увесь в чорному — правда, як дивно, що ця чорна одежа ніколи не викликала найменшого жалобного настрою? — з маленькою круглою шапочкою, засуненою на чубок, з широким поясом, на якому звисали якісь коліщатка та гачки, з великим, скрученим у колесо дротом із довгою, пухнастою щіткою на кінці. Часом ще з малою драбинкою через плече. Без драбинки ніколи не малювали його на новорічних картках. Бо Новий Рік був на те, щоб усі бажали одне одному щастя, а відома річ, що найбільше щастя таки приносила зустріч з коминярем.

Найкраще було зустріти його вранці. Тоді щастя на цілий день залевнене. Навіть якби пізніше виявилось, що це був виїмково „пехуватий” день. Бо коли людина вірить у своє щастя — а як можна було не вірити, коли ви в хвилині зустрічі з цим симпатичним чолов’ягою держали в руці гудзик? — коли людина вірить, то не звертає уваги на неприємні дрібнички. Також відомо було, що коминяр приносить

куди більше щастя від знайденої на дорозі підкови чи конюшинки з чотирма листками.

Діти, які не знали про користь із зустрічі з коминярем (поняття „щастя” приходить у пізнішому віці), захоплювалися ним навіть більше від старших. Вони звичайно бігли за ним громадкою і подивлялися його. Бо як було не захоплюватися такою особою? Аджеж коминяреві можна було ходити по місті з замуруваним сажею обличчям, і ніяка мама ані бабуня не кликала обурено: „Як ти виглядаєш?! В цій хвилині йди митися!”

І коминяреві ніхто не забороняв лізти на дах. Йому за це навіть платили. А коли б хтось із дітей спробував вилізти на дах — усі мами, тети, бабуні „зчинили б пекло”. Тож як було не заздрити коминяреві? Не згадуючи вже навіть про чудовий круглий дрот із щіткою, про пояс із коліщатками. Тому багато восьми- й десятирічних молодців поважно думали про те, що, як виростуть, то стануть коминярами. Що їхні мрії ніколи не здійснювались, і вони ставали лікарями, інженерами, правниками — це вже інша справа. Бо мрії рідко коли здійснюються...

Крім чудових коминярів була ще одна цікава постать, без якої важко уявити життя в „давніх, добрих часах”. Вона звалася тоді „фіякром”. Цією назвою окреслювалося власника повозу на ресорах і одного або двох коней. Вони визначалися особливими прикметами, між якими на першому місці були стоїчність і повага. Вони — як пристало філософам — не любили поспішати, і завжди були задумані. Вони знали так само, як і їх власник, що фіякр — це дуже важлива справа. Бо як інакше можна було дістатися до поїзду там, де не було трамваю? Або поїхати „з парадюю” в гості? Не кажемо вже про

такі велетенської ваги події, як, наприклад, власний шлюб.

А вже цілі томи можна було б написати про те, яку роль відігравав фіякр для закоханих. Поетично висловлюючись, фіякр возив молодих людей „на зустріч із щастям”, бо де й коли можна було сказати більше чудових, розмріяних слів, як не в дискретному присмерку під дахом фіякра?

Але це вже дуже тонкі справи, і кожен може снувати власну нитку соняшних згадок про романтичні поїздки по парку. Бо про що тоді говорив пан Влодко з панною Зонею, ніхто ніколи не довідався від власника фіякра. Це належало, так би мовити, до професійної етики, і її високо цінили пасажири.

Як хтось читатиме ці думки про фіякри увечері, коли вже тихо на вулиці, хай на хвилину прислухається. Можливо, десь з віддалі років ще почує рівномірний стукіт копит по брукові і м'який шерех коліс. . . Це проїздитиме останній фіякр, яким ми їхали, коли ще були молоді . . .

А коли хтось буде в Нью Йорку, хай вибереться в околиці Сентрал Парку. Там ще їздять фіякри. Тільки однокінні. Візники в циліндрах з минулого століття. Їздять ще поволіше, як колись у нас, і голівне — не мають такого поважного виразу. Що ж, вони знають, що належать до вчарашнього дня.

А щодо коминяра, то побачити його можна часом у кіно. Або на якійсь ілюстрації. А найкраще — у власних думках, які мають колір „соняшної мелянхолії” . . .

ЗЛОЧИН СИЛЬВЕСТРА БОННАРДА

Мене здивувало те, що на самому початку розмови вона заявила, що в неї зіпсувався телевізійний апарат. Приходячи до мене, вона не говорить про такі справи. Вона приходить з думками, які охоплюють щось інше. Те, що вона називає „для душі”.

Але якщо це видавалося їй важливим, то треба було її заспокоїти: телевізійний апарат можна направити. Тоді вона засміялась, як дівча, що придумало новий жарт, і відповіла:

— Не треба, бо я втратила інтерес до телевізії. Може й на довгий час.

І тоді вона пояснила, що без телевізії в неї буде більше часу присвятити чомусь, що вже давно існує і все ще залишається новим. Саме — читанню книжок. Бо колись, коли не було телевізійних апаратів, люди любили читати. Вартісні, гарні книжки, з яких була користь для думки. В яких розказувалося про доброту, шляхетність і красу. В такій витонченій, прозорій формі, як у розповіді про злочин Сильвестра Боннарда.

Вона вийняла з торбинки книжку і поклала на стіл.

— Бачиш, я читаю тепер книжки із старих часів.

Вона перегорнула сторінку. Книжка була перекладена з французької на англійську мову ще в 1890 році. Дійсно, „старі часи”. Вона сказала, що цю книжку читає вже вдруге. Нічого сенсаційного, нічого небуденного в ній нема, але вона захоплює. Їй здається, що старий учений бібліофіл Сильвестер Бонnard — це жива людина. В ньому стільки людського, стільки погідної доброти . . .

— Коли б у мене зіпсувався телевізійний апарат, я не поїхала б того вечора до бібліотеки. Я навіть не знала б, що така книжка існує. А позичила її тому, що хотіла знати, про що писав Анатоль Франс. Коли я ходила до школи — нам не рекомендували його читати. Потім — прийшла війна. Хто у війну мав час читати твори лавреатів Нобеля? А потім почалася заробітна праця — і телевізійні часи.

Вона всміхнулася, як дівча, що признається до невеликої і трохи смішної вини.

— Ти знаєш, як воно є. Приходить людина з праці — хоче відпочити, відпружити нерви. Наставляє телевізійний апарат — і дивиться. Бувають інколи передачі, що на них варто подивитись, а бувають всякі нісенітниці. Цих останніх більше. Ці всі „шо-

ви” — чи як волієш — видовища, в яких немає ані трохи мистецтва. Це все, що обраховане на невиваг-ливі смаки людей, які не люблять думати. Чим при-мітивніше — тим легше сприймається. А вже найгір-ше всі ці історії про ймовірні та неймовірні злочини. Де головним героєм є якийсь психопат, який попов-нює злочин за злочином. Мені вже це набридло. Я, нарешті, хочу побачити ясніші, кращі сторінки люд-ської вдачі. Побачити не дегенератів, а людських лю-дей. І відчути, що людина може вдіяти багато добро-го. Так, як це було із Сильвестром Боннардом.

І вона почала розказувати про добродушного бібліофіла, закоханого у свої книжки. Про його най-більшу мрію — знайти старовинний рукопис „Золо-тої Легенди”. Але попри книжки він мав серце для людей. Зокрема для тих, що потребували допомоги. І тому він просив свою господиню занести горнятко розолу і трохи дров жінці, що з маленькою дитиною жила на холодному піддашші. Згодом цій жінці всмі-хнулася доля, і вона стала багатою, знатною дамою. Але вона ніколи не забула про того, хто допоміг їй у крайній нужді. Через десять років її синок приніс старому вченому дарунок в день ім’янин. На перший вигляд це був дивний дарунок: великий кусень де-рева — такий, що його кладуть на ватран. Але все-редині дерево було вижолоблене і наповнене кити-цями фіялок, а під тими пахучими квітками лежав дорогоцінний манускрипт „Золотої Легенди” — спов-нення мрії життя старого любителя книг . . .

Розказуючи, вона замріяно всміхалася, немов бачила букети фіялок і чула їх ніжний запах. І мені видалося теж, що від її розповіді про цю книжку в кімнаті рознеслися пахощі.

Щождо „злочину” старого, доброго вченого, то полягав він ось у чому: Сильвестер Бонnard потайки,

всупереч панівному законуві, забрав чи викрав нещасливу сирітку, над якою знущалися її „законні опікуни”. В очах безкомпромісового закону це був справді злочин. Але все скінчилося добре: він став прибораним батьком сирітки, і їхнє життя попливло спокійно та щасливо. І тоді він поповнив ще один „злочин” супроти своїх улюблених книг, які збирав ціле життя: він продав їх, щоб добути гроші на посаг для своєї прибораної доні . . .

— А закінчення книжки, — додала вона, — майже ідилічне. Старий учений спокійно дивиться на свій пройдений життєвий шлях, бо у нього ясна свідомість, що він не змарнував дару життя. Він чинив те, що є чи не головною ціллю існування людини: чинив добро . . . Добро, якому химерна уява великого письменника надала інтригуючу назву: „Злочин Сильвестра Боннарда”.

. . . В кімнаті таки немовби пахли фіялки . . . Це вже справа уяви тих, що розмовляли про книжку. Але фіялки ніколи не пахнуть, коли на телевізійному екрані показують імовірні або неймовірні злочини . . .

ДАРУНОК НАЙКРАЦЬОМУ З МІСТ

*У Львові дні рожеві,
А ногі повні зір,
Найкраще з кращих міст
Сторожать горді леви
На Ринку від віків.
Це місто Львів, наш Львів*

— співали тоді на сцені „Веселого Львова”, на Францішканській 7, коли „хлопці” відходили до Дивізії. Пішло їх тоді з „найкращого міста” чимало.

І ті, що їм на прощання співали, і ті, що підбадьорені пішли — не вернулися вже до „свого міста”. У Львові, замість „рожевих днів”, попливли сірі-сірі, важкі дні, а за тими, що покинули своє місто, — попливла туга.

Кажуть, що з часом усе забувається. Кажуть, що з часом блідне і розпливається Туга. Можливо, що так, але це не стосується „найкращого з міст”. Ті, що

там народилися й вирости, ті, що там „ходили тільки до гімназії”, що мешкали, працювали — вони не можуть забути Міста. Не можуть — і враз з роками, що йдуть попри них, враз з лініями, що зарисовуються на їхніх чолах, враз із сріблиною, що роз’яснює їхні скроні — глибшає їхня Туга. І коли хтось скаже магічну формулу: „А пригадуєте собі, як то було у Львові?” — вони не тільки що пригадують — вони найвиразніше бачать, бо в тих днях вулицями Львова ходила їхня молодість . . .

Від того часу Місто дуже змінилося. Вони про це знають, але чи можуть змінитися серця тих, що справді люблять і ніколи не перестануть любити?

Дехто з тих, що тужать і не годні забути — можуть поїхати тепер до свого Міста. Але годі відвідати Місто „хлопцям”, які, співаючи, від’їздили до військових таборів у Гайдельбергу і Дембіці, де дали їм чужий мундур, хоч вони йшли за рідну справу. Ті, що їх звать тепер „колишніми дивізійниками”, не можуть поїхати до „найкращого з міст”. А коли людині чогось не можна — тоді стає їй ще важче, ще прикріше.

Що ж залишається? Хіба слухати розповіді тих, що привезли у своїх очах відбитку їхнього міста. Відбитку так добре знаних вулиць, вуличок і площ, що їх тепер переназвано чужими, часто нестерпними йменнями. Відбитку старих будинків, що їх позмінювали, попереінакшували, і тих нових, що їх колись не було. Відбитку церков, що їх дзвони замовкли і що їх зберігається тільки тому, що вони „архітектурні пам’ятки”. Відбитку всього того, до зануди бездушного, монотонного, казньонного советського тавра, що ним стараються знищити різьблену у сторіччях красу Міста . . .

Так хочеться слухати й слухати розповіді тих, що відвідали недавно Місто. І питати, засипати питаннями — такими ніби звичайними: „А в Стрийському парку були? А як там тепер“?.. І тоді тому, хто питає, здається, що ось ніби справді йде алеєю парку, біля знайомої лавочки зупиняється... ніби жасміни десь запахли, ніби хтось, як тоді, всміхнувся... Ах, скільки думок нараз зринає! Або здається, ніби Ринком переходить, і все таке знайоме — будинки, вулиці, годинами там стояв би, бо таке все рідне... В Оперному, як за студентських часів, на „гальорку“ пішов, а кармазин важких котар у льожках ніби рукою дотикає, а жирандолі так ясно у вічі світять. І трамваї дзеленькотять, проїжджаючи, і у вухах цей дзенькіт бринить...

І ось доведеться вам несподівано почути розповідь ніжної, милої жіночки, що хоч на галицькій землі виросла — ніколи у Львові не була і щойно недавно його вперше побачила. Не дивуйтеся — вона дуже молодою на чужину поїхала і, хоч не знала Міста, тихо за ним тужила.

Місто, що вам так добре знайоме, було для неї зовсім нове. Вона ніколи перед тим не ходила вулицею Руською, ані Валами, коли вони так звалися. Вона тепер ходила вулицями, що їх назв ви не знаєте і не хочете знати. Але це таки був ваш Львів. Ваш, а тепер її. Бо вона подарувала Містові щось, чого не подарують ніколи ті, які його не люблять. І на цьому подарунку ніколи не зможе лягти советське тавро.

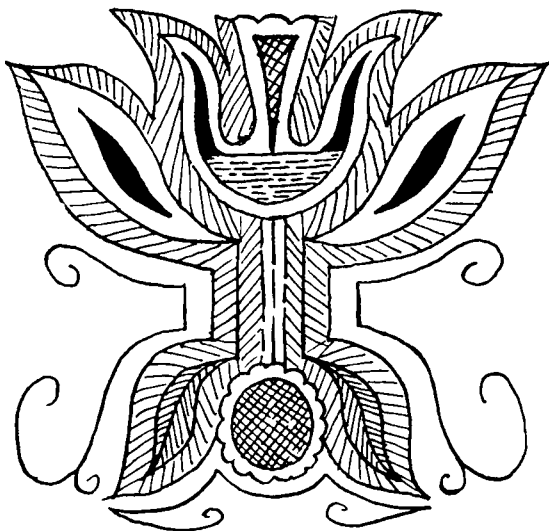
Так, вона молилася разом з тими, що принесли на Спаса святити овочі до храму Юра. (Коли вам хтось скаже, що „там“ не зберігають вже традиції — не вірте). Вона була у вашій „Преображенці“, куди ви ходили щонеділі за студентських часів. Співав хор, щось коло п'ятдесяти молодих людей. (Коли

вам скажуть, що „там” тільки старі люди ще ходять до церкви — теж не вірте).

Вона була на базарі, на Ринку, там, де колись панюшилися темпераментні львівські перекупки. Їх — як знаєте — вже нема. Там тепер продають убогу мізерію із своїх „присадибних ділянок” підміські селянки. Вони мовчки стоять, простягаючи на капустяному листку злидений кусник масла або сиру. Про такий убогий, нужденний кусник колись казали: „Відняли дітям від рота”.

Вона не звикла бачити такої вбогости. Вона ж стільки років бачила повільні продукти на „супермаркетах”...

І тоді покотилися сльози. Сльози над долею Міста, що його звали „найкращим з міст”. Бо в ньому тепер не рожеві, а сірі, советські дні. Такі, як отой на Ринку...

ПОКЛІН

(Пам'яті Великого Митрополита)

Тоді, у сорок четвертому році, Він відійшов від нас у перший день листопада. Неначе б у Книзі Призначення Народу написано, що Великий Листопадовий Чин і ім'я Великої Людини мають іти впарі у наших думках.

Ми знаємо про Його життя майже все, що можна знати, бо це кришталево чисте життя було для всіх відкритою книгою. З цієї книги читаємо ми, читатимуть прийдешні, читатиме довгі сторіччя історія. Не

залишилося нічого затаєного, промовчаного, недосказаного. Про Нього не можуть сказати нічого злого навіть Його вороги — а радше вороги нашого народу, бо Він так, як святі, не мав особистих ворогів. А якщо кажуть, то ми всі знаємо, що це — неправда.

Ніяка тінь не може впасти на Велетня, бо Він у своїй доброті, своїй посвяті, жертвенності, своїй великодушності доходив до меж блаженности. Це — Слуга Божий Митрополит Андрей граф Шептицький.

Ми знаємо про Нього так багато, а проте бракує слів, щоб ще раз, ще сотні разів сказати це все з поклоном і вдячністю. Бо слова розмолено поплили вгору і зупинилися біля Його стіп, і звідтіля важко вже їм вернутись на землю. Вони, як слова нами самими придуманої молитви, що не записана в жадному молитовнику. Ця молитва за кожним разом звучить інакше, хоч думка та сама . . .

Властиво — в цьому нема нічого дивного: бо коли говоримо про звичайних людей, вживаємо звичайних слів. Коли мова про людей, що вищі за нас і що їх звемо незвичайними — тоді підшукуємо незвичайних слів. Але як говорити про Нього, що хоч був людиною, жив між нами, звав нас своїми братами, та проте був багато більший за „незвичайну людину” — був рівний володарям душ, пророкам! Він жив у нашому світі, але, здається, належав до вищого.

Як же ж тоді говорити про Нього, щоб висловити велич Його доброти й добрість Його величі?

Ніби дивною видається ця трудність, бож Він був доступний для всіх. Кожний міг прийти до Нього, розказати про свої турботи, просити помочі. І Він усіх вислухував, усім допомагав, радив. Він ніколи не замикався за мурами свого високого становища. Він розумів більше, як людина може зрозуміти. Здава-

лося, наче б читав з книги Творця, що відкривається тільки перед Господніми вибранцями.

Епохальних провідників звать часто „батьками народу”. На перший погляд, ніби таке звичайне, майже буденне слово, бо часто його чуємо. Але призадумайтесь, чи можна сказати щось більше, як „наш батько”? Зокрема про нього. Воістину — велика ласка вважати батьком Велетня, що є блаженним...

Від кого почати? Чи може від сиріт, для яких Він дійсно був батьком, яких виводив у люди, з яких виростали опісля визначні громадяни?

Чи може від мистців, що їх Він посилав на студії, щоб стали дійсно великими мистцями?

Чи від душпастирів, що всі їхні турботи були Його турботами?

Від кого почати? Від усіх нас, від цілого народу українського, і то кордонами нерозмежованого... Бо в Нього, як у доброго батька, не було кращих і гірших синів. Для нього не існували кордони на річках, не існували минулі сторіччя роз'єднаности, не існували „різниці”. Була одна велика — безмежно велика — любов у Його серці. Така велика, що ми може навіть не всіли її збагнути.

Його послав нам сам Господь. У своїй Милості Він завжди посилає народові, що розгублюється в темряві, Доброго Пастиря. На переломі епох, коли прийшов найвищий час народові сказати „бути чи не бути” — прийшов і став жити між нами Митрополит Андрей граф Шептицький, Слуга Божий. Як вогненний стовп. Люкс ін тенебріс. І так залишиться на завжди...

Послав його Господь, щоб нам, слабощами розслабленим, сумнівами розторганим, дрібними суперечками розхитаним, дати Провідника, що гранітово стоїть як Петрова скеля, але в скелі серце має не гра-

нітове, а живе, гаряче, сердечне. Бо і нам і світові так бракувало цих двох речей: непохитности граніту і тепла сердечного серця...

І ще послав нам Його Господь на те, щоб коли сильні цього світу запитають нас: „А хто був між вами такий, що назвете його великим?“ — ми могли б сказати: „Наш брат, батько, син нашого народу — Князь Церкви. Митрополит Андрей, граф Шептицький, Слуга Божий, Він вийшов з нас. Він дав печать нашому духові“.

**
*

Ще один рік минув від того першого дня, коли Він відійшов від нас. І — може сумно, що ми zostалися самі на тій дорозі, якою Він сан провадив. Що — символічно кажучи — так багато каміння на тій дорозі і така вона далека, що й обріїв не видно. І що, йдучи, ми спотикаємося, падаємо, ранимось, піднімаємося й мусимо йти далі... Так Він хотів, так Він навчав.

Він молиться за нас. За наші вільні і невільні провини, за нашу людську слабкість. За те, щоб не казав наш народ „ми“ та „ви“, а казав „ми всі“.

Падаємо й піднімаємося... Але чи можна сумніватися, що ми таки дійдемо, бо з нами Дух Слуги Божого — митрополита Андрея.

НАЙСЕРДЕЧНІША РОЗПОВІДЬ

Довкола справи, що глибинь душі вашої заторкує, справи переважливої, пекучої й наболілої — і чи не вирішальної — щоденно снуються ваші думки. Про неї й самі пишете, ради питаєте й самі дораджуєте. Повсякчас вона вам на серці. Велика вага її, хоч у двох словах вона замкнена: наші діти.

До вас кличуть раз-у-раз всі ті, що весь свій труд, увесь зміст та й усю надію свого життя вклали в питання: „Скільки в наших дітей буде українського?” Кличуть-закликають до дії, до діла. Ось знов — не вперше і не востаннє! — чуєте заклик: „Дайте українській дитині рідну книжку до рук! Дайте нашій молоді українську книжку!”

Ви чуєте, скільки в цьому заклику аж до болю напруженого бажання?

Ви чуєте, якою вагою налите їхнє звернення?

Ви чуєте, скільки там живого, кров'ю сповненого серця?

Прошу, не кажіть: „Це все давно відомі речі!“
Краще скажіть: „Ми робимо й робитимемо все, що можливе і . . . неможливе. Бо це наші діти. Наші — і в нас нема нічого дорожчого від них”.

Ви маєте рацію. Про відомі речі не завжди легко говорити так, щоб вони переконували. Про відомі речі не завжди охоче слухають. Але навіть найбільш відомі речі доходять до сердець, коли ви розкажете про них саме так, як відчуває ваша душа. Коли до вас прилине заклик — відповіджте власною розповіддю. Про такі ваші дитячі роки. Про те, як ви тоді відчували.

Можливо, ваша розповідь почнеться так: „Був собі сільський хлопчина, що дуже любив читати. Ах, як захоплювали його книжки! Він був би читав днями й ночами. Та знаєте, як бувало в сільських родинах, та ще й без батька: завжди рук до праці, навіть тих малих, дитячих рук, було потрібно. Де ж бо час витратити на такі витребеньки, як книжки! Ніби здається — корову пасучи — книжку можна б читати. Але де там! Ти, хлопче, в книжку зачитався, а корова „в шкоду”, на чуже поле пішла! Ой, не раз була корова „в шкоді”, не раз мати сварила та карала. А скільки то разів у куточку, в коморі, із книжкою ховався і „не чув”, як мати кликала щось там зробити. Та як було залишити книжку про Конашевича-Сагайдачного?”

З усмішкою в очах, як невинні дитячі жарти, про це тепер згадується — і з задумою в очах, як то напросився, щоб „до шкіл” вчитися послали. Ходив до

шкіл хлопчик, що, пасучи корову, книжки про козаків вичитував, школи покінчив, тепер сам у високій школі викладає. Визначний громадянин, визначна людина він тепер. Чи це тому, що колись у Книжку закохався?

**
*

Була колись мала дівчинка, звичайна, як усі інші. Здебільша сама бавитися мусіла, бо не було в неї ні сестер, ні братів. А в її батьків не було часу, щоб з нею забавлятися. Дивує вас це? Хай не дивує: батьки мусіли „людських дітей” в школі вчити, а коли до хати приходили, втомлені були. І голова важка, і в горлі пересохло . . . Але знаходили час на одне: вчити дівчинку читати . . . Щось чотири чи п’ять років їй тоді було, — та це неважне. Важне те, що від того часу дівчинка ніколи не нудилась. Тихенько десь в кутку собі сідала і — читала, читала . . . Ах, як вона любила читати!

Бачу, що ви невдоволено головою хитнули. Вам може видалося, що малій дівчинці „діялась кривда”? Що, хоч батьки втомлені — дітей треба виховувати? Що на це мусить бути час?

Не хвилюйтесь — бувають різні способи виховання. І це був один з кращих. Якщо ще сумніваєтеся — спитайте її саму. Вона скаже вам, що найкращі години з її дитинства — це саме ті, в куточку, з книжкою. Вона скаже вам, що глибоко вдячна своїм батькам за це, бо . . . вони не могли дати їй нічого кращого, як книжку. Вдячна за те, що в них „не було часу” бавитися з нею, зате в неї був час читати.

Можливо, ви знаєте багато куди цікавіших розповідей. Може цю, коли ви — учень першої гімназійної — запевняли „словом чести” настоятеля бурси, що вже вивчили всі лекції на завтра, а воно зовсім

так не було? Ви хотіли вирватися з-під його пильного ока, щоб, сівши в саду на лавці, гризти зелене, квасне яблуко — й читати. Вас же ж так манила книжка, що ви її почали читати . . . в школі, під лавкою!

Або може розкажете про те, як ви затуляли шматками газет щілини в дверях, щоб пані, в якій ви були „на станції” — не бачила, як по ночах висвітлюєте її дорогу нафту? А що ви могли зробити, коли мусіли докінчити книжку, бо завтра відбере її ваш товариш, що вже три дні на неї чекає!

Або може про оливну лямпадочку перед образом Божої Матері в перемиському Дівочому Інституті, де ви за малим не попсували собі очей, читаючи цю прекрасну книжку?

Розкажіть про те, що вже стільки літ бринить у вашому серці. Це одна з ваших найкращих розповідей. Розповідь про „першу любов” . . . до книжки. Чарівної книжки, якої ви ніколи не зможете забути. Розкажіть тим, з якими тепер пов’язала вас велика любов: вашим дітям.

Або ні: не треба слів. Покладіть перед вашою дитиною книжку. Діти відчувають мову сердець. Вони відчувають, вони мусять відчути, чого ви так прагнете, щоб вони пережили те, що ви колись . . .

ЗОЛОТИЙ ГОРІШОК

Зупиніться на хвилину в метушливому поспіху, що котиться буднями, сповненими працею. Зупиніться — і дайте відповідь своїм власним думкам, що багато разів ставили одне питання, але й досі не одержали відповіді.

жали відповіді... бо якось часу не було. Питання було просте, ясне, як голос вашої власної душі — і в ньому звучала нотка тихого докору. Питання: скільки у ваших щоденних — одноманітних чи різноманітних — переживаннях є справжньої радості? Не силуваної-вдаваної радості, не штучно викликаної, а тієї щирої, ясної, з відблиском щасливої усмішки?

Не відсувайте несміливої думки, що не має відваги промовити вголос, бо... „життя тверде”, бо... „годі жити мріями”. Це правда — але бувають у житті хвилини такі, як Свят-Вечір. А ви знаєте ще з дитячих років, що на Свят-Вечір немає місця смуткові. Ви ж добре пригадуєте, що Свят-Вечір — це Радість. Така, що приходить десь згори, де замиготіла Перша Зірка, і вливається, як пахучий золотистий мед, у ваше серце, і вам від цього стає так легко і так добре... Або може навпаки: велика, промениста Радість, що від вашого серця стелиться живичним запахом гілок ялинки, почерез білість снігу все вище та вище, ген до Молочної Дороги, а нею до самих зір — і до найяснішої із них — Вифлеємської...

Чуєте — звідкись долітає колядка? Пізнаєте? Це ви її колись співали. На Свят-Вечір, що означав Радість: „Вселенная, веселися, Бог від Діви днесь родився”...

Вселенна така неосяжно-велика, а ми такі дрібні в ній округини, та все ж таки — ми частина її. А у вселенній Радість — чи ж вона не для нас?

... Звук колядки перед нами пливе, а ви йому вслід ідете, і він вас у далекі роки, в далеку країну провадить, де все таке близьке, ніби тільки вчора було...

... Пригадуєте, як малим пальчиком морозні квіти із шибки зішкрябували, щоб на світ подивитися,

чи вже сутеніє, чи вже може Перша Зірка до вас усміхатися? Пам'ятаєте, як щохвилини на поріг хати вибігали, а мати за вами: „вдягнися, бо простудишся!”

... Стеблинки сіна з-під скатерті висмикували, щоб у долоні подержати, щоб понюхати, бо ніби звичайне сіно, а в цей вечір — ніби якесь інше...

... Ялинку батько приносив — лісом і морозом пахла — зелена дуже, і теж ніби інакша від тих, що влітку біля них бавились... Все якимось інакшим видавалось на Свят-Вечір...

... Сестра горішки позолотила, на тонких дротиках на вітках ялинки почіпляла. Один з них — чи не найбільший — до вподоби вам дуже припав. Погладити, тільки погладити золотий горішок хотілося, а він з гілки вниз покотився... Шукали, шукали, — і не знайшли...

А колядка під вікном гомоніла — пам'ятаєте?
„Возвеселімся всі купно нині”...

Возвеселімся... Старі колядки і дитячі серця говорять тільки те, у що вірять і що відчують. Ні в одних ні в других — ані роздвоєности, ані сумнівів. І в одних і в других — зоряна ясність і спокій серця. Вони виразно кажуть: „возвеселімся”... Це ж Свят-Вечір!

Ви похитнули головою — подумали: багато чого змінилось від Вечора, коли малими ноженятами бігали на поріг, щоб побачити Зірку... Багато хмар прислонувало її від того часу, і тінь від тих хмар впала на ваше серце... Бож так багато болючих втрат, так далеко від рідного порога, так далеко від рідних — і на які надії надіятися? Все це правда — тільки не забувайте, що куди Радість, туди Надія ходить. Вони впарі завжди...

Ви ще таки сумніваєтеся... Якщо Радість — то звідкіля?

А не здається вам, що вона звідтіля, звідки приходить соняшний промінь у мрячний, важкий день? Променя ж так потрібно, бо як же було б знайти стежку в темряві незнаній сторони? А ви самі знаєте, як важко блукати в темряві стежок, що сплітаються в дорогу життя. Тому їх обох так дуже потрібно, бо з ними легше йти.

Колядка не замовкає, вона весь час гомонить:

*Нуте, нуте, браття сусіди ,
Час бо забути про всякі біди,
Час понехати горя й незалі,
Вже бо досита ми їх зазнали.
Нині, нині, най нам вітає
Радість Предвізна
Бог ся рождає . . .*

Чи це гомін з давніх років, чи ваша душа співає тепер, сьогодні, на Свят-Вечір?

Стара колядка, невибаглива формою — але чи це не ваші власні думки?

. . . Залиште сьогодні перед порогом вашої хати „тверде, реальне” життя. Відкрийте віконце тиші Вечора, що його звать Святим — відкрийте власне серце променистій Радості, що приходить тільки раз на рік. Багато могло змінитися, але Вона не змінилася. Чи уявляєте собі життя без неї?

. . . Колись золотий горішок з ялинки покотився кудись так, як ваша доля покотилася світами . . . Загублений горішок не завжди можна віднайти так, як незавжди сповняються дитячі мрії . . . Зате у вечір, що його звать Святим — завжди стелиться золотиста ясність на шлях, що ви ним ідете через життя. Ця ясність — це піднесення нашої душі, що знайшла спокій у Різдвяній Містерії.

БЕЗ ПІСНІ НЕ МОЖНА ЖИТИ...

26 лютого 1967 р. у Босфало виступив на концерті Дитячий Хор „Молоді Бурлаки”.

Коли ми дома були, пісні були з нами як сонце і як вітер. Як сонце і вітер — пісні самі приходили. Бо тоді все кругом співало. Над полями жайворонки, у садах солов'ї. На підвіконні горобці, під стріхою ластівка. Звуки звідусіль пливли і у пісні спліталися.

Ниви собі співали, ліс собі. Навіть трави під вітром гомоніли. Коли Літо свою пісню закінчувало, тоді Осінь її підхоплювала. Як на пожовклому листі вітер сумної виспівував, тоді журавлині ключі з неба

йому вторували. А навіть, як Зима білу тишу приносила, навіть тоді пісня не вмовкала. Під засніжені стріхи заходила, біля кужеля сідала та разом з ниткою із кужеля плелася.

Коли ми вдома дітьми були, без пісні не можна було жити. Вечорами, біля млина на мості, хлопці свої пісні голосно-дзвінко заспівували. Ранками, на полях, де дівчата льон пололи, шовково-ніжно їх пісні пили. І пастушок, що на вигоні коровицю пас, і дівча, що на толоку гуси гнало — всі співали. Студенти, що на вакації приїздили — свої пісні привозили „старші”, що „в гості” приїздили, свої. Тоді завжди співали. Пісня, як сонце, вітер і повітря — скрізь була.

Коли хуртовина людей таких, як ми, по скитальських шляхах розігнала, то лише пісні з ними пішли. З усіх багатств тільки те й залишилося, що золотий гомін рідної пісні. Вона, як цінність, у серце вросла і часткою нас самих стала.

Бо справді, як тільки на чужині громадка таких людей, як ми, зійдеться — там пісні треба бути. Пісня рідне пригадає, сірість проганяє, надію прикликає. Скажіть — яке було б без пісні життя скитальців?

Та що ж, — ті, що із собою пісню на чужину принесли — не такі то вже молоді . . . Чимраз то більше сивини на скронях тих, що пісню полюбили . . . А пісні молодості потрібні. Коли ці „старші” вмовкнуть, до кого тоді рідна пісня пригорнеться? . . .

На молодих, що тут виростають, дивитися й думаєте: „Чи зостануться у них пісні рідні? Чи красу своєї пісні збержуть вони?”

Що ж — щоб пісня у душу вросла, треба її змалку полюбити. А хто навчить пісню любити, як не батьки?

І ось вам невеличка історія. Про батьків, що свою пісню дітям передали. Без великих і патетичних слів, от так одного дня дітей зібрали, щоб вчилися співати. Батьківський хор „Бурлаками” зветься, дитячий хор „Молоді Бурлаки” назвали. Раз увечері батьки на співанку йдуть, другий раз діти. І уявіть собі — навіть ніхто з батьків не нарікає, що „трудно йому”, що „не має часу”. Зовсім якось „не трудно” дітей на співанку зібрати і якось „не трудно” порядок зберігати.

Бо раз хор, то дисципліна мусить бути. Батьки ж колись вояками були . . .

Хтось може думає, що таку собі невеличку громадку дітей зібрали? Понад вісімдесят дитячих голівок на співанках буває. Дітям бо пісню не трудно полюбити. Дитяче серце для пісні відкрите . . .

Концерт відбувся. У першій частині батьки, у другій діти співали. Коли з естради чорні смокінги зійшли, тоді вона вишиваними сорочечками та стрічками заповнилася. Понад вісімдесят русявих, чорнявих голівок з кісоньками дівочими, з чупринками хлоп'ячими. З личками розхвильованими, із блискучими оченятами. Ах, ви знаєте, яке почуття вас огортає, коли перед вами стільки рідних дітей рідну пісню співає! Коли із дитячих сердець до вашого серця пісня стелиться!

Не соромтеся цих сльозинок, що звідкілясь на очі приплили. Це радість відізналася. І гордість, і надія. Це ваше власне серце наново розспівалося.

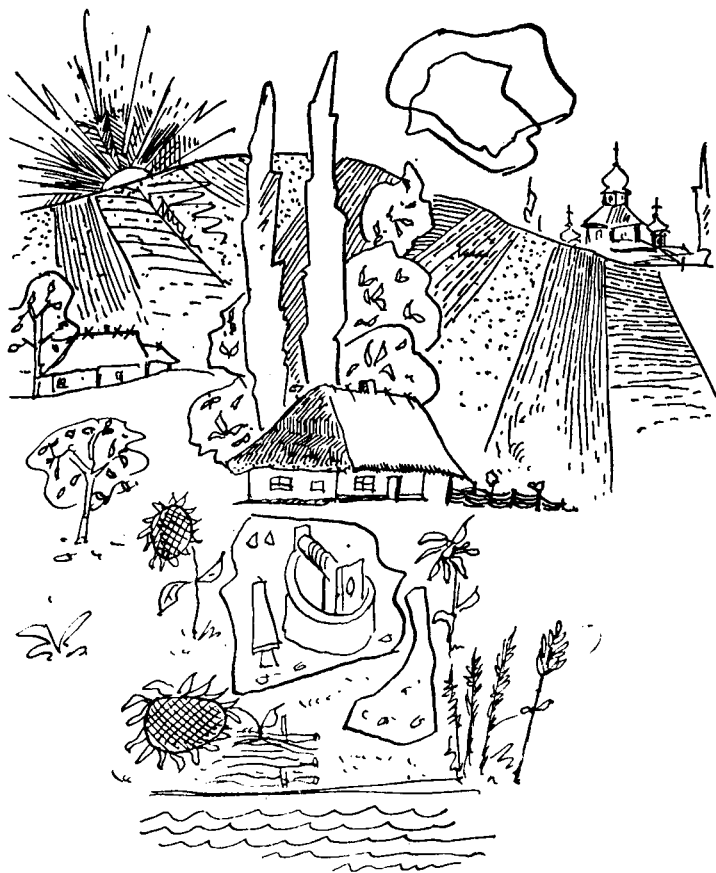
Хто їх співати вчив і яких пісень співали — розкажуть вам ті, що про життя наших громад пишуть. На сторінках цьому присвячених про подробиці дізнаєтеся. Бо ці рядки — це тільки жмут ясних-преяс-

них думок, що снувалися, коли діти співали. Діти, що в чужому місті ростуть і землі своїх батьків не бачили. Діти, яких батьки вчать любови до рідного.

Дивну силу має пісня. Вона єднає. „Різниці у поглядах” батьків, що дітей на співанки привозили — кудись розвіялися, ніби ніколи їх не було. Ані про „погляди”, ані про партії — суперечок ніяких. Ані ніякого „це ми”, а „це вони”. Коли дитяча пісня поплила — всі між собою близькі стали... Дивну справді силу має пісня...

... Багато про збереження душі української дитини на чужині пишуть. Багато праці та намагань люди доброї волі жертвують. Різними стежками до дитячої душі промовляють. Думка пливе: коли б так піснею промовляти? Коли б так „змогу” і „час” знайти, щоб дітям цінність свого серця передати — рідну нашу пісню?..

... У звичайному місті, такому, як усі інші, співає Дитячий Хор... Бурлаки, що пісню із собою з рідної землі принесли, передають її Молодим Бурлакам...

ТЕРПКІ ПАХОЩІ

Хай дарують мені ті, які в житті цікавляться виключно „важливими справами”, бо від цього дріб-

ного епізоду, який хочу розказати, не залежить до-
ля ані світу, ані навіть найменшої країни.

Це тільки фрагмент однієї людської душі або —
хто його знає — може душ багатьох з нас?

Ось ви зустрінете принагідну знайому, з якою
не бачились декілька років. Говорите на звичайні,
особисті теми — здоров'я, праця, родинні справи.
Згадуєте також тих, які залишилися там, на рідних
землях. Говорите про посилки, про листи від них.
І так, між іншим, ваша знайома каже: „Мі написала
була додому, щоб мені прислали насіння конопель
для домашньої пташки. Навесні я посіяла його на
городі біля хати і — уявіть собі — вирости коноплі,
такі високі, стрункі, з пушистими китицями цвіту,
прямо чудові”.

Ви слухаєте мовчки, і вам ще не ясно, в чому
справа. Але ви чуєте виразно, що в голосі вашої
знайомої бринить нотка зворушення. А вона про-
довжує: „Скільки разів гляну на них, пригадується
мені долина понад потоком у нашому селі. Там,
уздовж стежки, росли коноплі. Мені пригадується,
як кожної неділі вранці я йшла тією долиною до
церкви... знаєте, у вишиваній блюзочці, з хустин-
кою в руці, таке молоде дівча... Коноплі пахли
так міцно, так п'яно”...

Вона нагло вриває і дивиться на вас допитливо:
„Вам, напевно, смішно, що я сказала, що коноплі
пахли? Люди з міста твердять, що коноплі мають
неприємний запах”.

Але вам зовсім не смішно, бо ви вже пішли за
ходом її думок. Ви бачите ту долину понад потічком,
якою ходили до церкви. Китиці конопель майже тор-
каються ваших рук, і ви чуєте їх своєрідний, терп-
кий аромат. Може колись він вам не дуже подобав-

ся, але тепер ви сприймаєте його інакше. Він — цей міцний аромат — так тісно пов'язаний з селом, а ці гнучкі стеблини видаються вам такими рідними...

Ваша знайома, мабуть, відчуває, що ви її зрозуміли, бо говорить уже сміливіше: „А знаєте, тоді, пітніми, недільними ранками, сонце світило якось так весело, так ясно. Кажіть, що хочете, але мені здається, що тут воно інакше світить... А дзвони як дзвонили! Вони промовляли до вас, і ви їх розуміли. Тут дзвони мають інший звук... Вони не співають так, як наші”.

І навіть це порівняння вас не дивує. Бож правда — зовсім інакше лунав гомін дзвонів дерев'яної дзвіниці понад сільськими стріхами, як лунає понад асфальтованими вулицями американського міста. А втім, це таки були рідні дзвони. Вони таки дійсно промовляли до вашої душі.

Ваша знайома протирає очі хусточкою і винувато всміхається: „Не дивуйтеся, що я така сентиментальна. Бачите, коли проминула молодість, спомини про рідну землю стають щораз дорожчими. Люди кажуть, що з часом усе забувається, але воно так не є. Як ви думаєте?”

Ви мовчки стискаєте її руку. Вона — ця принагідна знайома — сказала вам дуже багато. Сказала, що ми, опинившись на еміграції, свідомо чи підсвідомо шукаємо чогось, що пригадувало б нам рідну землю. Що навіть зелені стеблинки неромантичних конопель приносять зворушливі спогади. І їх міцний аромат, який ви колись недолюбливали, видається вам тепер таким гарним. І що спогади про недільні ранки, коли долиною понад потічком ішлося до церкви, тепер дуже, дуже дорогі.

Бо коли б ми перестали згадувати і тужити — наші серця спорожніли б.

БІЛА РОМАНТИКА

Дивно, що є речі, які повторюються і у повторенні залишаються завжди такими ж гарними. І що завжди хочеться на них дивитися, думати й про них говорити. Правда, хотілося б знайти для них слова, інші слова — та де їх узяти?

Падає сніжок. Так само, як рік, два, десять, багато років тому. Падає сніжок так само, як тоді, коли люди із сріблиною у волоссі були дітьми.

Падає сніжок в американському місті так само, як падав удома, на селі, у містечку. Густо падає. Сипле. Кожна сніжинка велика, пухнаста. А разом їх — дуже багато...

Він не топиться, бо морозно. Він виблискує у світлі ліхтарень. Він сипкий. У нас казали колись „лапатий”. Чому лапатий? Не знаю. Не знаю, так колись говорили. Діти колись любили сніг, ой як любили! Чи тому, що ближчі були до всього, що приносить весна, літо, зима? Тоді, колись, всі ми були ближчі до землі і через те бачили більше краси. Коли падав сніг, казали: „Як гарно!” — „Як романтично!” — казав дехто...

Коли падав сніг, люди любили вийти з хати, подивитися на нього, всміхнутися до сніжинок. Подивитися на білу красу, на білу романтику.

Юнак і юначка йшли парком у містечку, побравшись за руки. „Як гарно падає сніжок — бачиш, Сяню?”..

Скільки це років тому було? Давно, здається. Коли молодість зосталась за роками, тоді оце слово „давно” багато що говорить. Ніби ноткою мелянхолії звучить... Гарна була молодість, мрійлива, — скаже хтось.

Де тут шукати мрійливості в змодернізованому місті? Ви сказали — сніг падає? Погано буде з праці додому вертатись...

На паркувальній площі авто зовсім снігом присипане. Скількись там хвилин промине, щоб змести сніг, прочистити шиби. І тоді повільно — ховзько бож — на вулицю. Шерег авт — ніби посувається, ніби на місці стоять. Одне за одним. А сніг сипле. Щіточки на передній шибі змахують його, увесь час змахують, а він сипле. На задній шибі він приклеївся так густо, що крізь неї тільки два світла авта,

що позаду, б'ють у дзеркало. Ті два світла — як двоє впертих, напружених очей, що хочуть щось побачити, а не можуть. Але й мої очі, вдивлені у передню шибу, так само вперті і так само напружені. Крізь сипку завію вони силкуються щонебудь побачити. Бачать тільки червоні світла попереднього авта і клуби пари.

Пара густа, на секунди все прислонює. Зовсім як важка мряка. Тоді навіть не видно червоних світел. І тоді нога відрухово натискає гамульці. Нога, як і очі, напружена. Вона навіть трохи терпне. Чи авта їдуть, чи стоять на місці?

Сніг падає, падає на змодернізоване місто, на довгий шерег авт. Він дуже білий, густий, пухнастий. Де тут романтика, коли очі так вперто дивляться перед себе, що аж болять?

За світлом вулиця розходитьсь у чотири сторони. Авта роз'їздяться, їх меншає, стає вільніше. Вже можна їхати, не стояти у шерезі. Авто котиться. Набирає швидкості. В'їздить у парк.

Це парк змодернізованого міста. Чомусь здається, що... це не тепер, а тоді, не тут — а вдома. Чому враз ліхтарні у парку стелять на дорогу таке романтичне світло? Цей парк нагадує той, колишній.

„Бачиш, Сяню, як гарно падає сніжок?“ — Стежка у парку зовсім снігом засипана, треба у ньому брести, але від цього радісно, по-дітвацьки радісно. Ах, хіба молодим людям заваджає сніг! Він такий... романтичний...

Сніжинки на волоссі, на обличчі. Оця смілива сіла на довгих віях. Змахнула дівчина віями, струснула, розсміялася. „Які вони гарні, блискучі там, перед ліхтарнею! Так, ніби танцюють — бачиш?“

Кам'яниці в містечку зовсім присипані снігом, і старий Ясько промітає березовим віником біля брами.

„Ще не йди, Сяню. Шкода у такий вечір сидіти в хаті. Так тут гарно! Може ти змерзла, може черевики промокли?”

Радісний, веселий сміх, такий, як сніжинки, легкий і ясний. Так само, як сніжинки, сміх сріблиться.

„Ні, не зимно, ще можемо трохи перейтися. Ходім туди на корзо. Цікаво, чи там хтось є?”

Пішли, Сніжинки на волосі, на обличчі...

„Як гарно, правда? Романтично”.

**
*

Це пригадалася котрась там зима. Була вона колись давно, коли молодість і зима йшли разом, ніби держачись за руки, як ті в парку.

Приїхала додому. Тихо, ясно, тепло в кімнатах. Кортить сісти при вікні і дивитися на засипану білим снігом вулицю. На вулиці теж тихо. Авт мало. Недобре їхати, коли так сипле сніг. Але дивитися і думати так добре. Крізь вікно, у світлі ліхтарень, ясніють сніжинки. Як сказати про цей їхній сріблястий відблиск? Хочеться знайти нове слово. Зовсім нове, свіже, як вони.

Ця знайома вулиця така нова, така гарна, коли падає сніг. Дивно, що є речі, які завжди залишаються гарними. Навіть тоді, коли повторюються.

А може й не дивно. Краса завжди залишається красою.

НАРОДНИЙ УЧИТЕЛЬ

„Чесним зовуть того, хто сплагує свої борги”.

Народна мудрість.

Дехто з них опинився тут. Дехто з них уже старший віком, уже на пенсії. А з молодших, мабуть, мало-хто працює за своїм фахом. В тутешніх обставинах не завжди можливо продовжувати колишню працю — одну з дуже відповідальних і найважчих.

Здавалося б, ніби що є такого особливого й важкого у їхній праці? Є ж стільки іншої праці, визначнішої, з більшим обсягом, більшим розмахом, з по-

мітнішими вислідами. А їхнє завдання буденне, муравлине, сіре. Зрештою — їх за це винагороджують, їм платять.

Ніхто їх за цю працю не величає, ніхто в особливий спосіб не дякує, але одночасно без тієї праці не можна обійтися. І коли цій праці ви віддасте усе своє „я” і всі можливі зусилля, тоді це посвята, а на посвяту ще не встановлено ціни . . .

Можливо, що на ці, до певної міри, суб'єктивні погляди вплинув епізод з дитячих років. Епізод, що давно повинен би був піти в забуття, якби не те, що він врився в пам'ять назавжди.

Липневий вечір на селі, празник св. Петра і Павла. Господар дому Павло, до нього приїхали гості побажати йому всякого добра в день його ім'янин.

Застелений для вечері стіл, подають вино, хтось встає, підносить тост. Хтось виголошує „промову”. Говорить, мабуть, довго і, мабуть, дуже розумно, бо мала дівчинка нічого з того не розуміє, і їй страшенно хочеться спати. Русява голівка з великою білою кокардою хилиться щораз нижче над столом, коли до вух долітають слова: „. . . і кажуть наші люди, абис людські діти вчив! Це наша доля, пане товаришу, наша доля, сільського вчителя” . . .

І враз відлітає сон і ясна голівка старається зрозуміти сказане. Адже говориться про її батьків. Чи це означає благословення, чи — проклін? „Абис людські діти вчив” . . .

З роками приходить зрозуміння дивних слів. Це ані проклін, ані благословення — це прямо сіра праця, що замикається в безконечному хороході сірих днів у малій сільській школі, в глухому, „заби-

тому від світу дошками” селі. Праця, що вимагає повної посвяти. Праця ,якої ніхто не звеличує, про яку ніхто не пише поем, ані наукових тез. Праця сільського вчителя, про яку... нема що говорити. Але вона потрібна. Майже так само, як наріжний камінь при будівлянні величної споруди. Каменя, на якому стоїть будинок ,не видно назовні, але без нього не поставлено б будинку.

Щоденна, може й монотонна праця, що починається о восьмій годині ранку. Це куски білої крейди й велика чорна таблиця. Це труд-зусилля, щоб вкласти в малу, часом брудненьку руку олівець і форму літери „а”. Цього „а”, що є початком всякого знання, яке приходить пізніше, у високих школах. „А” — як „альфа” — початок всякої мудрости... А потім це незмінне слово, що писалося роками на чорних таблицях у всіх сільських школах — слово „мама”. Слово, що виходило з-під пальців шестирічних, як чотири смішні закарлючки. То значить — спочатку. Потім уже було виразне, чітке, незмінне „мама”...

І та „велика філософія” з ділянки математики, що „два більше два є чотири”... Правда, кожен початок виглядає завжди гротесково? Але цей початок хтось мусить робити. В науці робив його той, що „людські діти вчив”...

Коли б хтось хотів розповісти це все, мусів би розказувати дуже довго. Але вони, вчителі, звичайно цього не роблять. Бо хіба варто розказувати про ті роки по першій світовій війні, коли в спалених селах не було ніяких шкіл і навчали в нужденній, з одним віконцем „хатині”, переробленій з якоїсь комори. І де в холодні зимові дні палили соломкою в розваленій печі, бо дров не було. І де дим вигризав очі, а чорнило в каламарі замерзало. І куди жінки при-

носили на плечах босих дітей, бо „нема чобіт, прошу пані”. Хіба варто говорити про ці речі?

Правда, пізніше вже були кращі школи, такі, що мали дерев'яні підлоги й великі вікна, але якщо це була одноклясівка — а їх було чимало — то таки вчилосся по два відділи нараз. Кажете, вчителі часто занепадали на недуги горла? Що ж, це — „професійна недуга” . . .

Ні, ніхто не каже, що це була невдячна праця. Зовсім ні: „Знаєте, як на вакаціях часто приходили студенти й дякували за те, що порадила, намовила їхніх батьків послати їх до високих шкіл” . . . „Або як вчилосся не раз три покоління підряд . . . отого малого Івася, якого мати й бабуня ходили до мене до школи” . . .

Колись там, вдома, як починали буюти озимі жита, а при гостинцях червоніли ягоди рябини, як приходили свіжі вересневі ранки, „зачиналася школа”. Хтось брав у руку білу крейду і писав на таблиці магічну літеру „а” — початок всякого знання. І він не тільки вчив, він виховував, він різьбив душу. І діялось так, ніби хтось з малого, никлого зерна вирощував буйну, колосисту стеблину . . . Той, що про нього казали: „Бодайбис людські діти вчив” . . .

КАЗКА ГРУДНЕВОЇ НОЧІ

Падає сніжок, біленько падає. Над задуманою ліхтарнею вгорі крутиться, лапками білого котеняти м'яко на землю ступає. Мережать сніжинки під світлом, мов вірші розмріяних поетів, які танок сріблис-

тих пушинок у рядки своїх писань замкнути хочуть. Сніг падає, перший сніг, сніг із призабутих днів дитячої радості.

Підійдіть до вікна. Пригадується вам щось? Чи не отой вечір у грудні, коли ви саночками із гірки з'їжджали? Вечір, коли морозне повітря ловило віддих у клубки білої пари і враз з ними пісеньку, що ви тихцем підспівували. Чи не здається вам, що вона ось тепер біля вас забриніла? Вона починається ось так:

*О, хто, хто Миколая любить,
О, хто, хто Миколаю служить . . .*

Далі розказується, як св. Миколай „усім помагає”, говориться про якихсь „агарян”. Пригадуєте, як ви випитували всезнайка вуйка Євгена, хто це були агаряни? — потім про „небесні двори”. Це була довга, прецікава розповідь про найліпшого з святих. Про те, що він найліпший — у вас не було найменшого сумніву. Який бо інший святий турбувався, щоб у грудневу ніч принести вам цілу купу подарунків?

Коли ви з'їздили з гірки санками, теж падав такий м'який, лапятий сніжок. Вам ніяк не хотілося йти додому, коли ви побачили у вікнах світло лампи, але ви мусіли, бо в той грудневий день треба було бути „чемним”. Не можна було ніяк попусувати того, що вже від двох днів ви з усіх сил намагалися бути дуже, дуже чемними. Бо як назвати те, що вже тричі допомогли мамі збирати тарілки із стола? І ви робили це так, щоб усі бачили й про вас говорили: „Яка це добра дитина!” Старші постійно пригадували дітям, що св. Миколай відвідує тільки добрих дітей, а недобрим чортик кладе під подушку різку.

Справа приходу св. Миколая була таємничою. Як він зможе обійти за одну ніч всі хати, де є чемні

діти? І як зможе ввійти до кімнати, коли батько замикає двері на ключ? Та мама скоренько поспішала з поясненням, що для святих немає замкнених дверей.

Треба було йти спати. Молитву перед сном проказувалося так голосно, щоб усі чули і знали, що ви молитесь до самого святого Миколая.

Мати гасить лампу, цілує вас у чоло і ще раз каже: „А тепер спи”. За дверима чути якесь переціптування. Ах, ці старші з їхніми вічними секретами! Про що вони можуть говорити, коли ви дождете приходу св. Миколая?

У вас тверде, незламне рішення: цієї ночі ви не будете зовсім спати і таки побачите, як святий із довгою бородою проходить через зачинені двері і кладе біля вас подарунки. Можливо, що ви навіть заговорите до нього... Або ні, будете вдавати, що спите, тільки приглядатиметься крізь приплющені повіки.

За вікном крутяться сніжинки. Вони падають і падають... Ви прислухаєтесь, чи не чути кроків. Ви чекаєте на св. Миколая. Вам навіть не хочеться спати, тільки ці сніжинки так падають, так падають...

**

Вас будить голос мами: „Вставай, дитино, диви-ся, що тобі приніс святий Миколай!”

У кімнаті ранкова ясність, за вікном вже не падають сніжинки, а біля вас на столику — ціла гора малих і великих пакунків. На верху пахне гвоздиками й цинамоном медяний „миколайко”. Він білий від густого люкру, а на обличчі з позлітки всміхаються очі з-під густих брів. Він такий самий, як минулого року. Ви повинні б радіти, але вам якось нія-

ково: невже ви знов проспали відвідини найліпшого із святців?

А потім прийде такий день у грудні, коли ви дізнаєтесь, що дарунки біля вашого ліжка клав уночі не св. Миколай, а ваші батьки. До найліпшого із святих треба молитися, і він у морозні грудневі ночі не ходить по землі.

І це буде кінець прекрасної грудневої казки, в яку ви свято вірили до другої кляси народної школи. І це буде початок кінця багатьох казок, які ви самі, коли підроснете, називатимете „ілюзіями”. І жалко буде, що перша з ілюзій розвіялася в пряжі білих м'яких сніжинок...

Стоїте біля вікна і думаєте: от якби завтра, в день св. Миколая, хтось заспівав вам ще раз пісеньку, яку ви колись співали! Про найліпшого із святців, про те, як він усім помагає, про небесні двори і про агарян. Тепер ви вже знаєте, хто це агаряни”.

Тільки й досі не знаєте ви, чому в житті стільки казок, які зветься ілюзіями і які мусять розтавати, мов білі сніжинки.

РОКОВИНИ ГРУДНЕВОГО ВЕЧОРА

Цих роковин не шукайте в аналах. Там їх нема. Вони записані тільки у вашій пам'яті, а відбуває-вшановує їх в грудневі вечори ваше розтужене серце. Та ще будуть це роковини тих, кого тоді зустріли ви вперше: українських акторів із театру „Заграва”. Пригадуєте рік 1934-ий? Прем'єру „Землі” Стефаника — пригадуєте?

Тоді для вас це було щось більше, як прем'єра. Це була ваша перша зустріч із українським „справжнім” театром. Бо вам було тоді всього дванадцять років і бачили ви тільки аматорські вистави в містечку.

Так, вам було тоді дванадцять років, і, хоч ви вже ходили до гімназії, вас ще звали „дитиною”. Вам це, звичайно, не подобалося, бо вам здавалося, що ви вже думаете й поводитесь, як дорослий. І це ви при кожній нагоді старалися доказати.

Того грудневого ранку ви не пішли до школи, бо були застуджені: кашляли і мали підвищену температуру. Пані, що в неї ви були на „станції”, послала до гімназії записку, що ви хворі.

Так, це було в Золочеві, і ваша гімназія приміщувалася на вулиці Словацького, число один. Ті, які знають Золочів, пам’ятають, що там була „державна”, тобто чужа гімназія, де не вживали слова „українець”, а тільки „русін”. А проте, від того, що ви там вчилися, ви ніяк не стали „гіршим українцем”. Може навпаки?

Від полудня ви вже не могли влєжати спокійно, бо вам увесь час стояла перед очима афіша, яку ви бачили на „Валах”. Театральна афіша, яка запрошувала на прем’єру вистави Стефаникової „Землі”.

Під вечір, уже після того, як пані ще раз зміряла вам температуру і заявила: „завтра теж не підеш до школи” — ви встали й почали одягатися. Коли пані вдруге увійшла у вашу кімнату, ви якраз вдягали плаща, що мав на рукаві гімназійну відзнаку. Пані, неначе на сцені, заломила патетично руки: „Ти куди збираєшся, дитино?”

Вам здалося, що ваша відповідь прозвучала дуже впевнено, хоч голос вам дрижав, коли ви заявили: „На виставу українського театру. „Театр „Заграва” ставить „Землю”. Мушу побачити”.

Пані заявила, що ви маєте гарячку — і це видно з того, як ви говорите — і що вона вас нікуди не пустить. Відповідає за вас перед батьками — і таке інше. Припечатала найсильнішим аргументом: „Як-

що підеш і донесуть до дирекції — вилетиш з гімназії”.

Вам хіба не цікаво, як виглядала та „дискусія”, бо добре знаєте, які бувають дискусії з упертими дванадцятирічними, що вдають дорослих. Треба тільки сказати, що пані нарешті зреклася своїх прав, заявивши: „Вмиваю від того всього руки”.

Але в дійсності вона зовсім „не вмила рук”, тільки надягла на вас ще один светер і замотала вашу шию грубим шаликом, який неприємно лоскотав. Хотіла вдягнути вас у свій зимовий плащ, бо він „тепліший”, але нічого з того не вийшло, бо плащ волочився по п’ятах. Тоді пішла на компроміс: „Бодай відзнаку з рукава відчепи, щоб не донесли, що ти з державної гімназії”. А потім — уже тихо: „Що з тих неслухняних дітей виросте”?

... Так хотілось би тепер поцілувати ту руку, що відпорювала з рукава відзнаку чужої школи, що загортала вас теплим шаликом. І сказати: „Пані, як це добре сталося, що ви таки дозволили мені піти на ту виставу... І з мене виросла не така то вже зла людина, як могло здаватися”... Але — вже нема кому цього сказати...

Був дуже холодний, дуже тихий і дуже зоряний грудневий вечір. Коли ви йшли „Валами” до залі Сокола, ви весь час тремтіли. Але, мабуть, не з холоду. Бо ви йшли на першу в житті виставу українського театру. Справжнього театру — такого, що їздить по цілій країні...

Багато років минуло, а ви все ще так виразно бачите: і тих акторів у білих одягах, що, як хор в грецькому театрі, стояли обабіч сцени... І чуєте їх слово — кругле, точене — ні, не точене, а залізом коване, міцне слово...

Батька, що землю оре, а до Неба „де мої сини” кличе — так і бачите.

Матір-Марію, закостенілу не з холоду, а з болю, на призьбі холодної хати бачите . . . І тих козаків, що на покуті поставили портрет Тараса, китайкою козацькою прикрасили — і його „Заповіт” співали, на згадку про синів Маріїних . . .

Картини бачите, що їх ніхто не міг оживити потужніше, як ті, що того вечора не „грали”, але жили на сцені. Картини, від яких у вашій душі прокинулось щось, що назавжди залишилося незмінним і незнищеним. Від сцени до вашого серця прийшла Сила, що замикається в одному короткому слові: Україна . . . Велика, прекрасна, пориваюча сила . . .

Все це бачите — і всіх тих, що вас того вечора назавжди з Землею пов’язали. Всіх їх бачите, тих, що тоді були в прем’єрній обсаді „Землі”. І великого Блавацького, і Істоміну, Лужницьку, Степову, Середюкову, Цісікову, Паздрія, Боровика, Маруненка, Данилка, Теплового, Королика, Сердюка, Радванського, Опара, Зелеза — хай простять, якщо когось поминулося — всіх їх бачиться і згадується . . .

Грудневий вечір з давніх років, що не записаний в ніяких аналах. Але забути його не годен. І коли чужиною минають звичайні грудневі дні, тоді приходиться на думку: колись у такий вечір ви пережили одне з найкращих, найсильніших почувань. Вашу першу зустріч з українським театром. Театром, що служив Рідній Землі.

Хто знає, чи того вечора ви справді не стали „дорослим” у розумінні тих цінностей, які даються тільки справді зрілим людям? . . .

НА РІЗДВО ДОДОМУ

Десь у дитинстві Різдво і дім об'єдналися в Оліній свідомості і набрали запаху зелених смерекових галузок. Як і коли це сталося — Оля над тим не думала. Коли вона пішла до гімназії, то знала, що на Різдво мусить бути вдома. Бо Різдво було чимсь рідним, так само, як рідними були дім і село.

Від свята Богородиці, „Воведенія”, 4-го грудня, Оля скреслювала дні на календарі. Раз їй видавалося, що дні проходять надто повільно, то знов за скоро. Після святого Миколая скреслювати дні було приємно. Аж до того вечора, коли вона, скресливши останній день, сіла при вікні. З вікна інститутської

кімнати було видно Засяння. Вечорами там блимала безліч світел. Ті більші, ясніші внизу — були світла домів та ліхтарень, ті менші, блідіші угорі — зірки. В очах Олі вони зливалися в одне, між ними трудно було провести розміжну лінію.

Оля була сама в кімнаті. Її товаришки-інститутки вже роз'їхалися. Оля поїде завтра вранці, бо їй далеко додому. Вона відчуває, як біля неї сідає Тиша і пригортається до неї плечем. Тиша радіє, що їй нарешті можна було увійти до кімнати, де завжди повно цокотливих дівочих розмов. Тиша вдягнена святочно, бо надходить Різдво.

Оля дивиться на мерехтливі світла на Засянні і думає про дорогу додому. О восьмій годині по неї приїде „фіякр”. Він буде ждати перед інститутською брамою, візьме з Олиних рук валізку, і вона йде в коляску, як доросла дама.

Візник віднесе валізку аж до дверей почекальні, де стоїть залізничник, який перевіряє квитки. Оля стоятиме на пероні й ждатиме на поїзд. Вона завжди квилюється, коли має над'їхати поїзд. У неї завжди бажання: знайти місце біля вікна. Без того подорож нецікава. На поля треба обов'язково дивитися, аж до солодкої втоми. В зимову пору білі поля її особливо приманюють. Олі здається, що вони ніде не кінчаються, а йдуть у безконечність. Та враз десь далеко з'являвся ліс, і верхки дерев торкалися обр'їв.

Часами смереки появлялися таки біля залізничних рейок, і тоді в Олі поставало дитяче бажання: щоб з якоїсь причини поїзд несподівано зупинився і вона могла підійти близько до темнозелених дерев. Їй хотілося промовити до них. Їй хотілося сказати смерекам, що вони прекрасні і що в неї радісний настрій, бо вона їде додому...

Але поїзд ніколи не зупинявся. Він засапувався і біг, залишаючи білі поля й зелені смереки. Поїзд не дивився ані на річки, де поміж льодом просмикувалися струмки води, ані на дерев'яні мости, ані навіть на ті великі залізничні, з каменю. Поїзд не звертав уваги на села, які здалека до нього приглядалися. Села немов хотіли сказати, що і вони радіють святами і їм хочеться співати колядок.

А потім — головна стація. Дві години треба чекати на пересідку, і тоді інший поїзд віз Олю. Поля були незмінно білі і незмінно гарні. Ще дві з половиною, ще дві години, ще година. І радісне напруження і дрібка зайвого страху: щоб успіти висісти на тій невеликій стаційці. Бо що, як кондуктор забуде або переочить? Та цього ніколи не траплялось. Завжди був час вискочити з поїзду, держачи цупко валізочку в руках, і бігти до саней, які по другій стороні рейок ждали на неї.

При санях білі Кузеві коні. Кузь накрив їх валовиною, щоб не змерзли. Вони їдять обрік. Кузь сидить мовчки, курить люльку. Він не любить говорити, і Оля мусить з ним перша привітатися. У відповідь він кидає якесь слово під примерзлими вусами, кладе її валізку в сіно й починає вдягати Олю у великий кожух. Це подорожній кожух батька, і Кузь зве його бараницею. Потім він обтуляє Оліні ноги двома коцями, ховає під сидження обрік, знімає валов'янки з коней, цмокає: „вйо, сиві!“ І коні дрібним кроком тьопають. Вони не поспішають, вони випещені коні. Кузь тільки махає батогом, він їх ніколи не б'є.

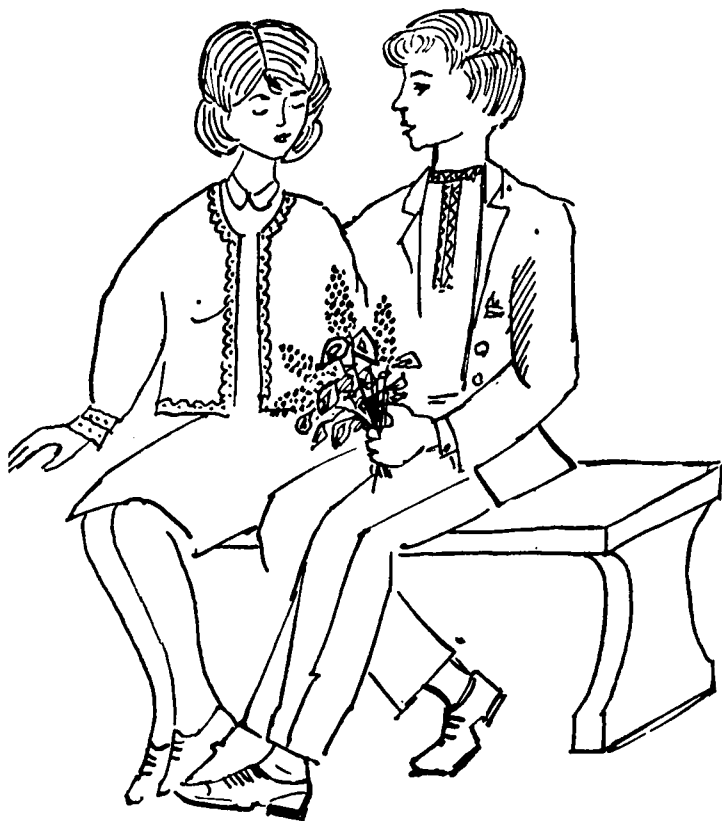
І вони будуть їхати ще три години до села. Стане холодно в ноги, хоч вони загорнені двома коцями. Тоді Оля почне — як радить мама — порукувати в черевиках пальцями. Та все таки, поки вона при-

їде додому, ноги будуть зовсім холодні. І так само носик. Він стане червоненький, хоч Оля цього дуже не любить.

А коли Кузь приїде під хату, тоді мама почує дзвінки і вийде на ганок. Крізь двері вона кликне в кухню: „Ганю, а зроби-но нашій Олі гарячого чаю!” І тоді Оля втомлена, змерзла, але дуже вродувана увійде в хату.

**
*

За вікном світилися ліхтарні. Ліхтарні великого американського міста. Світла на Засянні, білі поля, смереки, села — були далеко, дуже далеко. Жінка, яку звали Олею тільки в думках верталася додому. Тільки в думках, бо в неї все ще Різдво і дім означали те саме . . .

ВЕСНЯНИЙ ЕТЮД

І ті, що пишуть до газет, і ті, що нікуди не пишуть, тільки занотовують у душі свої спостереження, думають те саме: це почуття треба висловити. Це ніби такі звичайні речі, але про них хочеться сказа-

ти. Тільки думки якось не прибирають скристалізованої форми.

У міжчасі — листки на кленах на вулиці вже зовсім розкрилися, і клени виглядають тепер як велетенські, прозоро-зелені парасолі. Всі інші дерева зробили те саме — і здається, що непереможна зеленість Весни заливає все довкола.

Коли виїхати за місто, квітучі яблуні здалека кличуть вас масою білорожевого квіття. Вони хочуть, щоб до них підійшли зовсім близько й гладили їхнє пахуче віття. І вам напевно хотілось би це вчинити, — та власники квітучих яблунь підозріло дивляться на інтрузів, що прийшли нюхати їхнє квіття.

Щойно одного дня всі ці почуття, що снувалися зеленістю дерев на вулицях та рожевістю яблуневого цвіту, прибирають нової форми. Ваші думки про Весну перетворилися в китичку фіолетового бузка, що її руки мамині поставили на столі. Тепер ви вже зовсім певно знаєте: те, що не давало вам спокою — це був весняний настрій. Про це виразно сказав, підсміхаючись, бузок на столі.

Бузок взагалі дуже веселий. Те, що він лілового чи фіолетового кольору — а вони вважаються кольорами меланхолійности — нічого не шкодить. Бузок завжди був радісний — чи він білий, чи інший. Коли б його запитали — а він захотів відповісти — він напевно сказав би, що про ніякий смуток і чути не хоче, тому й цвіте тоді, коли все кругом радіє сонцем і життям. Коли і дерева, і трави, і квіти бувають життєрадістю.

Колись, „за добрих, давніх часів”, бузок любив рости по міських парках, біля лавочок, на яких зустрічалися молоді люди. Він радо підслушував, коли вони говорили пошепки про дуже важливі речі, які здебільша говориться навесні. В людській мові це

звалось „коханням” — і коли бузок чув це слово — пах ще міцніше. Він розумів закоханих, і не гнівався, коли молодий чоловік зривав з нього галузку і дарував її дівчині. Правда, зірвана галузка примикала по хвилині очі своїх квітів — казали, що це тому, що бузок любить вологість — але, здається, це було тому, що бузок дуже дискретний... Коли в нього примкнені очі, він не запримічував поцілунка... Квіття бузка оживало знову, коли дівчина ставила його в склянку з водою — і дивилася на нього довго розмірними очима. І тоді бузок розповідав пошепки про весну і про кохання...

Згодом, коли галузка бозу в'янула, дівчина клала її в альбом — на спомин. Там лежала вона довгі-довгі роки... І коли дівчину починали звати „панею в середньому віці” — вона інколи брала в долоні по-жовклу галузку — і якимось дивно в неї вдивлялася... Здається, вона бачила тоді ту лавку в парку, під кущем квітучого бузка — здається, чула давно призабуті слова — і тоді її очі ставали вологими...

В „давні, добрі часи” найбільше захоплювалися бузком гімназисти, яких звали тоді „студентами” і які любили дарувати квіти своїм „симпатіям”. Зайво додавати, що колишня „симпатія” в перекладі на сучасну мову означає „герл френд” або „світгарт”. Шкода тільки, що тепер „Герл френдам” дарується куди менше квітів, як колись, в романтичній епосі.

Але, вертаючись до бузка і гімназистів: ці останні, мабуть, тому так захоплювалися бузком, що його було куди легше придбати, як, скажімо, букет рож. Легше в цьому випадку означає — більш економічно...

Бо, скажімо, букет бузка, нарваний у саду професора греки чи латини, зовсім не втрачав своїх романтичних прикмет, навпаки — він ніби повивався

ще й авреолею відваги . . . Ті, що рвали бузок у садах своїх професорів, добре про це пам'ятають.

А втім, були різні букети бузка. Були такі, що їх ставили в череп'яних горщиках невідомі руки перед „фігурою” Божої Матері на роздоріжжі. Були кладені зморщеними руками старших сестриць на престолах сільських церков. Були принесені руками малих школяриків своїй учительці. Були сумні китички бузка серед трав, там, де сплять ті, що вже до живих не промовляють . . .

І були китиці бузка в кімнатах людей, які раділи, що Весна вже ходить світом, розсилаючи пахучі усмішки всім, хто на неї чекав. Людей, що раділи красою, а бузок мав її в собі так багато. Бо якось так тоді думалося, що кущі фіолетового і білого бузка це теж поезія, хоч і неписана.

Бузок, що його поставили на столі мамині руки — сміється по-давньому. Сміється так, ніби все навколо нього соняшне і погідне. Він завжди був великим оптимістом. Сумніваєтеся? Прошу — ось доказ: бузок, що стоїть на столі, виріс майже з нічого — з мізерного, присохлого кущика, в якому, здавалось, не було ніякого життя. Важко було зразу повірити, щоб з нього щось путнє виросло. А тим часом — він зазеленів і — зацвів. Цим він, мабуть, хотів сказати, що без нього — не було б Весни. І що він людям таки потрібний. Хоч би тому, щоб китиця пахучого бузка відсвіжила ваші втомлені містом думки. Щоб побачити в мініатюрі Красу, що її кожного року розмальовує Весна . . .

У МАЛАНЧИН ВЕЧІР

Я дуже хотіла б, щоб вона прийшла до мене, коли всі підуть зустрічати Новий Рік. Я хотіла б їй сказати, що врешті зрозуміла її. Бо тоді, коли вона прийшла вперше, я ще була зовсім мала. Це було того вечора, коли мама поцілувала мене в чоло і сказала: „Іди вже спати”. А батько додав: „Бо вже пізно”. І вони обоє вийшли з кімнати.

До останньої хвилини я сподівалась, що може котресь із них скаже: „Та хай поїде, подивиться”, — бо я так страшенно хотіла побачити залю, де зустрічають Новий Рік. Мені розказували, що вона при-

брана фестонами із смерекових гілок, і всі світла прикриті паперовими абажурами. Але цього було рішуче замало. Мені хотілось побачити, як мама танцює в тій залі у чорній шовковій сукні, і почути оркестру. Але мені сказано, що „діти на забави не ходять, і нема про що говорити”.

З кухні пахло медяничками, що мали посередині горіх і що їх напекли для „сівачів”. Медяників була ціла гора, і я могла б їх з’їсти скільки забажала — і про це ніхто не знав би, але острах вчинити „гріх” відбивав мені охоту поласувати. Я почала навіть злегка поплакувати — і тоді відчинились двері й увійшла вона.

Вона була стрункіша і вища за маму — і дуже, дуже гарна. В очах п’ятирічної дівчинки мама завжди найкраща, але ця чужа пані була справді чудова. Сукня кольору бузка стелилася за нею довгим шовковим треном. Вона підійшла так близько, що я почула пахощі її рук. Нічого не говорила, тільки всміхалася... Не пам’ятаю вже, чи запитала мене, чого я плачу, але знаю напевно, що я почала розказувати про несправедливість старших. Про те, що я тільки хотіла поглянути на залю і була б вернулася додому візником, але мені наказано сидіти вдома. І що взагалі вже кілька днів старші ні про що інше не говорять, як про новорічну забаву-Маланку.

Гарна пані весь час посміхалася такою самою лагідною усмішкою, як мама тоді, коли я відмовлялася пити гіркі ліки, а опісля сказала: „Не сумуй — колись матимеш змогу ходити кожного року на „Маланку”. Тільки... тоді може не захочеш...”

Я рішуче запротестувала. Як тільки виросту — матиму таку саму сукню, як у мами, і ходитиму на всі новорічні забави. А тому, що гарна пані нічого на це не відповіла, я запитала: „А пані хто така?”

Вона глянула на мене якось дивно й відказала:
„Люди звать мене Маланкою — вони не хочуть повірити, що я — тільки витвір їхньої уяви. А воно так краще: коли б люди не уявляли собі деяких речей — їхнє життя було б дуже сіре”.

Все це було занадто мудре для мене, і тому я задовольнилась самим іменням. Проте, запитала ще, чому вона не йде туди, куди пішли всі старші — на залю, прибрану зеленими фестонами, де зустрічають Новий Рік.

Її відповідь прозвучала майже так само, як усі відповіді старших: „Ти ще маленька, як підростеш, зрозумієш, що інколи хочеться зустрічати Новий Рік не в гамірливій залі, а в колі власних думок та сподівань. Що тиша зимової ночі інколи бринить краще, як найкращі оркестри, а зорі за вікном миготять ясніше за всі штучні світла... Бо в них справжня краса, незмінна, відвічна, а багато-багато речей, що видаються такими приманливими — проминають без сліду”.

Вона взяла мене за руку і повела до вікна. Ми дивились, мабуть, довго, як мерехтів сніг, нерухомо молились дерева, як ніч заколихувала місяць до сну, як Чумацьким Шляхом посувались хмаринки.

Коли надійшов ранок, я прокинулася в своєму ліжечку від голосних „віншувань” сівачів. Це були хлопчики-школяррики, що з великих, батькових рукавиць сипали на підлогу зерно, приказуючи:

*Сійся, родися, жито-пшениця,
На щастя, на здоров'я, на той Новий Рік,
Щоб краще зародило, як торік...*

Мама вже була в кухні — не в довгій, чорній сукні, а в щоденній, звичайній, і роздавала сівачам

медяники, дрібні гроші та олівці. Вона посміхалася, гладила їх по головах, але в її усмішці була втома.

Спершу я хотіла розпитати маму про вчорашню забаву, але по надумі вирішила, що краще вдавати байдужість — і почала розказувати про відвідини гарної пані. Мати вислужала терпеливо, а потім, похитуючи головою, сказала: „Це все тобі приснилося”.

Увійшов батько. Я чула, як мама шепнула до нього: „Наша мала має буйну фантазію. Все собі щось уявить”. А батько так само пошепки відказав: „Нічого дивного, це — вплив книжок”.

І більше на цю тему вже не говорилося. Може пані в сукні кольору бузка справді ніколи не приходила в Маланчин вечір?

ВЕСНА

ИДЕ...

Здається, тепер приходить не така Весна, як колись приходила. Хтось змінився — вона чи ми? До міста, в якому ви живете, Весна не поспішає. Багато ранків виглядаєте ви у вікно, вижидаете. А як врешті котрогось ранку вона з'являється, то ніби якась скупа... Не пахне якомсь. От у парку жмут зеленої трави кине, кілька червоних туліпанів розмалює, букет жовтого квіття кущеві форситії принесе.

Пригадуєте, як сніги у полі починали танути? Як снігові кучугури в полі меншали та й меншали,

а від них межами потічки пливли? Потічки із стопленого снігу, каламутні, але дуже веселі. Чи вам ще причувається, як вони дзюркотили? Вони мали зовсім інакший голос, як ті звичайні потічки, що пливають цілий рік. Вони ніби сміялися до сонця і казали вам, що до перехрестя доріг уже зближається Весна...

Відколи ви живете в місті — ви про них забули. На міських вулицях вони були б неприємними, у них не було б нічого радісного, весняного.

Ви дивитеся на клаптики трави у парку — і бачите зовсім щось інше: ту яснозелену траву там, де колись зустрічали Весну. Чи це вам здавалося, чи справді та свіжа трава теж усміхалася і до сонця і до вас? Тоді, вдома, коли ви бігали босими ноженятами надвір, вона пестила ваші ноги. Від неї йшло щось м'яке, лискуче, ясне аж до грудей. До неї хотілося промовити, але мовчанка була краща. Вгорі — сонце, внизу — трава і ви. Це вже прийшла Весна...

По траві котилися жовті, пухнасті кульки. Гусенята. Жовті та смішні. Пласкі дзьобики й розчепірені рожеві лапки. Вони скубли стеблинки трави й щось між собою жевоніли. Зелена трава — жовті кульки гусенят — і ваше дитинство... Була Весна...

Ви ходили над ріку зривати вербові галузки з баями — подовгастими цяцьками із срібlistого оксамиту. У горщику з водою на вікні вони приготувляли вам несподіванку: розкручувалися у дрібні зелені листочки.

У селі ходили тоді не дорогами, а поза городами. Це тому, що поза городами вже були протоптані, сухі стежки. Дороги висихали поволі, а вози, що грузли по осі — їхали ще поволіше. Але нікого це не турбувало: надходила весна...

Коли ви йшли поза городами, то, крім трави, зеленіли ще тільки кущики напівдикого агресту, що росли при межах та при тинах. Їхні листочки були зовсім кучеряві. Вони немов запрошували, щоб ви їх зірвали так, як галузки верби, але їх ніхто не зривав. Вони мали колючки. Аж уліті діти збирали з них терпкі ягоди.

Стежками йшли на поле, щоб сказати орачеві: „Дай Боже щастя!“ І щоб почути, як вітер несе від запашних скиб: „Дай Боже й вам“. Ніщо і ніколи не пахло так, як поля, що їх навесні орали...

Над нивами, над орачем — поміж землею і небом — жайворонки. Вони не перестають співати. Кому вони співають? Нивам, орачеві чи Весні? Це так, ніби дзвонили срібні дзвіночки. Багато дзвінких, тендітних дзвіночків. Вам здається, що жайворонок — це кинена вгору грудка землі, яка обернулась у пісню. Вам так здається, бо ви чули легенду, що постав він із грудки землі, яку підніс у своїх руках Господь. Тоді, коли першому орачеві було так важко і так сумно краяти тверді скиби...

На сусідній ниві вже сміється до сонця озимина. Жито таке свіже, таке лискуче, зелене. Дивно, що навесні все виблискує. Все вкрите ясністю...

Озиминою легко колише вітер. Вона хилиться то в один, то в другий бік, немов пливе. Ви пам'ятаєте, як навесні зеленіли поля?..

Пахло тоді все: пах вітер, пахла зелень, пахли ниви під плугом. Сонцем пахли. Радістю пахли. Це була усмішка Весни...

Всміхніться ж і ви. Весна вже перед містом. Вона тільки на перехресті доріг зупинилася, дороги до вас питає. Вона знає, що ви її ждете, ждете з ще більшою нетерпеливістю, як колись. Бо тепер у вас

гостює Туга. За ясними, колишніми днями. За полями, нивами, жайворонком і землею.

Вранці скаже вам сонце, що Весна вже прийшла. У парку зелені травники це повторять. Перед хатою хтось кущ форситії жовтим букетом замаїть. Червоні туліпани при огорожі попросять, щоб ви їм кинули усмішку.

За вікном, на гілці, відізветься якийсь птах. Радісно відізветься. І в тій хвилині вам теж стане радісно.

ЗАПРОШЕННЯ НА БАЛЬ

Я певна, що в цьому карнаваловому сезоні ви маєте багато запрошень і, можливо, навіть призадумаетесь, куди треба, а куди не конче треба піти. Проте, відважуюся запросити вас ще на один баль. Я хотіла б, щоб ми вибралися туди разом.

Пишу це запрошення при зеленій пахучій свічечці, що стоїть поруч електричної лампи на моєму письмовому столі. Це тому, що без вогника цієї свічечки мені, мабуть, не стало б відваги вас запрошувати. Зелена свічечка — це щось як маскотка. Її вогник допомагає думкам перенестися з цього „реального” світу в інший. У той світ, що ми до нього

звикли, поки приїхали сюди. Тоді ще, коли слово „карнавал” мало значення повніше, ніж сьогодні. Між іншим — чи ви призадумувалися над тим, що тільки ще ми вживаємо цього слова, надаючи йому своєрідного значення? Наші американські сусіди не знають його — і для них „денс” чи „коктейл парті” так само приємні в кожній порі року.

Бачу, що ви похитали головою на довгий вступ до мого запрошення, але при тому все таки всміхнулись. Ви, здається, згодні.

Ні, прошу, не питайте, в якому місті буде цей бал. Коли б я зразу сказала — було б нецікаво. Зрештою — ми поїдемо до міста, що ви його напевно любите. Воно існує, і воно так само прекрасне, як тоді, коли ви були в ньому останній раз.

Думаю, що ви вдягнете фрак. На такий бал, як цей, панове звичайно вдягають фрак. Інакше ви не почували б себе добре. Ваша дружина — довгу вечірню сукню. Ви, мабуть, згодні, що кожна жінка найкраще виглядає у довгій вечірній сукні.

Прошу вас — не турбуйтеся нічим. А вже найменше транспортацією. Ніяка автомобільна катастрофа нам не приключиться, бо ми не поїдемо автом. Ані літаком. Навіть не поїздом і не автобусом. Ви не розумієте мене? Бачите — до міста, до якого ми вибираємося на найкращий в карнаваловому сезоні бал — не вигідно уживати цих комунікаційних засобів. Задовго тривало б — і було б нудно. І головне — ми не встигли б. Ми спізнались би... на багато років. Ми можемо поїхати туди тільки одним — вам і мені знаним способом.

Бачу, що ви вже зрозуміли мене. У ваших очах замиготіло щось як спомин. Тільки спомини надають таку вологість поглядів. Від прихованих за повіка-

ми сльозинок. Тих, про які не хочемо говорити, бо ще назвуть нас „старими сентименталістами”. І взагалі — ми не будемо розказувати чужим людям, що туди вибираємося. Для них це було б смішне.

Ви вже зрозуміли, чому пишу до вас при зеленій свічечці? В її вогнику, так, як тепер у ваших очах, відбивається золотий відблиск. Його мають тільки ті речі, які ми колись любили і які приносили нам радість.

Так, ми поїдемо саньми, якщо волієте — залубнями. На них важкі, теплі, кожухом підшиті покривала. І коні нетерпляче крутять головами, а від цього бринять дзвіночки упряжі. Я знаю, ви завжди любили слухати бренькіт дзвіночків і завжди всміхалися до них, як оце тепер. Запам'ятайте собі мелодію дрібних дзвіночків, бо хто знає, коли ще доведеться нам їхати в зимову ніч до найкращого з міст, на найкращий баль . . .

**

*

Тепер ви прислухастесь, як скрипить сніг. У великому місті, де ви живете, рідко коли скрипить сніг під ногами. Його збирають, замітають, і залишають тільки неприємні для ока брудні, столочені звалища, які нічим не пригадують біленького, блискучого сніжка.

Ви вдоволені, що коні мчать так прудко, що з-під копит вам на коліна падають дрібні грудки збитого снігу? Правда, як ви любили колись їхати саньми? Їхати через поля — й дивитися, як кругом біло й тихо. І слухати, як переливчасто дзвонять дзвіночки — заслухатися в них і шепнути: „Яка чудова ніч!”

Погляньте — сьогодні ніч така сама, як була колись: вгорі зірки перехиляють голови й питають вас: „Куди їдете?” Старий Місяць теж хотів би це знати.

Він допитливо дивиться на вас, він ніби примилується, щоб ви зрадили йому вашу таємницю. Бачите, як він кумедно перекривлює обличчя, відмахуючись від пустотливих хмаринок, які лоскочуть його за бороду? Ах, хмаринки завжди люблять гратися з Місяцем! А він — ні. Він не має часу, бо завжди мусить дивитися, що там внизу роблять люди. І тому Місяць так багато знає про людські справи. Він знає також про вас, але ви цим не турбуйтеся. Він нікому не розкаже — навіть вашій дружині про те, як ви колись ще дуже молоді їздили в такі зимові ночі санками з вашими „симпатіями” . . .

Бачите, ми вже доїжджаємо до місця нашого призначення. І ви навіть не відчули, що поміж містом, з якого ми виїхали, і цим містом — такий безмежно великий простір. Ви пізнаєте, де ми зупинилися?

Так, це місто вашої молодости. Місто, в якому ви колись були на тому незабутньому балі. Місто, про яке у вас стільки спогадів. І ви знову до нього повернулися.

Ви дивитесь трохи непевно, трохи збентежено й питаєте: „Це все добре, це все дуже приємно, але що з отими роками, які стоять між колишнім балем і сьогоднішнім? Що з роками, які кинули жмут срібла в чорні коси колишньої чарівної дівчини, які прибрали сивиною мої скроні? Що з роками, які стоять на порозі міста нашої молодости, при вході на балеву залю — і ждуть відповіді?”

Роки питають вас, кажете? Нічого не відповідайте їм, тільки всміхніться. Від вашої усмішки вони непомітно відійдуть. Роки ж знають, що їм не стояти на місці, що вони мусять іти та йти. Але хай це не псує вам балеву настрою. Ви бо зовсім не старші, як були тоді, на тому романтичному балі.

АБИТУРІЄНТАМ

У червні я не можу про це не подумати. І навіть якби котрогось року хотіла — не дозволяє кущ жасміну під вікном. У нас називали його колись „ясмін”, але так чи інакше — він завжди пах дуже міцно, і так само міцно пахне тепер. Він, мабуть, єдиний такий, бо багатьом нам здається, що тут квіти не пахнуть так, як дома. За виїмком жасміну . . .

Такий саме жасмін ріс колись в Інститутському саду в Перемишлі. Його не можна було зривати, хіба до каплиці Матері Божої. І, мабуть, виїмково — для абітурієнтів. Бо як же ж інакше я була б одержала

величезну, пахучу, білу китицю жасміну від Гені Скаб, коли вийшла з канцелярії директора після того, як він подав мені руку?

В гімназії директор подавав руку ученицям дуже рідко. Коли хтось приносив у якийсь особливий спосіб честь школі — тоді це означало признання. Але коли ви здали матуру й мали відійти зі школи — тоді він мусів подати вам руку. Це означало, що тепер ви вже дорослі. І що вже нічого спільного не маєте з гімназією. . . хіба тільки спомини . . .

**
*

На велику пишну китицю, яку ледве можна було огорнути руками, на біле пахуче квіття жасміну — падали сльози . . .

Звичайно ніхто з тих, що здали матуру, не плакав. Звичайно всі страшенно тішились, тішились дуже яскраво, підкреслено, майже ненатурально. І одна одній gratулювали безліч разів. Може не стільки матуральних успіхів, як того, що нарешті будуть вільні. Вільні від Лівія й Горація, від всесвітньої історії й німецької літератури, від синусів та рівнянь третьої степені . . .

Коли хтось — а це траплялося рідко — плакав по матурі, це були сльози радості. Що „вдалося” зда-ти . . . бо були сумніви, бо професор від греки міг „спалити”. А не спалив . . . Тоді хіба — і тільки тоді — бували сльози в очах абітурієнтів.

Але сльози, що падали на біле квіття жасміну — не були сльозами радості. Це був справжній глибокий смуток. Він прийшов сам. Невідомо звідкіля. Такий, що буває тільки раз у житті, коли кінчається щось, що було дороге, погідне, тепле, рідне. І коли починається щось, чого ви не можете як слід уявити.

Щось, що переходить межі вашого панування над собою, щось нове й прислонене темрявою, якої ви не маєте сили відгорнути . . .

Це була, мабуть, підсвідомість. Бо у свідомості таке почуття не може постати. Свідомість огортає тільки те, що бачимо. А бачилось розсміяні, радісні, молоді обличчя й очі, блискучі від найкращих мрій. Це мусіла бути підсвідомість, що прийдуть потрясаючі зміни, що все, що видається певним, упорядкованим — зникне . . . що гинутьимуть ті, яких любилося, що не зустрінуться вже ніколи ті, які думали завжди бути разом, а те, що звалося домом, містом і селом — обернеться на звалища цегли, глини й каміння . . .

І що високі, міцні стіни гімназії, які видавалися непохитними — теж утратять свою міць . . . що не стане каплиці Матері Божої й довгих рядів матуральних знімок абітурієнток у мрячних коридорах . . . що все — що вважалось непорушною вартістю, або перестане існувати, або зміниться так, що неможливо буде його впізнати.

Ні, тоді, в той соняшний, блакитно-золотий день червня ніхто не міг про це знати. Навіть наймудріший і всемогутній пан директор, що подавав вам руку . . . Але — відчути — це вже інша річ. І тому падали сльози абітурієнтки, що повинна була радіти матурою . . . Падали сльози на біле квіття жасміну, якого не вільно було зривати, хіба до каплиці і для абітурієнток. Для тих, що „відходять у світ . . .”

**

І вони пішли у світ. У той широкий, далекий, який зналося тільки із шкільної мапи й круглого гльоба . . . Десь була за морями Австралія, десь Бразилія, Мала Азія, Гібральтар, Нова Зеландія . . .

Так, вони пішли у світ, ті, що тоді тішилися матурою. Трохи інакше, як собі тоді уявляли . . . Ті, що сиділи за вкритим зеленим сукном столом як члени мату-
ральної комісії — чистять у широкому світі чужі
бюра . . . Ті, що їм директор подавав руку як рівним
собі — тепер вертаються з нічної зміни у фабриці
Форда . . . А ще іншим дорога в світ скінчилася в піс-
ках Караганди або десь на зеленій траві під лісом . . .
Різні випали дороги в світ для тих, що в якийсь
червневий день вибиралися у нього . . .

**
*

Тепер молоді люди в градуаційних тогах, із зво-
ями дипломів ходять по містах. Вони дуже горді із
своїї градуації і дуже щасливі. Вони теж вибирають-
ся в світ. Зовсім інший, як був колись. Вони, мабуть,
не дістають від своїх товаришів букетів жасміну, бо
з того часу світ пішов уперед і перестав бути санти-
ментальним. Нема сльозинок, що падають на квіття.
Нема причини . . . Бо кругом усе таке стабільне, та-
ке впорядковане, непорушне у своїй логіці й рече-
вому призначенні. Як добре, що так є!

Чи молоді люди, що йдуть у світ, будуть сильні-
ші за нас?

Чи вдасться їм зробити те все, що вони обіця-
ють собі зробити, коли замкнуться за ними двері
школи? Не так, як тим, що раділи й сподівалися,
аж одного дня мусіли піти дорогами, на яких сте-
лилися пил із зруйнованих задумів?

Хай на біле квіття жасміну не падають ніколи
сльози тих, що тепер ідуть у світ . . .

ЛОТАШ

Неділя по полудні. Вгорі теплою ясністю сонце, внизу — задиркуватим холодом вітер. Сонце і вітер беруться за руки і йдуть за місто. Над дорогами багато прозорости неба, при дорогах поля і трохи дерев. Дорогами, за сонцем і вітром, їдуть люди, які хочуть побачити простір і зелень. Там, при дорогах, за містом — вже чути весну.

Дорогою, що веде у поля, їдуть авта. Вони їдуть швидко. Тільки одне, невеличке, котиться повільніше за всіх. Його минають. В авті жінка. Вона їде поволіше, ніби чогось сподіваючись чи шукаючи. В до-

лині, поміж миршавеньким ліском і полем, завертає набік. Зупиняє авто, виходить, іде в сторону долини. Цей клаптик землі обведений огорожею з колючого дроту. Вона проховзується поміж дротами. Колючки ледь-ледь торкаються її весняного, модного костюму. Вона цього не завважує.

Жінка йде туди, де стоїть кілька покручених верб. Вони ще не мають листя, тільки колір їх галузок з сірого переходить у зеленкавий. Верб дивляться на сонце і чекають. Довкола них, крізь жмути сухих довгих стебелін, просмикуються нові, зелені. Трава виростає зеленими острівцями поміж дзеркальцями води. Дзеркалець багато. Уся долина підпливла весняною водою.

Жінка спритно переступає з одного клубка стебелін на другий, але закаблуки її тендітних черевиків вгрузають щораз глибше. Вона зупиняється і двома меткими рухами скидає черевики. Опісля панчохи. Босі стопи бредуть плиткою водою.

Дорогою їдуть авта. Люди бачать, як жінка скидає взуття, але вона їх не бачить. Вона не дивиться на дорогу. Її очі звернені на пні покручених верб. Там є те, за чим вона прийшла.

Біля верб найбільші дзеркальця води — і букети круглого, блисучого, зеленого, ніби воскованого, листя. Листя обгортає яскравожовті квітки. Квітки простенькі, але в них щось надзвичайно свіже. Це — лоташ. Звичайний лоташ, що цвіте тоді, коли ще нічого в долинах не цвіте, коли ще навіть на вербах нема листя . . .

Лоташ, що колись цвів удома, над річками. Лоташ, що його діти рвали цілими оберемками. Лоташ, що був першим дарунком землі навесні.

Стоячи по кістки у воді, жінка нарвала жовтого квіття. Вона піднесла його до обличчя, немов не ві-

рячи, що справді його має. Потім приклала китицю до грудей, як щось дорогоцінне. Вона похилила над ним голову, немов би його цілувала. Мокрі листки залишали сліди на костюмі, але цього вона не примічала. Її всі відчуття зосередилися на жмуті жовтого квіття.

Вона верталася до дороги, до свого авта. Сонце світило їй прямо в обличчя, але вона не приплющувала очей, а сміялася ними. В цій усмішці була ніби відбитка весняного квіття, ніби терпкий запах лоташу, ніби безтурботність вітру, що грався її волоссям. В модному костюмі, з босими ногами і з цим великим букетом, притуленим до грудей, вона виглядала цікаво.

Перед огорожею вона згадала про свої черевички. Обережно поклала лоташ на землю і з якоюсь зальотністю узула їх. Тоді вже рівна, випростана, як дама з великого міста, відчинила дверцята авта.

Огорожа при долині означала, що вступ на неї заборонений. Звичайно — приватна власність — і входити на неї чужим людям не вільно. Жінка, що рвала лоташ, мусіла про це знати. Проте, на її обличчі не було ані сліду непевности, заклопотаности.

Можна уявити таку можливість: коли б надійшов власник — щоб вона йому сказала і як оправдувалася?

Можна уявити собі таку розмову:

„Пане, — сказала б жінка, — я знаю, що негарно рвати квіти на чужому полі, і я прохаю у вас вибачення. Та враз з тим я прошу, щоб ви мене зрозуміли. Цей лоташ такий самий, як той, що колись цвів над рікою, в моєму селі. На моїй рідній землі. Землі, яку я мусіла покинути, але не можу забути. Тоді цей лоташ означав для мене молодість і весну. Це було давно, але я все тужу за весною і молодіс-

тю. І я стільки років шукала за містом лоташу. Ви не повірите, як я шукала. Сьогодні знайшла... Ви знаєте, яка це радість? Це так, ніби я побачила свою землю... Він пахне так само, як пахла моя земля. Для вас це звичайне дике зілля, але для мене..."

Можливо, що чоловік, який не знає, що таке втрачена батьківщина і що таке туга — не зрозумів би її. Щоб щось зрозуміти, треба самому пережити. Можливо, йому видавалось би смішним, як можна так дорожити звичайним жовтим лоташем. Можливо, він навіть не знав би його назви. Він на нього не звертав ніколи уваги.

І можливо, якби він був не сердитою людиною, він поблажливо всміхнувся б. Бо елегантно вдягнений, дбайливо зачісаній жінці з міста можна вибачити деяку екстравагантність. А втім, у неї стільки радості на обличчі. З приводу звичайних жовтих квітів, яких він не садив і які самі ростуть. Тоді, коли ще нічого не цвіте...

В очах жінки, що сідала до авта, був дивний вираз. Його мають очі прочан, що, пройшовши довгими шляхами, дійшли туди, куди вело їх серце...

ПЕРЕМОГА НАД СМЕРТЮ

Колись, коли приходив найпечальніший із днів — день Його людської смерти, день, що його звали Великою П'ятницею — ви не могли думати ні про що інше, як тільки про Велику Скорботу. Ви знали, що в дерев'яній церквці під старими липами тихо лежить на потемнілій, поморщеній від старости Плащаниці Його тіло, позначене багряними слідами кро-

ви. Поруч Плащаниці сторожить Тиша, напоєна пахощами кадила, і нерухомо плачуть краплинами воску високі свічі.

І тепер, коли приходить скорботний день Великої П'ятниці, вам здається, що ви не тут, а там, вдома... Що б не робили, де б не пішли — це дивне почуття йде слідом за вами. Як би ви не старались — ваші думки ідуть туди, в минуле, у весну, якої досі не можете забути. Чи це була весна вашої молодости, що її так жаль і так тужно за нею?.. І як би ви не старались — того дня ви таки відчуваєте себе чужинцем на гостинній землі, до якої треба було звикнути...

Як думаєте — чи це діється тому, що вам бракує отого запаху піль, що їх в цій порі починали орати, чи може вітру, що ніс від річки терпкі пахощі жовтого лоташу, чи може пільних доріг, що починали просихати від снігових розтопів, чи кучерявих листочків агресту, що зеленів за огорожею?

Весни, здається, бракує нам — отієї колишньої, давньої, що проходила поза селом полями, що бриніла жайворонковим дзюрчанням під небом, що квітчала лози пухнастими котиками-базьками. Весни, що ви її бачили і відчували попри всю скорботу Великої П'ятниці... І рідної землі бракує вам, бо ця гостинна така чужа...

Коли приходить Велика П'ятниця, то так ніби це звичайний день, як усі... Хіба тільки те, що деякі підприємства закриті будуть, від полудня почавши, на три години. І що того дня, по праці, ви підете до своєї церкви. Там, біля Плащаниці, так, як колись, скапують сльозами воскові свічі. І їх мерехтливі вогники шлюють свої пахощі, фіолетові та рожеві гіяцинти, білі й червоні туліпани відчиняють свої келихи і мовчки моляться, схожі на паперові,

непорушні лілеї. Ви станете навколішки перед Плащаницею, і ви мовчки покладете до білих, позначених слідами крові стіп Господа, свої печалі, свою тугу, весь тягар, що давить вас уже стільки років... Скорбною молитвою пливуть ваші думки про те, що втрачене, що ніколи не вернеться і чого не можна забути...

Чи вам здається, чи справді — яскраві весняні квіти біля Плащаниці шлють вам свої усмішки й пахощі? Чи добрі квіти доброї, але чужої землі хочуть принести вам розраду?

Спасибі, квіти, за усмішку, але ви розумієте, що таким, як ми, до болю хочеться побачити іншу, знайому картину?

У нас колись по селах не було квітів біля Божого Гробу, весна ж бо ще рання була, але тоді біля Плащаниці зеленіло молоде, буйне жито... Ніжні, свіжі, такі прозоро-зелені стебеліни, що їх засіяли з початком Великого Посту старші браття — і тепер принесли до церкви. І лежало Тіло Господнє на Плащаниці серед зелені, що віщувала Весну, серед зелені, що була як рідні ниви... Як господар серед своїх нив, бож ниви в першу чергу Господні, а вже опісля газдівські були... Лежав Господь у Велику П'ятницю на нашій землі...

Чому ви згадали скриньки з зеленим житом біля Плащаниці? Чи тому, що це був клаптик тієї землі, що її досі не можете забути? Чи тому, що свічі серед весняної зелені ясніли немов символ? Символ Невмирущости, що оживає кожного Воскресіння, кожної весни?

Вам, здається, полегшало на душі від цих думок. Так, тоді ви напевно знали, що по скорботній Великій П'ятниці прийде світлий ранок Воскресіння. Ви знали, що коли над нивами зійде сонце, тоді про-

лунають слова „Воскрес еси от гроба, яко же прорече” — і той, що переміг Смерть, дарує всім життя вічне... І тоді газди і газдині підіймуть угору турботно похилені чола, перехрестяться твердими, спрацьованими пальцями і підуть довкола церкви розспівані, розмолені, розрадувані, з вірою в серцях. Бо їхній Господь, що у Велику П'ятницю спочив був на Плащаниці — переміг на третій день Смерть, воскрес із темряви Смутку і Печалі. І вістку цю підхоплять дзвони, що роздзвоняться предзвінко, прерадісно, превелично понад селами, нивами і всім світом...

Так, ви на хвилину забули, що ви не там, а таки тут, у реальній дійсності ще одного року на чужині. Ви на мить забули, що ви не у вашій давній церковці під липами, а в далекому місті, куди закинула вас доля. І хто знає, чи коли б ви повернули туди тепер, вам не стало б ще важче, ще сумніше від того, що побачили б там і почули? Хто-зна, чи стоїть ще ваша старенька церковця між липами і чи є кому поставити біля Плащаниці скриньки із свіжою зеленню піль? І чи буде кому заспівати у світлий великодній ранок пісню про Воскресіння?

**
*

П'янку пахнуть квіти доброї, але чужої землі. Вони розрадити вас хочуть, потішити. „Весна йде — не сумуйте!” — кажуть.

Підводитеся з навколішок біля Плащаниці. Ще трохи віру зміцнити, бож світлий ранок Воскресіння мусить прийти. Він прийде, бо Життя сильніше за Смерть. Він прийде, бо над нами і світом володіє Той, хто переміг Смерть.

КИТИЧКА ФІЯЛОК

Крізь вікно будинку, де я працюю, дивилась я на рухливу вулицю великого промислового міста. Густо просувались ряди авт, а на хідниках поспішали в різні сторони прохожі. Згори яскраве квітнєве сонце кидало на сірість цементу жмути золотого блиску. Все виглядало так, як звичайно, так, як уже багато років виглядає ця головна вулиця типового американського міста, коли знечев'я, так прямо знікуди прийшла думка: „У нас колись в цій порі продавали на вулицях фіялки”.

„У нас” — це могло бути у Львові, Станиславо-ві, Перемишлі, Тернополі — в моєму випадку ця ре-

флексія утотожнювала з Валами в Золочеві... Там, коли я бігла ранком до гімназії — точніше першої гімназійної, — можна було купити китичку перших фіялок. За десять грошів. Велику, отулену темнавим круглим листям китичку фіолетових, дуже пахучих фіялок... І від цього властиво починалася тоді весна... І купували, зрештою, всі — учні вищих клас для своїх „симпатій” на доказ любови, пані з модними зачісками — до весняних костюмів, панове — до бутоньерок, бюрові панночки — для своїх „шефів”, господині, щоб поставити в кімнаті на столі... Словом, хто не купував фіялок?

Про фіялки співалося в модних тоді тангах і пісеньках, про фіялки писалося вірші — без них якось не можна було уявити весни... Того, чого не можна було сказати словами — казали жмутком дрібненьких, тендітних, а проте таких запашних і чарівних весняних квіток, які пахли першим подихом весни і ніжними молодечими мріями...

І wraz з думками майнула тінь тихого смутку...

На вулиці, на яку я дивлюся крізь вікно, ніхто не продаватиме фіялок. Нікому навіть не спаде на думку, що мені так дуже хотілось би побачити весняну усмішку, зачаровану в в'язанку ніжних, пахучих, фіолетових квітів... Що це так оживило б монотонію дня між сірими міськими стінами... Що зразу стало б соняшно, радісно й весняно...

Я відходжу від вікна і йду поміж своїх працівниць. Видно, що на моєму обличчі залишився слід думок, бо вони мовчки-допитливо дивляться на мене. Тоді під цими поглядами я починаю розказувати немов якусь казку з нереальних часів: казку про те, що в одній далекій країні, в чарівному її місті, на перехресті вулиць, можна було дістати китичку фіялок. Жмуток весняної поезії, від якої роз'яснюва-

лись очі і ставало соняшно на душі. Що вони дуже пахли, ті дрібні, безпретенсійні квіти. Що їх всі без винятку любили й чекали на них так, як чекають на весну...

Дивна річ: замість очікуваних злегка іронічних посмішок — я бачу зрозуміння. Так, це правда — чую голос: „Давніше люди мали більше відчуття для природи, краси й взагалі романтики”.

Так, це правда — тепер життя має матеріялістично-комерційний характер. І навіть молодь думає якось так прозаїчно, суто реально, без жадних ілюзій та мрій... А фіялки — це, безумовно, поезія...

Так, було б приємно, якби на вулиці можна було купити букетик фіялок, принести додому й поставити на столі замість штучних квітів... А може — це вже інший голос, може — якщо мені так тужно за цими весняними квітами — може я пішла б до крамниці з квітами й замовила? В крамниці напевно можна їх дістати...

Тінь тихого смутку розвіюється, і приходять усмішка... Отже, люди таки розуміють. Навіть ті, які ніколи не проходили у весняний день вулицями наших міст чи містечок, несучи обережно китичку темнавих круглих листків і тендітних фіолетових квіток. І вони розуміють, що тепер ми в житті затрачуємо щось, що здавалось би таке неважливе, а проте без нього життя витрачає свою красу: витрачаємо тонкість відчужань... Тож може колись люди, які покищо керуються виключно раціоналістичними критеріями й не признають „сентиментальної романтики” — розуміють, що без цього життя стає дуже нудним і нецікавим.

А що крамниці з квітами — ні, дякую. Там напевно почали б мене випитувати, для чого саме мені потрібна китичка фіялок — чи на чийсь весілля,

ім'янини, чи може . . . на похорон? Бо тут здебільша квіти купується для цих цілей.

Коли б я почала пояснювати, що це для моєї власної приємности — я певна, що мені порадили б щось практичніше й імпозантніше, наприклад, гвоздики чи глядіолі . . . А коли б таки настоювала на своєму — я певна, що власники крамниці значущо переглянулись би між собою й зрезигновано сказали: „Спробуємо замовити в теплярні”.

Але я не хочу теплярних, штучно виплєканих фіялок, що їх треба аж замовляти. В неділю я виберуся поза місто й шукатиму їх поміж стеблинами минулорічної трави на узліссі. Чи є охочі піти зо мною по дрібку колишньої весни — жмут фіялок? . .

ТИХИЙ БУНТ

Восени, зимою чи навіть весною — це ще сяк-так. Це ще — як кажуть — півбїди. Ви не нарікаєте, що ранком треба поспішати до праці. Це вже звичка. Але як настає літо, як приходить липень-серпень, тоді вибухає тихий бунт.

Бо ви були колись призвичаїлись, що літо — це вакації. Справжні вакації. Не якісь там куці-коротенькі два тижні, які пробігають так скоро, як авта по гайвею.

Пояснюйте собі, як хочете: що тепер інші обставини, інші вимоги, інший спосіб життя — а бунт таки вибухає. Зокрема в липневі чи серпневі ранки, коли крізь вікно вашої кімнати з зухвалою усмішкою вливається потік соняшного золота. Коли крізь шиби вимажують до вас зеленими руками дерева, немов говорячи: „Чудова погода, а ти збираєшся до праці.” Коли літні квіти під вашим вікном ліниво стріпують із себе краплі роси й починають кокетувати з сонцем. Ви й без них знаєте, що це буде прекрасний, соняшний, гарячий день — ідеальний, щоб нічого-нічогосінько не робити, тільки опалюватись на пляжі, і враз з цим ви знаєте, що мусите йти до праці.

Ви з дрібною якоїсь неоправданої надії дивитесь на календар, так немов би він міг вам щось допомогти. Бо колись, як календар показував 20 липня або 7 серпня — ви знали, що це вакційні дні. А теперішні календарі нічого не знають про „добрі, давні часи”, і для них гарячий липневий чи серпневий день — це такий самий робітний день, як інші. Теперішній календар зовсім вас не розуміє і навіть не старається вас потішити. Хібащо вневдовзі ви одержите ваші два куці тижні вакацій. Ви з досадою махаєте рукою в сторону невирозумілого календаря, п'єте нашвидку каву й поспішаєте до праці.

Ви йдете до праці ніби так само, як кожного дня, але з трохи іншими думками. Ваші думки — це своєрідний тихий бунт. Бо колись тоді, як літо означало те саме, що вакації — ви могли робити те, що вам подобалося: або спати до полудня, або встати раннім досвітком, щоб бачити схід сонця. Тоді, як сонце — рожева куля — викочувалося понад пшеницями й починало збирати роси з трав. Коли кругом було ще зовсім тихо, якщо не рахувати балакучого півня, що звався тоді „когутом” і мав неприємний звичай

будити тих, хто вставав пізніше за сонце. І коли вслід за півнем починало виспівувати все, що мало крила й дрімало на деревах, на пільних межах. Коли з коминів хат починали стелитися сиваві димки, коли починався літній день, прозоро-тихий, ніжний, лагідний, який опісля переходив у гарячу симфонію сонця, ясности й лінивого дозвілля...

Ви пригадуєте літні снідання на веранді, що їх їлося без поспіху — снідання, що пахли міцною, доброю кавою, білили „кожушком” свіжої сметанки і жовтіли свіжим маслом на листку капусти. Снідання, при якому ніхто нікуди не поспішав, бо ж „літо — на відпочинок”.

І черешні, що їх малий Гриць нарвав раннім ранком на самому вершкунку найвищого в саду дерева, черешні, принесені в кошику, виплетеному з лика. Дивно, що ви ще й досі пам'ятаєте не так смак тих черешень, як запах кошика з лика...

Вам пригадується якась прогулянка — вакацій без прогулянок не можна було уявити — якийсь буковий ліс, зруб, де ви збирали суниці. Вони були невеличкі, але дуже пахучі. Дивно, як тоді все пахло! Чи воно так дійсно було, чи може ми сприймали інакше речі?

І співали. На вакаціях не можна було обійтися без гуртового співу. Завжди у когось була гітара чи мандоліна, і всі мали голоси і вміли та любили співати. Переважно настроєвих пісень — про дівчину та стрільця, про місячні ночі, про човен, що хитався серед води. І обов'язково про того „когута”, щоб „він ся знув”...

І були літні вечори... Такі, коли все знову притихало. І тільки зорі. І знов обов'язково місяць. Без нього — не було б літа. Без нього не було б вакацій. І як же ж без місяця закоханим? А на вакаціях —

без закоханих годі було обійтися. І знов пісні. До пізньої ночі. Ніхто не спішився. Ніхто не мусів казати: „Завтра ранком до праці”. Бо літо — це були вакації. Цілих два місяці.

Часом хтось із тих найбільш романтичних, замість спати в кімнаті, йшов спати на сіно. Щоб мати під подушкою всі пахощі літа, зачаровані в стебелінах скошеної трави. Кажуть, що на сіні снилися найкращі сни... Сні літньої ночі — кращі, як у найкращих поетів. Сні, що вже тепер не сняться...

Тому не дивуйтесь, що коли приходить літо, яке не є вакаціями — тоді приходить тихий бунт...

КОЛИ ЦВІЛИ ЧЕРЕМХИ ..

Старший учитель, що жив ще споминами про Визвольні Змагання, навчив дітей у селі не тільки азбуки, але співати „Ой, у полі черемшина, з неї листок упав”, хоч у тих часах влада не дуже радо слухала, як шкільні діти співають по-українськи. Коли ж у тридцять дев'ятому році прийшли більшовики, цього вчителя перенесли до іншої школи, а на його місце призначили вчительку, молоду, невеличку ростом, з ясним волоссям. Їй дали титул „завідувача школи”, хоч сполучення цього титулу з її вісімнадцятьма роками викликало добротливу усміш-

ку... В суконочці, перероблений із гімназійного мундурика, вона ніяк не скидалась на „радянську вчительку”, радше на „піонервожату”, а це, відомо, означає ученицю старших клас середніх шкіл...

Проте, молода вчителька давала собі раду з навчанням, і діти її слухали. Вони поводитися в школі так само, як за часів її „старшого” колеги. І спочатку все було так само, як перед вакаціями, як перед війною...

На стіні висів хрест, і, коли вчителька входила до класу, діти вставали з місць і кликали „Слава Ісусу Христу!” Наука починалась молитвою. Через два тижні після приходу „нової” влади прийшов наказ: негайно усунути хрест із шкільної кімнати. Заборонили молитву і християнське привітання: „Слава Ісусу Христу”. У школі почали вивчати пісні про Сталіна, про червону армію.

Хрест забрала вчителька до своєї хати. Коли вона входила до класу, діти вже не говорили „Слава Ісусу Христу”, а вставали з місць і мовчали. Почали співати пісню про Сталіна.

Тільки з тією ранньою молитвою вийшло не так, як хотіла влада. В цьому відношенні вийшов „дипломатичний компроміс”: кожного ранку діти самі відмовляли „Отче наш”, а вчителька залишалась на той час у коридорі і „нічого не чула”. Вона не тільки „не чула” — вона зовсім про це „не знала”. І дивна річ — ніколи не прийшло їй на думку, що хтось чужий може підслухати й донести...

Офіційно мали її звати „товаришкою вчителькою”, бо ніхто з дітей у селі не міг вимовити оцього „Марія Іванівна”. На ім'я можна кликати рівних собі віком, але звертатися так до вчительки... діти не могли з цим примиритись. І тому за давнім звичаєм таки звали її „панею”. Хоч це слово не вхо-

дило до нового советського лексикону і не вільно було його вживати. Діти відчули, що було вільно, а чого не вільно — хоч про це не говорилося.

Коли прийшла весна, діти почали приносити своїй „пані вчительці” букети квітів. Сільські школярики завжди це робили. Бо як вони могли інакше показати вчительці, що її люблять?

Спершу це були китиці жовтого лоташу. Потім — нарцизи. А згодом — цілі сніпки пахучої черемхи. Діти не приносять малих китичок. Тому галузки черемхи стояли скрізь на столі, на вікнах, на долівці. У череп'яних глечиках, у бляшанках, в пляшках, що їм перед тим відрізали шийки.

Черемха була пахуча, могла у тверезо думаючої людини викликати закрути голови, але ані дітям, ані їхній вчительці це не шкодило. Вони любили черемху і, здається, не вміли ще „тверезо думати”. Бо коли б так, то напевно вчителька не розказувала б дітям з любов'ю того, про що не було навіть мови в советській програмі навчання. Скажімо — про українських князів, про гетьманів — а зокрема про одного, що звався Мазепа. А потім — про вояків, що співали „Червону Калину”. Діти сиділи спокійно, коли вчителька їм про це все розказувала. Іноколи про щось запитували. Звичайно після таких розповідей співали, але не про Сталіна, а про черемшину. Там далі у цій пісні говориться про „жовнярика, що йому марш припав” — і про „щасливу дорогу” . . .

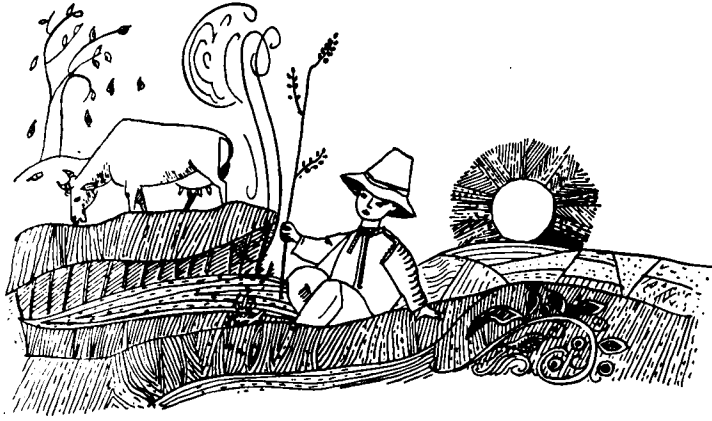
**
*

Не так то вже багато років минуло від тієї весни, як співали про черемшину, коли знов настали зміни. Весною, що позначилася на полях слідами танків та окопами, а в календарі стояло тоді число

1944 — ніхто до школи не ходив. Невеличку ростом учительку вже раніше перенесли в інше село. Та одного ранку, коли міцно запахла черемха, прийшов до неї один з її колишніх школяриків. На перший погляд він виглядав дивно, бо і військовий однострій і чоботи були на нього завеликі. Проте, він держався рівно й гордо. Він став „на струнко” і сказав: „Я прийшов подякувати вам, пані вчителько, і попрощатися з вами. Йду до війська. Ви нам говорили про Мазепу і про червону калину. Вам може здавалося, що ми не розуміли, але ми розуміли все і не забули. Тож треба йти...”

Пахла черемшина, коли шістнадцятирічний вояк ішов на війну. Йому вслід ішли сердечні побажання „щасливої дороги” — як у пісні, що її колись співали у школі. Правда, однострій на ньому був чужий. Але про Мазепу й про січових стрільців також говорилося в „чужій” школі — а в грудях школярів билось рідне українське серце. Це серце зрозуміло, що молода вчителька в класі говорила про рідні і дорогі йому речі, про червону калину і черемшину... Зрозуміло по-своєму...

Невеличка ростом учителька згадує часто й тепер шістнадцятирічного вояка, що пішов на війну тоді, коли цвіли черемхи...

ОСІНЬ

Колись зустрічали Осінь поезією та піснями. Багато їх було одних і других. Колись до краси Осени придивлялися. Пребагато краси Осінь у собі мала. Від перших букетів айстр до останнього жовтого кленового листка простягалася ця краса.

Тепер пісні рідко чути. Поезії, тужливі та гарні, як сама Осінь, у збірках залишилися. У бюрі, у фабриці немає часу Осени зустрічати. А вона йде. Ранком шиби авта вкриті сизою мрякою. На даху авта жовті листочки. Коли б, їх змітаючи, очі вище підняти, на дерево, що їх скинуло, глянути, може б пригадали, що вона прийшла. Але дивитись, думати

часу немає. Справ та зайнять стільки, турбот всяких!

Та в якусь суботу чи неділю всі важливі справи кудись щезають. Є тільки ясний, тихий день і є бажання вирватися з міста. Бодай на кілька годин. Будь-куди, щоб далі від вулиць та будинків. І коли ви видістаєтесь із плутанини перехресть та гайвеїв, перед вами небо та поле. І тоді Осінь підходить до вас близько, так близько, що можна торкнутись її рукою.

Дивно — це нетутешня Осінь. Вона здалеку прийшла. Їй стільки ж років, скільки ви блукаєте чужими краями. Вона прийшла тією стежкою, якою йдуть ваші думки до рідного. Ви ж пригадуєте собі її?

*

**

При гостинці росли дерева, що їхнє віття хилилося вниз червоними ягодами. Діти рвали їх, нанизували на льняну нитку і робили „коралі”. Це була рябина. Сік тих ягід був кваскуватий, терпкий. Він пах осіннім повітрям. Червоні коралі рябини майже торкались дротів телеграфних стовпів. Дроти завжди щось гомоніли. Самі гомоніли, бо вже не було ластівок, які гойдали ними влітку. Ластівки вже відлетіли.

Біля гостинця подекуди стерні. Вони виблякли від сонця, і поміж ними трава. Тому, що стерні під осінь бліднуть, тим яскравіше зеленіють озимі жита. Вони густі, буйні, і, коли повівав легкий вітер, хилилися то в один бік, то в другий. Озимі жита під осіннім сонцем завжди видавались зелено-сріблястими.

А поруч них — картопляне поле. Стеблини пригнулися до землі, стали брунатними. Внедовзі копатимуть бульбу. Тоді почне падати дощ. Немов навмисне. Доки бульба в полі — сонце, а коли її треба викопувати — дощ.

Не було б нічого особливого, тим більше поетичного, дивитися на брунатні стеблини, якби на них не стелились довгі ясні нитки. Нитки бабиного літа.

Ви можете забути багато картин, але тієї, на якій снуються срібні нитки Осени — не можна забути. Її можна було бачити, вийшовши в поле, за місто. Вони були ніжні, як несмілива мрія. І, як мрія, гарні.

Питав поет, чому не назвали краще тендітних, прозорих ниток цього срібного павутиння. Чому так їх зуть, коли в них стільки краси?

Не треба думати про назву. Краще дивитися на них. Краще дивитися, звідкіля їх вітер приніс і куди понесе. Якщо ви мрійник — хай вам здається, що вітер приніс їх з дому. З тих років, коли ви ще були молодими. І тому так мило на них дивитися. Все, що нагадує Дім, зворушує. Мрій не треба визбуватися. Без них було б дуже сіро.

Мрії об спогади торкають. Немає Осени без спогадів. Осінь — це вони, ці найкращі спогади.

**
*

Пригадуєте, як колись у полі пастушки пекли картоплю? На стерні — вогнище з бадилля. Язички полум'я невеликі, червоні, зате дим високо підноситься. Такий сивий - сивий. Дим із вогнища на полі. А личка пастушків замурзані сажею. Вони такі вдоволені, радісні. Печена картопля така смачна! Вони чекали ціле літо на цей осінній день, коли розкладуть вогнище на стерні й пектимуть круглі, що пахнуть землею, картоплини. Для пастушків у полі Осінь це ані смуток, ані мелянхолія. Для них це радісний, лагідний соняшний день.

**
*

Срібні нитки чіпляються об стерню, об брунатні стеблини. Вогнище на полі — сивий димок . . . Червоні коралі дерев при гостинці . . . Такою приходить Осінь з минулих днів, Осінь, що рідне нагадує. Осінь, що пахне жовтим листям. Осінь невідомо де краща — у пісні чи на яву. Осінь, що спогадами розсновується. Наша Осінь.

Здається, ніби здалеку забриніла нотка меланхолії: те, про що згадуєте — минуло й не повернеться. Не гостинці, а гайвеї, не поля з озимими житами, а міста, і ідилічна картина вогнища на полі . . . від дійсності відбігла далеко-предалеко. В осінніх днях, що йдуть, романтики немає. Немає часу на романтику. Багато справ, важливих справ щоденно.

Так могло б здаватися, коли б ми були інші. Та ми люди, що живемо одночасно у двох світах — в тому, що з нього вийшли, і в тому, що до нього забрели. І того першого забути не годні. Бо в тому, що поза нами, було багато теплої краси. Такої ясної і теплої, як усміхнені личка пастушків біля вогнища на полі.

У тихий, ясний день на полі зустрінете давню знайому Осінь. Вона подарує вам лагідну усмішку, в якій відіб'ється багато того, що було дороге. Може дехто назве це „споминами”. Якщо так — то це ясні, погідні спомини. Від них стає тепліше на душі і легшими стають дні, що пливають у чужому місті . . .

ВЕЛИКОДНІЙ РАНОК

Відколи ми виїхали з дому, кожного великоднього ранку, коли починають обхід з Плащаницею довкола церкви, мені стає дуже сумно... Можливо, що я навіть не повинна про це говорити, бо незабаром почнуть співати „Христос Воскрес”, а при цьому співі всі повинні радіти. Але мені чомусь здається, що коли я розкажу про це — мені перестане бути сумно... Ця наївненька надія — це залишки дитячої філософії, бо діти вірять, що коли розказати іншим про свої турботи — стає легше. А ми ж усі, до

кінця життя, зберігаємо в душі щось з дитячої наївності...

... Бо, бачите, відколи ми виїхали з дому, все кругом нас — і в нас самих — змінилося... В щоденному житті цього не помічається, бо люди з часом звикають і до найбільших змін, але коли приходять свята, коли приходить Великдень — тоді все пригадується.

Тепер ми ходимо в обході з Плащаницею вузькими хідниками, попід вікнами міських будинків, біля хідника немає дерев, запарковані авта загороджують дорогу — і страшенно тісно. Так тісно, що люди йдуть здушеними кроками, несміливо, непевно, так ніби пригнічує їх брак ширини... Тому то їхній спів звучить здушено, мляво, уривчасто, неначебто його покриває верства воску... Здається, що вони бояться співати на повний голос — може тому, що під вікнами чужих будинків, може тому, що вони з різних сіл та міст і не можуть зіспіватися так, як треба.

Що після обходу не дзвонять усі дзвони так, як вдома, це вже інша справа — навіть у країні найбільшого добробуту не все можна мати...

І що після Великодньої відправи дівчата не виводять гагілок — це вже реальна дійсність, з якою давно треба було погодитися.

Тому, відколи ми виїхали з дому, кожного великоднього ранку, як починають обхід довкруги церкви, я йду в своє село. Не це, теперішнє, бо в ньому ще немає Великодня, там все ще Велика П'ятниця, — а в те колишнє, що й досі зовсім не змінилося, бо речі, покладені на дно душі, ніколи не змінюються.

Зап'ятки моїх новеньких черевичків — на Великдень треба обов'язково мати нову одягу й нові черевички — трохи грузнуть в землю, бо земля тіль-

кищо починає висихати, Свіжа травичка щойно починає показуватися з-поміж жовтих сухих стеблин минулорічної, але ви знаєте — напевно знаєте, — що це вже весна...

Весна мусить бути, коли є Великдень, а втім ви пізнаєте це по березах, що ростуть біля церкви. Берези, що дві останні ночі разом з жінками молилися при Плащаниці, злегка гоїдають пасмами тонкого віття, а на пасмах кучері дрібненьких, ще не розвинутих зелених листочків...

Тепер берези здивилися в сторону сонця, що сходить, і ждуть на винесення Плащаниці...

... І ось ідуть спереду „старші брати” — крок за кроком, рівно, святочно. Вони вдягнені в кожухи, пахнуть овечою шкірою і скринією. Високі господарські чоботи світяться глянцом і ступають важкостаточко. Права рука міцно держить кінець свічки, ліва огортає долонею кволе, бліденьке полум'я, а в дитячій голові вперта думка: „Щоб хоч не згасла!”

Як же ж в такому святочному обході може згаснути свічка?...

Але блідий вогник таки гасне від зеленкавошорсткого подуву з піль, і тоді висока нова свічка злегка пригортається до сусідньої і загоряється наново. Так, як схід і захід сонця, як початок і кінець...

А дівчата — ті „від хореньгев” — ідуть у самих блюзочках — для них же весна! — йдуть з відкритими головами на те ж вони дівчата — в руках білі, нові, крохмалені хустинки, і несуть „хореньгви”. Ці нові, про свято, „хореньгви”, що ще пахнуть фарбою, шелестять новим тугим шовком і розвіваються довгими шарфами.

А за „хореньгвами”, за масивним блискучим хрестом, за великою і святою книгою Євангелії —

ясніє світлий фелон, що його вдягається тільки раз на рік, бо так було в завіщанні старшої сестриці Марії, яка подарувала його разом з парою сірих волів на церкву. Світлий фелон — і долоні загорнені в золотистий шаль — високо несуть Дароносицю. Коли руки підносять її вгору, тоді людські голови хиляться низько аж до самої землі, торкаючись її чолами... Вологість землі внизу, а над похилими головами нескінченна святість Благословення. І тільки сонце наважується дивитися золотими очима на золоту Дароносицю... Може тому, що сонце — Божий посланець, а може тому, що воно не може похилитися до землі так, як люди...

І дяк співає — голосно, виразно, відбиваючи кожне слово, протягаючи кожен тон — співає, наче не вірить, що без нього село, яке йде в процесії, витягне цей мольовий, рівний, так добре всім знаний напів: „Воскрес Ісус од гроба”... Він трохи помиляється — цей сивий, добродушний, старий дяк — люди дали б раду, вони співають з такою певністю, з такою вірою, з таким переконанням і такою силою... Ціле село — а здається один голос... Хвилинами здається, що співають також берези, дерев'яна дзвіниця і поля... Ні, це тільки відгомін, але яка в ньому сила!

Це ж їх день, їх великий день, їх свято, їх Воскресіння.

І моляться схилені вниз голови, моляться довговіті берези, моляться сиві стіни дерев'яної церковці, а за ними замислені стріхи хат, вибоїсті дороги й зеленючі озиминою поля... Все молиться Великоднім співом „Христос Воскрес”...

А потім кованим металом розгойдуються сільські дзвони. Спершу поважно, достойно, наче трохи суворо, а потім щораз радісніше, веселіше, дрібні-

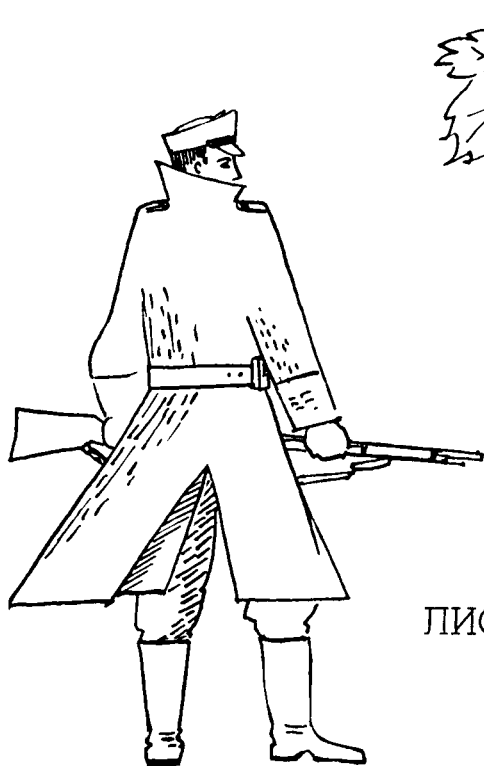
ше, аж задихаються від гомону... І тоді починається Велика Радість, така золотиста, як раннє сонце, така свіжа, як віття берез, така чиста, як вітер з піль...

Радість справді Великодня. Її розгойдують тугими посторонками дзвонів хлоп'ячі руки, вона сміється безжурним дитячим сміхом — хлопці ж цілий рік чекали на цей ранок, щоб розколисати дзвони на дзвіниці. Вона котитиметься увесь довгий весняний день... і ще завтра, і ще післязавтра... Цілих три дні Великодніх свят...

А під акомпаніємент дзвонів, що не вмовкати-муть ані на хвилину, дівчата виводитимуть „ягілки”. І вони часто повторятимуть цю одну, що починається словами: „Мене мати одну мала, за Романа мене дала”, — гагілку ще, мабуть, з панщизняних часів. Гагілку з великою дозою сільської романтики й ноткою ностальгії. Стару й нову, як відвічна весна, гагілку, що пахне зеленим віттям беріз і вітром з піль...

І ця проста, нескладна мелодія вб'ється в пам'ять, як фінальний акорд величної симфонії весняного великоднього дня, і бринітиме роками відгомонам дитячих спогадів.

Можливо, що ранком на Великдень багато з нас піде в своє село. І якщо по дорозі зустрінуть нас ті, що в них ще не скінчилася Велика П'ятниця, то запевнім їх, що на третій день приходиться Воскресіння.

ЛИСТОПАДОВЕ

Листопад творили батьки. Ті, які творять, завжди органічно об'єднуються із своїм ділом, і воно стає їхньою невід'ємною часткою. Для батьків Листопад був чимсь таким реальним і таким близьким, як власне серце.

Пізніше прийшли їхні діти. І, мабуть, вони, а може поети назвали його Легендою. Вони не могли придумати кращого слова, бо ж легенда говорить про святощі. Для них Листопад був неначе освяченим . . .

Коли підростали діти, Легенду про Листопад му- сіли звеличувати потайки. Бо це були часи, коли займанець, що розсівся на королівських землях Да- нила, намагався знищити все, що українське. Займа- нець хотів, щоб Листопад ніколи ні існував. Але цьо- го він не міг досягнути. Як з великого вогню розлі- таються на всі сторони іскри, так було з Листопадо- вим Полум'ям. Іскор, які попали в душі дітей, ворог не міг погасити.

У школі на Перемиській горі дівчатка відзнача- ли Листопад потайки, в його навечір'я. Вони святку- вали його з таким набожним тремтінням, яке огор- тає людину під час Воскресної Утрени.

Вони збирались пізнім вечором в окремій кім- наті, вікна якої виходили на Інститутський сад, а не на вулицю, де крутилися „шпіцлі”. Школа могла втратити „право прилюдности”, коли б шкільна вла- да довідалась про листопадове святкування.

Вікна від саду закривали темнозеленими завіса- ми. І на стіні появлявся — Прапор. Під прапором на стіні жовтіли останні кленові листки й червоніли грона калини. . .

І тоді промовляла одна з найстарших учениць. Вона розказувала про Листопад батьків. Таким, яким він був, і таким, яким він залишився для дітей. Бо Листопад був дійсністю, а не утопією. А потім всі співали хором про червону калину, що в тузі похи- лилася. І це була найкраща пісня, яку вони співали не тільки устами, але й серцем. І свято вірили, що „ми тую червону калину підійmemo” . . .

Друга світова війна вивернула корінням догори весь дотеперішній лад. Багато-хто з дівчат, які співали про червону калину, пішли слідами батьків, що творили Листопад. Вони сподівалися, що знов вдасться пережити такий день. Що знов дзвони Святого Юра проголосять світові про нашу Волю.

Але цього не сталося. Багато листопадів прокотилося понад Даниловою землею, та ні один з них не був такий, як 1918 року. На землі вирросло багато нових відомих і невідомих могилок, в яких лежать ті, що прагнули нового Листопада. А ті, які забрели в далекі країни за морем, принесли із собою велику тугу. І віру, що колись таки прийде — Новий Листопад!

І вони вже самі стали батьками. Діти, які тепер „ідуть в життя”, — це вже третє покоління Листопадового Дня. Вони вже не мали щастя ходити по тій землі, яка зветься рідною і по якій колись котив листям вітер Листопадового Зриву.

Про ту землю і про Листопадову Легенду вони, на жаль, чули, мабуть, менше, як їхні батьки. А є може й такі, які не хочуть вже й думати про те, що створили їхні діди.

Там, „дома” на Перемиській горі, немає вже школи, в якій діти звеличували б Листопадовий День. І не звеличають його тепер в ніякій тамошній школі. Бо тоді там була рідна школа, а тепер там школи чужі і дух в них чужий.

Та одне певне: хтось мусить докінчити недописаний розділ Листопадової Легенди. Вона житиме так довго, доки на земній кулі існуватиме країна, що зветься наша, рідна, і доки ми зватимем себе українцями...

БЕЗ ПАТОСУ

У театрі кожний актор мав своє амплуа невеличкій, тендітній „інженю” ніколи не доводиться грати ролі Леді Макбет. Характерний актор, що грав ролю Хоми — ніколи не грав ролі Гриця. В театрі кожний одержував певну ролю, і несподіванки траплялися рідко.

Хто це сказав, що ми всі є акторами на великій, незбагненній сцені життя?

Театральні постанови мали завжди якесь логічне оправдання. Навіть найбільш фантастичні дійства можна було завжди якось пояснити.

У великому театрі, що зветься життям, відіграно раз драму, що її багато з нас ще й досі не може збагнути. Акторами в цій драмі були ми самі. Драма звалася дуже просто, майже банально, якщо хтось любить незвичайні заголовки. Вона звалася „Війна”. Для уточнення — „Друга Світова Війна”.

Ах, це було вже так давно! Чверть століття. Чи варто про це згадувати? Можливо, що не варто, якби не те, що в тій драмі так помішались амплуа, що ще й досі актори не можуть віднайти самих себе. Бачите — їм прийшлося грати незвичні ролі, яких вони перед тим не завчали. І ще тому, що Режисер, який ставив цю драму, не сказав їм, яке буде закінчення. Коли вони невдало виконували свої ролі — він стояв осторонь і глумливо посміхався. Він мав дуже тверду руку — цей Режисер. Звався — Доля.

Актори, що виступали в його драмі — грали без патосу. Навіть ті, що вмирали на сцені. Навіть тим, що вмирали — не підносили квітів. Режисер не дозволяв. Скажіть — хто міг покласти квіти на могилі того звичайного хлопця в мундурі, що впав під Бродами? Або того, що його звали „упівцем” і що згинув у лісі? А вони ж таки виконували свої ролі бездоганно — і зовсім щиро.

Але ви, здається, хотіли розказати про сучасні ролі? Про тих, що ще й досі не зійшли зі сцени, на якій Режисер звелів грати незвичну дію? Ви бачите цього стрункого, старшого пана із сріблястими скронями? Він колись, ще за першої світової війни, носив мундур усусуса і всім своїм розмірним, студентським серцем вірив у воскресіння України. Він за це борювався. Чи навіть колись у тифозному сні, тоді в Чотирикутнику Смерти, з якого він чудом врятувався, снилася йому його нова роля? Ця, що він веде її тепер на передмісті Брукліну. З галицького містечка

до Брукліну — така ж далека дорога! І стільки разів доводилось змінювати амплюа!

Пождїть . . . тоді їх в пісні звали „Лицарями Червоної Каліни” — але в новій драмі звали вже „скитальцями”, „емігрантами”, а тепер — громадянами іншої країни. Не тієї, за яку він переходив Збруч, не тієї, де стелилася дорога з Бережан до Кадри, не тієї, де журавлі ключем відлітали . . . ох, скільки ж їх вже відлетіло! . . . І під теперішнім небом годі старому усусусові шукати журавлиних ключів — джети тепер ширяють, і хто б найкращим із Дон Кіхотів тепер захоплювався? Помінялись амплюа, помінялись ролі, декорації, не як у стрілецькій пісні „терням заросли шляхи” — а вулицями Брукліну старший сивий пан іде та йде у своїй новій ролі . . .

Цю сивоволосу пані з лагідною усмішкою — ви ж знаєте? В селі, що серед нив, на приходстві, під старими липами — її колись звали „їмостею”. Там, де, проходячи, скидали шапку й казали „Слава Ісусу Христу”. Приходство старе, дерев’яне. Скільки ж разів ви там на празниках бували! А на свята, вакації, пригадуєте, як студенти приїздили, співали цілими вечорами? . . . Липи як пахли тоді — пригадуєте? На прогулянки, в поля, в ліси, і їмость завжди з тією самою усмішкою вітала, на веранді каву подавали . . .

Навіщо ви це все згадуєте? Ви хотіли сказати, де вона тепер працює — колишня їмость? Пробачте, що переб’ю — ви знаєте, що вона вдовою вже стільки років . . . Тоді, в сорок першому, як священика вивозили, то вона у Львові в дочки була, тому й залишилася. Ні, прошу, не розказуйте, де вона тепер працює. Хіба ж ви не знаєте, що і старший вік і не-

знання мови та й взагалі — хіба так легко до всього звикнути? Бувають і трагічні ролі — бачите — з тихого приходства до Піттсбургу — така далека, така незвична дорога...

**

Цього молодого поета з кучерявою чуприною, що тоді писати починав, певно пам'ятаєте? Як же би ні?! Вірші про золоте сонце, що в полі плужком орало, писав... Ні, пождіть, це не так:

*Десь то Господь сонце запряг до плуга
Та орав ним завжди на скоросвіт рано,
Кланялися скиби і клалися в смуги,
А поганяв коні рум'яний світанок,
Божому сонцю... Бо сонце орало...*

Кажуть, що Режисер ласкавий до нього був. Кращу — одну з цих кращих роль йому призначив — вояка. Ні, та що таке питаєте! Ви ж знаєте, що війна — це не поезія! О так, йому дуже пощастило! Він тепер в порядній фірмі працює, не в фабриці. Питаєте, чи пише? Так — по праці, ночами... Бачите, є актори, що ніяк не хочуть погодитися з новим амплуа.

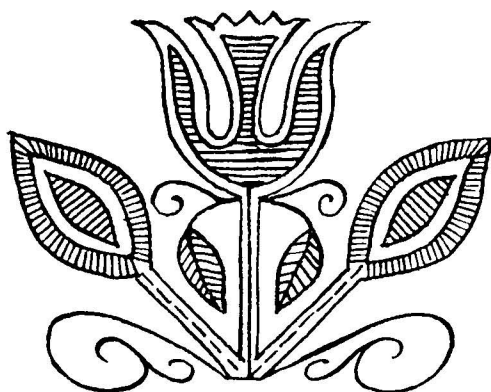
Ви про цих справжніх акторів питаєте? Тих, що їх звать професійними? Що ж — ви цю молоду актрису напевно пригадуєте. Ви ж самі казали „дуже талановита”, і ніби великою актрисою в майбутньому стане. Така молода, захоплюючо-чарівна. Ах, як це все звучить тепер дивно! Але — це не ваша вина, що ви помилялися. Ви ніяк не могли передбачити драми під назвою „Війна”.

Ви ж про цю актрису не докінчили... Зовсім коротка розповідь: вона тепер у фабриці сигар пра-

цює, так, як колись Кармен. Тільки що та на сцені, а ця в житті. Кармен нагороджували оплесками — тепер це більш реально: фабричні виплати відбуваються щоп'ятниці. І ще маленька різниця — у тій фабриці, де вона працює, ніхто не співає. І ніхто не затикає квітки у волосся.

. . . Ви ж розумієте: я не можу перелічувати всіх роль. Навіщо? Ви ж самі граєте одну з них. Цього я певна. А якщо вона не дуже відбігає від вашого давнього амплюа, то граєте її в змінній поставі, при змінених декораціях. Це ж ясно: з доріг України на автостради та гайвеї — далека путь.

Ні, це не песимізм. В цих думках немає уболівань над тією — з народної пісні — „гіркенькою доленькою”. Навпаки. „Доля” вимовляється тепер твердо. Люди, що їх найбільш талановитий із режисерів змусив змінити свої амплюа — стали міцними. Вони навчилися виконувати незвичні ролі. А це велике вміння, якщо брати до уваги, що одна частина душі залишилася там, а друга живе тут. Дуже велике вміння, з якого навіть скептичний Режисер не має права кепкувати.

РОЗМОВА З ПРАПОРОМ

Інколи ніби дрібна подія змінює хід людських думок і перекидає їх на інші рейки. У самотнього чоловіка це сталося в гарячий липневий день. Це було напередодні свята, що офіційно зветься „Днем Незалежності”, а в розговірній мові здебільша „Четверте Липня”.

Для самотнього чоловіка це було тільки четверте липня, бо він належав до тих, які віддали своє серце лише одній — тій першій батьківщині і для яких всі інші країни є тільки „місцем поселення”. Тому святкування незалежності країни, що дала йому своє

громадянство, не викликало в нього ніяких почуттів. Тому теж йому ніколи не приходило на думку вивісити в цей день прапор із зорями — так, як це робили всі сусіди. Прапор, що його залишили попередні власники хати, стояв усі роки на піддашші і припадав порохом.

Самітній чоловік мав нібагато приятелів і тому здебільша залишався із своїми думками. Ці думки були, мабуть, невеселі, бо на його обличчі завжди лежала тінь якогось смутку. Але цього дня він вирішив піти „між люди,” бо якраз відбувалася велика українська імпреза. Імпреза була пов'язана із святкуванням роковин Великого Каменяра і проходила під мотгом: „Лиш боротись — значить жити” . . .

Хотілось би, щоб ви були тоді в місті, де жив цей самітній чоловік. Хотілось би, щоб ви побачили парк, до якого з'їхалось багато-багато людей. І головне — щоб ви побачили, як на білому будинкові в парку, при верху його високих колон ясніли наші прапори. Щоб ви побачили, як вони голубіли й золотіли на тих білих колонах. Ах, вони були такі ясні, такі роззолочено горді, такі радісні!

Можливо, що декому з тих, які прийшли на святкування, це видалось самозрозумілим. Українська імпреза — тож і українські прапори. Людська вдача має притаманність вважати все, що добре — самозрозумілим. Також людина має нахил забувати все, що було неприємне. Хоч би те, що колись на рідній землі не вільно було вивішувати рідного прапора. А тут вільно. Що ж — вільна країна . . .

Можливо навіть, що народженому тут поліціянтові, який керував вуличним рухом і мусів запримитити прапори, це також не видалось нічим особливим. Він звик, що люди, які говорять між собою незрозумілою йому мовою, вивішують свої прапори. Він

звук, бо люди, які народилися вільними — не уявляють собі, що може бути інакше.

Але самітній чоловік увесь час дивився на ясніючу прозолоть і на голубіючу блакить прапорів. З естетичного боку — на тлі білих колон — вони були прекрасні. Але він, здається, думав про щось більше, як про естетику. На його обличчі був такий вираз, ніби він ще раз пішов тими дорогами, якими ходив з машиною пістолею в руках. Ходив тоді, коли він і йому подібні намагалися повернути волю і незалежність для своєї батьківщини. Це були важкі роки, важка мандрівка... До того ж він мусів думати, що тепер на його батьківщині не вільно навіть згадувати про цей голубо-золотистий прапор, не вільно, бо це — „зрада радянської країни”, і за це суворо карають. Можливо, він думав також про людей, яким тепер стільки ж років, скільки було йому в ті часи — і вони дуже мало або й нічого не знають про цей прапор...

Трудно сказати, про що він саме думав, але його обличчя було, як завжди, захмарене. Здається, прапори над колонами мали перевагу над його думками, бо по якомусь часі його обличчя набрало м'якшого виразу — і показалася усмішка. Це було трохи незвичайне, бо він дуже рідко всміхався. Усмішка, здається, появилася тоді, коли він почув, як двоє молодих хлопців заговорили між собою рідною мовою. Це, мабуть, його підбадьорило, бо він завжди морщив чоло, коли чув, як молоді розмовляють між собою по-чужому...

Самітній чоловік усміхнувся до хлопців, але вони не зрозуміли, чому він до них усміхається. Він випростався і підійшов ближче до будинку, де на кам'яних сходах співав хор. Потім хлопці й дівчата в національних строях танцювали народні танки.

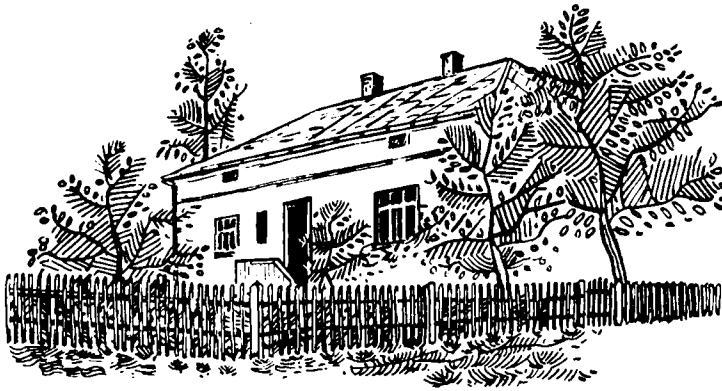
Він знав, що ніхто з них не бачив Батьківщини, а проте вони таки мали з нею якийсь зв'язок, вони зберігали те, що було близьке народові. Він знав, що ритм пісень і танків залишиться в їхніх душах — і від цього почуття йому ставало ще радісніше.

Самітньому чоловікові стало трохи дивно: стільки років він перебував замкнений поміж своїми невеселими думками — і ось звідкілясь повіяло чимсь підбадьорюючим... Чи від тих прапорів над білими колонами, чи від хлопців і дівчат у національних строях? Він хотів поділитися з кимсь своїми почуттями, але нікого з нечисленних приятелів не було, а до чужих не мав відваги підійти.

Коли вже всі розійшлися, він все ще стояв перед будинком — і дивився на прапори. Потім поїхав додому, і зразу ж пішов на піддашшя. Дбайливо стріпував порох із прапора з зорями — і ніби щось до нього говорив. Виніс його перед свою хату — і поставив.

Можливо, що він сказав до прапора: „Коли моїм вільно майоріти над будинками твого міста, я не хочу бути в боргу супроти тебе”. Можливо, додав, що його рідний прапор мусить таки замайоріти над його Батьківщиною...

Про що він говорив з прапором — ми ніколи не дізнаємося. Бо мова прапорів — це мова сердець.

ДЕНЬ ПЕРЕД ЗАХОДОМ СОНЦЯ

Так врзалися в пам'ять ті дні, що їх ніяк не затерти. Коли надходить липень, все те повертається до неї. Так виразисто-чітко стає перед нею, ніби ніякі роки, — а ось вже скоро буде чверть сторіччя — не лягли поміж тими днями і теперішніми. Як тільки липневий день починається і колишня вчителька Марійка у свій городчик виходить — зараз те все бачить...

Бачить білий будинок школи, де вона з чоловіком від дев'ясот двадцять першого року людських дітей вчила. Мурована біла школа посеред подільсь-

кого села. Гай-гай — у сорок четвертому році наприкінці лютого школу замкнули! Фронт під село підсунувся, у школі військовий штаб, а в двох кімнатах полковник примістився. Їм дозволили у малій кімнатці залишитися. Поправді, непогана людина був той старий полковник Гудер. Військовик ще з першої світової війни, не нацист. Восenne діло для нього так, як для пані Марійки та її чоловіка Василя вчити дітей.

Вже тоді, як школу для війська зайняли, казала пані Марійка до чоловіка:

— Дивись, Васильку, люди на захід виїжджають, їдьмо й ми. Дивись, фронт уже недалеко від нашого села. Небезпечно тут жити, Васильку.

Дивився на неї лагідно з-поза окулярів, як на школярочку, що сама не знає, що їй треба сказати. Всміхався:

— А де тепер безпечно жити, Марійцю? На захід, кажеш? Там же ж постійно бомбардують. Тепер скрізь війна, Марійцю, куди від неї втечеш?

Наполягала:

— Ось наші сусіди вже виїхали. Хоч би нам до Кракова, як далі не хочеш, Васильку.

Похитував сивіючою головою:

— Їм інакше. У них там родичі. Ми нікого не маємо. З чого там житимеш?

Кидала тоді останній аргумент:

— Яюсь живуть люди, то й ми яюсь дамо собі раду. Хтось ще людьми опікується.

Відказував:

— Ми на роботу у фабриці вже застарі. Та й якомусь баверові я не хочу послуговувати. Тут наша земля, Марійцю, тут наше місце.

Хотів може сказати, що не годиться простих отих людей, селян, які раз-у-раз до них за якоюсь пора-

дою приходили, залишати й самому рятуватися втечею. Та вона це й без слів розуміла й відповідала:

— Як прийдуть ті зі сходу, то нас перших арештують, Васильку. Ти хіба забув, що весною сорок першого року ми вже були на списку тих, яких мали вивозити?

Клав тоді руку на її плече, заспокоював:

— Своєї долі не обминеш, Марійцю.

І так залишилися. Часами вночі советський літак скидав кілька малих запальних бомб. Згоріло кілька хат. А поза тим було спокійно, аж надто спокійно. Вже чотири місяці фронт стояв.

Але як настав липень, прийшло звідкілясь до вчительки передчуття, що це вже недовго потриває. Кожного ранку, коли у свій городчик виходила, стоячи між квітами, молилася, думала: „Скільки ще цих днів нам у книзі записано? Скільки ще соняшних, ясних, теплих ранків?”

А ввечері обоє на лавочку під вишнею сідали, дивилися на поля, думали кожне про себе. Мало що говорили тоді. Хібащо Василь задумано кидав:

— Цікаво, які жнива цього року будуть?

А призахідне сонце таке було якесь ласкаве, таке добре й гарне, як ніколи. Ловила його теплі, останні погляди Марійка й тихо шепотіла:

— Васильку, скільки нам ще тих днів зосталося? Дивись, заходить сонце — чи збудить воно нас завтра?

Він гладив її руку й заспокоююче казав:

— Бог добрий, Марійцю, Бог нас усіх має у своїй опіці. Не турбуйся, моя мила.

І таки прийшов той захід сонця, що для них у рідному селі останнім мав бути. За два дні по святі Петра й Павла. Такий уже той вечір був, що Марійка не знати чому заплакала.

— Я знаю, що щось станеться, я знаю, — шепотіла.

Тоді Василь мусів сказати те, про що вже два дні знав, але не хотів казати:

— Марійцю, полковник обіцяв мені, що, як буде наступ, він дасть нам змогу виїхати із села вантажним автом. Поки бої перейдуть. Ти не турбуйся, Марійцю, старі військовики додержують слова...

Слухала його, бо потішав, применшував небезпеку, але на серці важко-важко було. Хай хто що каже, а людина таки передчуває те, що має статись... І в безсильному смутку промовила тоді тихо Марійка:

— Помолімся разом із цим заходячим сонцем, помолімся, щоб ніч, що прийде — не така чорна була.

І тихо, без слів, молилися обоє...

А надосвітку таки почалося: несамовитий клекіт, гуркіт, зойк шрапнелів. Так, це був наступ. Вже край села загорівся... Ждали щось зо дві години — адже полковник Гудер додержить слова... Не додержав. Дізналися потім, що на фронтовій лінії загинув...

Пішки, з малими клуночками в руках, виходили із палаючого села. Село було вже порожнісіньке... Вони останні виходили. Прямували туди, куди вчора зайшло сонце...

*
**

Кожного року, коли приходить липень, стара вчителька Марійка бачить це все наново. І як заходить липнєве сонце над американським містом, в якому тепер живуть, вона шепоче без слів:

— Дякую Тобі, Боже, за те, що нас зберіг. І змилосердися, всемогутній, над тими, що там zostалися. Пошли їм радість із сонця, що вранці встає з новою надією...

ВОЯЦЬКА СЛЪОЗА

Так добре слухати, як котиться щиро - ясний сміх! Так добре слухати, як голосно сміється „заля, виповнена по береги”!

Вислів про виповнену по береги залю від частого вживання так колись протерся, як протирається на швах довго ношена одежа. Але тепер, здається, його вживають не надто часто. Бо тепер не завжди і не всюди буває заля виповнена по береги. На наших залях тепер можна бачити багато порожніх крісел. І це зовсім не тому, що нас стало менше. Це діється з інших причин . . .

І тому було так добре, що, коли до міста приїхав театр, прийшло стільки людей. Бо в театральній залі порожні крісла не стоять, як здавалось би, мовчки. Порожні крісла глузують. Вони дивляться на сцену вельми неприємним поглядом — поглядом байдужости. А байдужість так боляче раниць тих, що стільки миль „везуть театр”. Колись, коли вони їздили з мандрівним театром від міста до міста, від містечка до містечка, віддаль рахували кільканадцятьма кілометрами. Тепер — сотнями миль. Колись вони тільки „грали вистави” — колись вони не муіли працювати у фабриках. Ці самі актори, що сьогодні до нас приїхали, колись . . .

Станьте! Зупиніться на цьому слові! Аджеж розповідь розпочалася про сміх, а ви вертаєтесь до слова „колись”. Це слово має колір споминів. А спомини мають колір меланхолійности. В них обох сумовитість. І їх обох уже, мабуть, досить. І навпаки — про радісні речі не часто говориться. Тож розкажіть про радість, про веселість!

Так, це правда. Не місце меланхолійности, коли театр привіз до міста музичну комедію „Найкращі хлопці з Дивізії” і сцена промовляє до залі вояцьким гумором, дотепом. А зала відповідає розкотистим сміхом. А актори на сцені кажуть одне одному без слів: „Як тепло приймає нас публіка!”

Ах, як це добре, що можна врешті дивитися на пройдені етапи, на фрагменти власного життя з гумором! Як добре, що можна всіхнутися до того, що колись боліло! Як добре, що можна згадувати війну і наших вояків — навесело! Ті роки, коли ми були вже не на своїй землі, коли жили у бомбами розвалених будинках, у протибомбових схоронищах. Коли жили „ерзацами” або, як бувало пощастить — „дузацами”. Коли над усіми питаннями стояло одне

в'їдливо-гнітюче: „А що буде далі?” Або може навіть не так — може попросту: „Чи це вже кінець усьому?” А над питаннями клубочили, як дим з пожарищ, як пилюга з розвалених схоронищ, сумніви. Чи виключити з цих сумнівів тих, що вдягнули військовий мундур і спершу йшли на схід, туди, де Броди, а потім . . . потім з-під Бродів — на захід? Кого виключити із задимлених, запилужених сумнівів?

Як це добре, що вже немає сумнівів, і все стало ясним! Таким ясним, як оця жартівлива ідилія вояка і дівчини, старшини і чури в зальотах.

Там, на залі, сидять ті, що колись вдягнули були мундур, а тепер їх звать „колишніми вояками I-ї Української Дивізії”. Як вони щиро сміються! Які здорові оплески цих долонь, що колись держали машинову пістоль! Дивно, що вони не співають разом із акторами вояцьких пісень. Це ж їхні пісні. Всі ці пісні вони колись . . .

Ах, знову це „колись”! Та заспокойтеся. Його, мабуть, вжито тому, що на сцені лагідно, задумливо і мрійливо думає вголос старший пан — колишній усуус. Все, що тепер діється, нагадає йому, як то було над Золотою Липою . . . чи Стрипою? День учорашній і день сьогоднішній у нього тісно переплетені. Подібно, як у нас, коли, розказуючи про те, що тепер діється, раз-у-раз звертаємося до цього „колись” . . .

Думки старшого пана переходять у пісню. Він співає про дівчину, яку любив. Про те, як вона просила, щоб повернувся. Це діялось тоді, коли стрільці йшли з України . . . і сльози тремтіли в очах. Коли розвіялися мрії, рожеві мрії . . .

Про розвіяні мрії співає актор, що все своє життя подарував театрові — ні, не театрові, а таки нам — людям, що театром дорожать. Як тихо на залі, коли він співає! Так тихо, що чути, як скочується

сльоза. Чия вона? Чи того колишнього усусуса, що мов би побачив себе у дзеркалі пісні? Чи може того дивізійника, що похилив голову на груди? Чи це може сльоза отого актора, що ви його знаєте вже стільки років і що вже не грає на сцені? . .

Пождіть — де ви бачите сльози? Таж ось усміхається вояцькою твердістю виструнчений старшина! „Пан поручник” з Дивізії. Який же ж він чудовий у цьому мундурі, який мужній, сильний, стрункий! Це не сценічна роля, що він грає — він таки був вояком, був дивізійником. Ви теж знаєте його вже довгі роки . . . В нього не може бути сліз, хоч ані життя вояка, ані життя актора ніколи не було для нього легким. Вони загартовані — і вояки і актори . . . Ні одним, ні другим не вільно падати духом. Їм не вільно знати втоми. Воякові на стійці не вільно задрімати. Чи не здасться вам, що вони стоять на стійці і пильнують, щоб . . . не послули ми, громада? Вони — вояки і актори. Вони все ще на стійці. Біля нас . . .

Як це добре, що приїхав театр і що залюю котиться ясний, гомінкий сміх! А сльоза?

Вона була вояцька. А у вояка — це не ознака слабости. Вояцька сльоза це те, що творить силу . . .

САЛЮТ РІДНОМУ ВІЙСЬКОВІ

Сто і кілька у двох рядах наструнко перед командою стояли. Сто і кілька після польової Служби Божої перед дерев'яною церквою. Над ними недільний ранок, соняшна ясність і вітер, що пахнув травою і віттям дерев.

Коли б репортаж-звідомлення для газетних шпальт писати, тоді треба було б зразу сказати: „Десятий З'їзд Братства колишніх Вояків І Української Дивізії УНА”. Подати дату, місце і розказати, що і як відбулося. Але це — не репортаж.

Коли у той недільний ранок на ці два ряди мужів ми дивились, тоді інші, не журналістичні, думки сну-

вались. Думки ці у газетні шпальти не вмістились би. Вони далі, як газетні шпальти, йшли, далі, як кордони, навіть далі, як спогади. Думки ці були — зворушеність. Але не та меланхолійна, засумована зворушеність, що послаблює. Вона була зовсім інша: ясна, як сонце того недільного ранку, міцна і життєдайна.

Це були думки про наше військо. Ті, що у двох рядах стояли — тільки мала частинка його. Неначе пригадка, що без війська народові не бути.

У них посріблені чуприни. Про молодість уже не говориться. Молодість — це ніби згадка. У газетному репортажі було б слово „колишні”. У недільний ранок про „колишність” не думалось. У недільний ранок очі бачили вояків. Вояків у мундурах.

**

*

Про цей мундур тих, що наструнко стояли, уже стільки сказано й написано. Томи розмов, дискусій, полеміки вже можна було б скласти. Про слухність і про неслухність, про конечність і про абсурд. За і проти. Так, як це буває завжди, коли справи не виграно. Тоді напливає повільно сумнівів. Але коли б вони були виграли справу — чи хтось питав би, у яких мундурах вони йшли? Ох, ні — переможцям тільки похвальних пісень співають. Переможцям — тільки салют.

Та як із салютом-пошаною для тих, що вперед ішли, але дійти не змогли? Чи не здається, що й невдачі треба вміти з гідністю приймати? Адже невдачі ломлять тільки слабих. Сильних вони скріплюють. Невже ж хтось хоче, хтось має право бути слабим?

У репортажі було б сказано, що вони пішли на Могилу скласти вінок. Для відзначення п'ятидесятиліття відновлення Українського Війська та двадця-

тип'ятиліття зорганізування Української Повстанської Армії.

Так треба було б сказати у репортажі — і, можливо, це звучало б сухо. Формалістично. У нас багато всяких відзначень та святкувань. Та у недільний ранок, у соняшній ясності відчувалося не формальність святкувань, а стукіт живих сердець. На прапори дивилися, на команду, на вояків — і чули, що це на-рід живе. Нарід, що в нього стільки могил, а він все ще живий. І ця думка ясністю вас огортала.

Так, вояки співали біля могили. Але це був не похоронний спів, не безнадійне голосіння. Це був салют тим, що на стійці впали. І враз з тим — заклик, щоб нові вояки на стійці стали. Це був наказ. Наказ для живих. Не всі ж бо вояки послули у могилах. Нові підрастають, нові, молоді на зміну мусять прийти. Народові ж не бути без війська . . .

Коли б так у репортажі сказати, що подумав би хтось, читаючи: „Романтика. У нас багато романтики. Мрійництва. Треба реально думати”.

Але хто спробує провести межу між „романтикою” і „реальністю” у вояка? Де вона, та межа, коли він у наступ іде? Де розмежувалась романтика з реальністю у всіх тих, що боролися за волю України?

Вітер посріблені чуприни розвівав. Чи хтось із них ще сподівається вдягнути мундур? Ще раз не „колишнім”, а дійсним вояком бути?

Можливо, деякі мрії видаються надто сміливими. Можливо, багато мрій ніколи не здійснюється. Але у цих з посрібленими чупринами є сини. У тих синів будуть сини. Є і буде віра, що буде військо. Наше військо, рідне. Те, чого ми хочемо, за дипломатичними столами не роздається. Його треба силою здобути.

А сила — це військо.

Пахла трава біля могили. Так само пахла, як на своїй землі, вдома. Сонце, мабуть, для них так само ясне. Зникла віддаль. Вони там і ми тут єдині. І від цього почуття стало радісно. Віра сама приходила. Ясна, міцна, нічим не закаламучена. Віра в те, що наше військо колись таки переможе.

Прекрасний був ранок. Ясний, радісний. Ранок і вітер заслухалися у голос трембіти, що нісся з-над Могили. На ступенях легінь на коліно приляк — трембіта до св. Юрія молилась. Святого Юрія — патрона всіх українських вояків. Усіх, що були, є і будуть.

Не можна не повірити у силу цієї молитви. Вона, ця молитва, завжди у душах наших, чи знаємо про це, чи ні. Вона сама приходить. Народові не бути без війська . . .

Коли б репортаж писати, сказати б треба: „Добре, що З'їзд відбувся. Бо людям таки пригадки треба. Звичайні дні роблять нас звичайними, збайдужілими. Ми тільки люди — нам таки треба пригадувати . . . бо ми тільки люди.”

У недільний ранок серце своєму військові салют слало. Військові рідному, тому, що було — і тому, що буде . . .

КІМНАТКА З КНИЖКАМИ

Старша пані приходить до цієї кімнатки вже багато років. Ще з того часу, коли ми приїхали і поселилися в цьому місті. Вона приїхала разом з нами. Усі тоді старалися робити щось, що зберегло б цілість громади у чужому, незвичному місті. І тоді знайшлася ота невеличка кімнатка, і попід стінами поставлено дерев'яні полиці, а на полицях — рідні книжки.

Відтоді кожного вечора старша пані йде до цієї кімнатки, яку звать книгарнею. Іде слабо освітленими вулицями, якими тепер люди бояться ходити. Кажуть — хуліганів у місті намножилося, небезпечно увечері вийти із дому. А вона йде. Чи боїться? Хібащо так. У газетах же раз-у-раз звідомлення, що напали, пограбували, покалічили когось. Старших людей, зокрема.

Надворі вітряниця — з ніг валить, а вона йде. Злива, сльота — йде. Мете снігом — іде. Ще ніколи не оправдувалася: „годі було з хати вийти, така негода”. Від молодших за неї не раз таке почуєш, від неї — ніколи.

Так ховзько було того вечора — прямо страшно ступити на хідник. Лід, як скло — неможливо йти, та вона таки пішла. Ну, й сталося. Впала. Так сильно почала боліти рука, що годі. Хтось подумав би — зразу ж додому вернулася, лікаря покликала? Ні, таки пішла до своїх книжок із тією звихненою рукою.

Жінка у книгарню зайшла, якраз тоді, коли вона напухлу, посинілу руку якоюсь мокрою хусткою загортала. Скрикнула: „Як же ж так! Зараз у лікарню їдьте!”

Всміхнулася старша пані: „Зараз не можу. Пізніше поїду. Зараз люди мають прийти. Кажали, що якоїсь книжки їм треба. Рука підожде...’

На другий вечір уже з забандажованою рукою прийшла. Довго боліла та рука... „Треба бути видержливим, — казала, — якийсь час поболить, а потім перестане”.

Дивна терпеливість у деяких людей — подивляти треба. Бо ось бувають такі вечори, що ніхто не заїде до кімнати з книжками. Мовчать книжки на полицях. Самітньо сидить старша пані при столі, щось вишиває. А потім темними вулицями самітня додому вер-

тасться. Ніби змарнований час — увесь вечір ніхто по книжку не зайшов.

Колись не так бувало. Багато людей приходило. Газети, журнали брали, дехто тут же починав читати. Розмовляли, обмінювалися думками. Часами навіть трохи сперечалися. Та це не були неприємні суперечки — це про якусь статтю, про якогось автора йшла мова. Цікаво було послухати. Власне — це люди друкованим словом цікавилися . . .

Бували й такі, що самі журналів чи книжок не купували, а так просто приходили, щоб з людьми зустрітися. Відчували потребу бути у своїй громаді, висказати те, що на душі.

Матері та батьки, що мали малих дітей — ті колись найчастіше приходили. „Чи вже прийшли нові книжечки?“ — питали. І перегортали сторінки з кольоровими образками і всміхалися. „Послухайте, яке це гарне!“ — і читали вголос пару рядків дитячого віршика.

Весело було тоді у кімнатці з книжками. Так, ніби вдома. Там за дверима — те чуже, тут — своє, рідне.

Та щось змінилося від якогось часу. Рідко заходять люди у кімнатку з книжками. Книжок на полицях багато, більше, як колись було, але їх ніхто не торкає, вони мовчки стоять. На них осідає порох. Тихо і сумно. Невже ж непотрібно нікому рідної книжки?

„Дехто радить закрити книгарню, — сумно всміхається старша пані. — Самі ж бачите — з цього ніякого прибутку. — Дивиться на стоси книжок. — А наші науковці, письменники, поети працюють, творять. Для людей творять. Для нас на чужині. — Дивиться замислено на книжки. — Дехто каже: зліквідуйте книгарню, навіщо вам мучитися? Але я вперта.“

Вперта . . . Хай тричі похвалена буде така впертість! Якби у нас більше було таких, як ця старша пані. Щоб вірили, що рідної книжки треба, дуже треба! Що її не заступить ані новий кольоровий телевізійний апарат, ані навіть подорож на Гаваї! Треба, якщо ми хочемо залишитися тим, ким ми справді є . . . Якщо рідне справді нам ще дороге . . .

Важко спадає на думки отой порож, що ним покриваються книжки. Важко у кімнаті, до якої вже не заходять люди. Важко відчувати збайдужіння.

Дивлюся на старшу пані, яка в сніг, дощ чи вітряницю щовечора приходить до книжок, Бо може комусь таки треба рідної книжки.

ЗА УКРАЇНУ

Андрійко України не бачив, він народився на сміграції. Але коли був малий, часто просив маму, щоб читала йому книжечки. У книжечках розказувалося не тільки про Україну, там говорилося також про козаків, усусусів та найновіших борців за волю. І мама і книжечки говорили те саме, — що Москва і комунізм — це вороги. І що через них вони опинилися на еміграції.

Коли йдеться про поняття „недавно” — воно чомусь мене часто підводить. Бо мені видається, що це було зовсім недавно, коли Андрійко служив у нашій церкві до Служби Божої. А воно, виявляється, було

давніше, і тепер Андрійко вже „пан Андрій” — підстаршина морської піхоти. І власне він недавно вернувся з В’єтнаму.

Скількись там років тому я звикла бачити Андрійка щонеділі в церкві недалеко престола. Цієї неділі я побачила його на хорах. Разом з іншими він молився співом. У нього, мабуть, особлива й трохи інша потреба молитви, як у решти співаків, бо не думаю, що можна забути таку ніч, як ота з дев’ятого на десяте вересня.

Тієї ночі з двадцяти двох вояків залогі залишилося в живих тільки троє: Андрій і двоє інших. У тих двох немає ока, руки, ноги, вони все ще у шпиталі. Андрій теж був у шпиталі — його відвезли туди неприємного, — але він уже може ходити. Ті два невідомо коли зможуть . . . Тепер він удома на відпустці, потім піде до шпиталю на дальше лікування. Знайомі питають, як він себе почуває. Каже: „добре”. Це слово, може, треба розуміти: „добре, що живий”.

Я просила його, щоб зайшов до нас і розповів, як там було. Сказала, що, якщо дозволить, переповам це читачам. Усміхнувся. „Мені незручно розказувати про себе, хіба розкажу, як там почуває себе вояк морської піхоти”.

Чому саме він почав свою розповідь від вишколу — я відразу зрозуміла. Це дуже твердий, без найменшої поблажливості, вишкіл. Для вояка, який їде до В’єтнаму, не сміє бути такого поняття, як „неможливо”. Йому не вільно допускати до себе думки „не можу” чи „не подолаю”, бо тоді він загине. Він мусить бути сильніший за страх, за перевтому, за спрагу та голод. Так, як це було з відділом Андрія, коли хлопці шість днів не бачили ані їжі, ані краплини води. Коли ж по шістьох днях добилися до рижового

поля, заспокоювали спрагу рідким болотом... Але вони видержали. Мусіли видержати.

На вишколі, а потім уже на війні хлопці навчилися переважливого: один за всіх — всі за одного. Не так, по-декляматорськи, а по-справжньому. Тоді, коли людина стає віч-на-віч із смертю. Бо, наприклад, той вояк муринської раси не мусів вертатися під обстріл, щоб на своїх плечах винести білого раненого товариша. А він вернувся з власної волі, і його тяжко поранили. Але тіло товариша таки приніс до своїх.

Андрій розказував спокійно, рівним голосом, не наче говорив про звичайні речі, і хвилинами я відвертала обличчя, щоб він не бачив моїх очей. Бо в мене не було сили зупинити сліз.

Десь, у якійсь битві, товариш-американець шепнув до нього: „Андрію, ти вмєш молитися, відчитай молитву над тим товаришем, що конає...” Це було тоді, коли вже не стало їхнього капеляна. Бо перед тим їхній капелян завжди йшов з хлопцями в наступ. Йшов дивно узброєний — вервицею і молитовником. Це все, що брав він із собою, йдучи під обстріл... Коли капеляна поранили, він ще повз на руках до вмираючого вояка, щоб дати йому розгрієння. Не зміг — куля вирвала йому горло. Так і зостався біля своїх хлопців.

Моторошно було, жалко, а Андрієве обличчя таке мужнє, таке загартоване, така сила в ньому. „Це все у цій війні, — казав він, — звичайні речі. Вояк мусить з ними жити, мусить звикнути до них. Смерть приходить, але про це не треба думати. Знаєте — над головами пролітають кулі, а хлопці розказують, як то було вдома і як буде, коли повернуться. Кожний вірить, що вернеться додому.”

Так, як вірив товариш Андрія, коли читав листа від матері і радів, що за три дні кінчається його служ-

ба. Справді, як скоро, — тільки три дні! А за три години його не було між живими . . .

Та це були мої думки, бо Андрій в той час говорив щось інше. Він казав, що його товариші на фронті справді мають силу духа. Він повторив: „Сили духа не можна заломити”. І це не була завчена фраза — він у це вірив. Зрештою, він це підтвердив своїм прикладом. Він не прийшов розповідати про жахіття війни, він хотів розповісти, яким є американський вояк у війні.

„Дехто каже, — гірко усміхнувся Андрій, — що непотрібно боротися у В'єтнамі, бо це, мовляв, далеко, у незнаній, маловажній країні. Алеж десь врешті, на якійсь землі, треба зупинити комунізм. Ми, вояки, віримо, що саме там його зупиняємо. Там, далеко, в екзотичному В'єтнамі.”

Він ще раз усміхнувся. Але цим разом ясною усмішкою. Він пригадав свою розмову із старшиною:

— Ти, Андрію, українського походження?

— Так, — відказав Андрій, і я певна, що відказав з гордістю.

— Ці комуністи, проти яких ти воюєш, такі самі, як і ті, що поневолили твою батьківщину, Андрію, — продовжував старшина.

— Так, комуністи завжди однакові, — підтвердив Андрій.

Здається, Андрієві не треба було цього пригадувати. Андрійко, що колись служив до Служби Божої, а тепер Андрій — підстаршина морської піхоти — знає, що у далекому В'єтнамі він боровся за волю України.

НА СТИЦІ

Газетне звітлення звучало так само, як тисячі інших звітлень про трагічні випадки. Воно було сухе, формальне: „Вчора, о такій то годині вечора, в такій то місцевості, автомашина вдарила і смертельно поранила людину” . . . ім'я, прізвище, вік, заняття . . . В дорозі до шпиталю жертва нещасливого випадку померла. Далі — прізвище водія автомашини, його вік, де мешкає, де працює. Ще кілька подробиць — і одне життя закінчилося.

Звичайна новинка в місцевій газеті, новинка, яких щоденно буває багато . . . Одна тільки деталь від-

різняла це звідомлення від інших: ви знали цю людину. Це був старенький пан-отець з того самого міста, де ви живете. Тихий, скромний, несміливий... Коли ви бували в його присутності, вам часто пригадувались слова: „раб Божий.”

А може треба було б розпочати цю розповідь інакше: сказати спершу, що це був один із тих морозних, січневих вечорів по Водохрищі. Тоді, коли священики відвідують вірних з кропилом, з свяченою водою. Може від цього треба було б почати, щоб було ясніше, чому його зустріла смерть?..

Бачите, він вибрався був відвідати, як звичайно, своїх парохіян, і так трагічно склалося, що до однієї хати вже не встиг дійти... Можливо, що в той вечір хтось стояв при вікні й радісно скрикнув: „Вже пан-отець до нас іде!” Можливо, чийсь погляд упав на скатерть, чи вигладжена, на свічку, чи рівно стоїть... І, можливо, навіть той хтось не бачив, коли над'їхала автомашина і, поки її гамульці вспіли заскреготіти зойком заліза, — старенька, похилена постать упала під колеса...

Це все сталося в одній лячливо коорткій хвилині, і опісля вже було запізно думати, чи можна було уникнути нещастя...

Казали, що дорога була ховзька, що снігу було багато, що водій автомашини був нетверезий. Але коли вже сталося — чи допоможуть якісь міркування? Одне тільки певне: в чиюсь теплу і ясну хату не впали тоді краплини свяченої йорданської води. Вони застигли льодовими сльозинками там, на дорозі, де закінчилося життя сивого пан-отця.

Від раннього ранку говорили про це в місті. Здригалися болем уста, що повторювали сумну вістку. Хто б міг подумати, що таке станеться?! Аджеж ще вчора ввечері з ним говорили, коротко перед тим,

як відійшов. Добрий, тихий, старенький пан-отець, що в своєму серці носив малу частку великої України. Чи коли перестало битись його серце — то й частка розвіялась десь, звідкіля вже нема повороту, а є тільки „жизнь безконечная?”

На панахиду до церкви прийшло багато людей. Його парохіян і інших. Навіть чужинці прийшли. Застали його на почесному місці, посередині церкви, ще тихішим, як звичайно, зовсім мовчазним... Квіти та лямпадки молились довкола, ризи на ньому були ясні, а в руках він тримав хрест... Тільки чому обличчя літургічною хусткою-„воздушком” було закрите?

Не питайте. Чи коли б хоронили козака, що в бою згинув — питали б ви, чому в нього очі китайкою закриті? Це ж те саме: старенький пан-отець згинув, немов вояк за стійці. Тільки що у вояка рушниця у руках була б, а в нього — хрест. І вояк на службі батьківщини вмирає, а він на найвищій — Божій службі вмер... Вояк загибель ворогам несе, а він — благословенство Боже людям доброї волі ніс. Є земні воїни, і є ті, понадземські: воїни духа, що, замість рушниці, хрест тримають...

Ті, що вірять у „жизнь безконечную”, можуть розповісти своїм дітям легенду, щоб у їх пам'яті і в серцях збереглася назавжди. Легенду, що починалась би, може, так:

— „І прийшов перед обличчя Господнє вірний слуга Його. Навколішки став у покорі і прошепотів: „Покликав єси мене, Господи, і ось я. Суду Тво-

го праведного та милостивого жду. Милосердний будь, Господи, і прости провини мої вільні та незільні". І глянув Господь на сина свого — бож всі ми діти Божі — та й прорік: „Чому обличчя в тебе, сину, хусткою закрите? Чому очі твої на мене не глядять?" — Старий ісрей прошепотів стиха: „Це ж така воля Твоя, Господи, щоб на обличчі моему Смерть таке тавро поклала, щоб людям страшно було на нього дивитись."

І почувся тоді голос Господній ласкавий та батьківський, неначе срібні гарфи заграли: „Хто на посту, на службі моїй впаде, того обличчя біліше від снігу, ясніше від сонця стане! Підійди до мене, воїне мій, добрий та вірний! Твоє місце біля непорочних ангелів".

І, мов крило голубине, злетіла з обличчя ісрея хустка золотиста, і роз'яснилось воно радістю райською. Ні ран, ні плям смертельних на ньому не залишилося. І прийняли його поміж себе чисті янгольські духи, що біля престола Всевишнього варту держать. Прийняли ще одного воїна, що на стійці упав.

І того ж вечора на хату, що не діждалася свяченої, йорданської води, впали прозорі краплі. Чи були то сльози смутку, чи радости — чи може обох їх поєдналих? Людська мудрість кінчається там, де починається Безконечність.

СИНІЙ САД

Мирон пристанув на хвилину перед сценою, на якій грала оркестра. Він думав про справи, які ще залишилося йому полагодити. Цих справ, які були пов'язані з урочистістю посвячення прапора станиці, було доволі багато. Акт посвячення, промови та привіти, вписи до пропам'ятної книги вже закінчено, — тепер гості та колеги-дивізійники розважалися.

Саме в тій хвилині, коли так приємно грала музика, вже, мабуть, мало-хто думав про війну і про

все те, що було з нею пов'язане. Якраз минало двадцять п'ять років від тієї весни дев'ятсот сорок третього року, коли фіолетові бузки пахли так само ніжно, як пахнуть тепер . . . Мирон уже й сам про те не думав, коли раптом зелектризувала його ця мелодія.

Мелодія, що почала плисти із сцени, видалася дуже знайомою. У першій хвилині в Мирона виникло почуття, що йому щось причулося. Такою зноюю може бути тільки пісня, яка глибоко врізалася в пам'ять. А він чув її тільки раз — всього один раз, і це було двадцять п'ять років тому. Він зовсім забув про неї, а ось вона знов зазвучала — і з Мироном почало діятися щось дивне . . .

Відрухово підніс руку до чола. Чоло було гаряче. Це було зрозуміло, бо на залі душно, танцювало багато пар, а за вікнами бродила тепла весняна ніч. Ніч мусіла пахнути так само, як пахли букети на столах — буйно розквітлим фіолетовим бузком. Ці букети зривав вранці у їхньому саду Миронів син, Славко . . .

Миронові очі підхопили струнку постать сина, що промигнула у танку. І тоді звідкілясь злетіла до Мирона розсміяна думка: його синові тепер якраз стільки років, скільки було йому, коли він зголосився до Дивізії. Якраз сімнадцять з половиною. Його син кінчає середню американську школу — Мирон кінчав гімназію в одному галицькому місті. Не скінчив, бо записався до війська . . .

І тоді всміхнулася до нього друга, також уже трохи призабута думка: він ані трохи не боявся йти на війну, зате трохи побоювався, що скаже на те батько. Батько справді був невдоволений, але протестувати було годі, бо Мирона вже прийняли до війська.

Ці всі Миронові думки вміщувалися в маленькому проміжку часу, бо оркестра щойно почала грати ту мелодію, яка перенесла Мирона у зовсім інший час і світ.

На сцені перед оркестрою стояв співак, і причарована свідомість Мирона пішла за словами пісні:

*Проспівав я багато пісень,
Але ту, на прощання з тобою,
Застіваю у застрішній день,
Коли піду від тебе до бою.*

Враз Мирон пригадав усе. Це був початок Синього Саду. У ньому бродила ніч, п'янка, жарка, духм'яна, а вони йшли зустрічати зорі й місяць. І враз появилось щось таке реально-живе, що Мирон заплющив очі. Було так, немов би між тою весною і теперішньою ніколи не минало двадцяти п'яти років. Немов би Миронові було насправді всього сімнадцять з половиною. І немовби він був на залі у військовому таборі. І якраз приїхав український театр — „відвідати” молодих вояків, і ось у цій хвилині на сцені стоїть відомий співак і співає пісню про Синій Сад:

*Синій сад, давній сад,
Ніг така п'янка, духм'яна,
Ми йдемо зустрігати
Зорі й місяць, що над нами.*

*Синій сад, давній сад,
Нозі тугою, смутком п'яні,
Ах, скажи, — чи й тепер
Ще шумлять дерева,
Як тоді на прощання? . .*

Мирон задивився у чорну елегантність фрака, від якої різко відбивали білість сорочки та золотий лан-

цюзок від годинника. Це була нова пісня, створена тієї самої весни, коли творилася Дивізія. Одні романтики — такі, як Мирон, пішли до війська, другі — складали і співали їм на прощання романтичних пісень.

Мирон відкрив очі й глянув на сцену. Це був інший співак, не той, що співав тоді у військовому таборі. Мирон застановився на мить, чи він ще пізнав би того співака, бож минуло від того часу двадцять п'ять років.

Чверть сторіччя — це довгий шмат часу, але він пробіг неймовірно швидко. Аж дивно, що так скоро пробігли ті роки, бо вони зовсім не були легкі. Мирон бачив себе у військовому мундурі, потім за дротами табору полонених, потім по різних містах Європи, а наостанку вже тут, в цьому місті, до якого таким, як він, трудно було дістатися . . .

Він думав про все те, що довелося пережити від пахнучої фіолетовими бузками весни тисяча дев'ятосот сорок третього року аж по сьогоднішню весну.

Та враз Миронові думки зупинилися так струнко-впевнено, як колись зупинялися вояки на голос команди: адже він ніколи не жалів за тим, що вирішив і виконав тоді, навесні сорок третього року! Він був дуже молодий, майже дитвак, але відносно цих справ у нього була вже тоді ясна, скристалізована думка. І це була його власна думка, бо ані ніхто його не намовляв, ніхто не дораджував, що треба робити. Мирон відчув, попросту відчув, що це була дорога, якою він мусів піти . . .

І враз Миронові очі зустрілися з очима сина. І тоді прийшла ще одна думка: він колись розкаже йому про романтичний Синій Сад. Бо як довго існуватимуть людські прагнення до волі, так довго супроводитиме їх вояцька романтика.

КОРДОН, ЩО ЙОГО ПЕРЕХОДИМО ТІЛЬКИ РАЗ

„Сила моя во немощі совершається”.
Ап. Павло — до Коринтян.

Цей Кордон можна перейти тільки один-одні-сінський раз. Тому ніхто ніколи не знатиме, що він собою в дійсності являє, бо, перейшовши його, вже нема повороту. Але бувають випадки, коли людина наближається до нього на тонку волосинку — і в останньому уламкові секунди зупиняється. Тоді діє Божа Добрість, що снується над кожним із нас, і це Вона задержує нас по цій стороні Кордону. І люди

називають тих, що були в обличчі смерті й залишилися живими, — щасливцями, бо як же ж інакше можна їх назвати?

Якщо ви колинебудь були близько того кордону, що відмежовує нас від Невідомого — вам не чужі ці думки. Це ваші власні думки, які може щойно тепер скристалізуються. А якщо Божа Добрість досі хоронила вас, хай цього ніколи не станеться. Хай ніколи не прийде до вас такий день, коли ви бираєтеся з хати полагодити якісь життєві справи — і несподівано опиняєтеся на грані власного життя...

Ви добре пригадуєте собі той день, властиво його початок. Він проходив спокійно, звичайно, як кожен інший. Ви декілька разів подумали: „Це зроблю сьогодні, а це завтра.” Вам ні на хвилину не спадало на думку, що „завтра” може вже для вас не існувати. Бо ви в найкращому здоров’ї і не маєте ніяких небезпечних чи ризиковних проблем. Але ви не подумали, що Кордон Невідомого існує повсякчасно, і до нього так близько, як до перехрестя вулиць, яке ви за хвилину переїдете. І що саме там, на тому перехресті, ви наблизитеся до Кордону Вічності. А потім люди скажуть, що ви були такі „щасливі.”

Як це властиво сталося — ви, мабуть, ніколи не дізнаєтеся. Пізніше чужі люди будуть розказувати вам сухі факти про автомобільну катастрофу, жертвою якої ви впали, але це будуть тільки розповіді сторонніх осіб. Ви не зможете відтворити того моменту, коли якесь авто з розгону зударилося з вашим. Навіть при найбільшій напрузі пам’яті.

Лікар пояснить вам, що ви зразу втратили притомність внаслідок сильного потрясення. І додасть:

„Мали щастя, що на цьому скінчилося. Могло бути гірше”. Це слово „гірше” означає в першу чергу — смерть, що вже торкнулася вас своїм крилом. Далі — різні форми каліцтва, яких ви уникнули. Ви ж знаєте, як автомобільні катастрофи на все життя деформують людей. А вам пощастило. Крім потовчень і деяких поламаних костей — ви цілі. Правда, як це важливо?

Ви були там близько Кордону Невідомого — і ви залишилися по цьому боці. Це надзвичайно радісна вістка, і всі раз-по-раз вам її повторюють. Всі — це значить шпитальний персонал і знайомі, які вже вспіли дізнатися про ваш випадок. Вони хочуть, щоб ви цим раділи. Але ви не всилі сприймати нічого, що зветься радістю, бо вами володіє всеохоплюючий фізичний біль. Ви байдужі до всього, за виїмком болю. Ви можете спромогтися лише на одне речення, скероване до лікаря, що стоїть біля вас: „Прошу, дайте мені щось на знечулення!” Лікар заперечливо похитує головою: „Не можна так часто, ви ж щойно одержали ін'єкцію.”

Ви не вірите цьому чужому лікареві, ви пробуєте протестувати, пробуєте підвестися на ліжку, але від цього біль посилюється. Ви хочете його якось опанувати. Ви намагаєтеся пригадати собі — поставити за приклад когось, що зумів по-геройськи зносити біль. По-геройськи — значить мовчки. Як, наприклад, клясичний Марко Сцеволя. Але вам дуже далеко до його мужності. Ви звичайна, слаба людина. І по вашому обличчю котяться сльози, і ви чуєте свій власний, хрипкий голос-стогін . . .

Години, що у сповільненому темпі просуваються попри вас, мали б в сумі визначати шпитальні дні та ночі, але вони такі невиразні, як стіна, що навпроти вашого ліжка. На стіні Розп'яття. Воно промовляє до

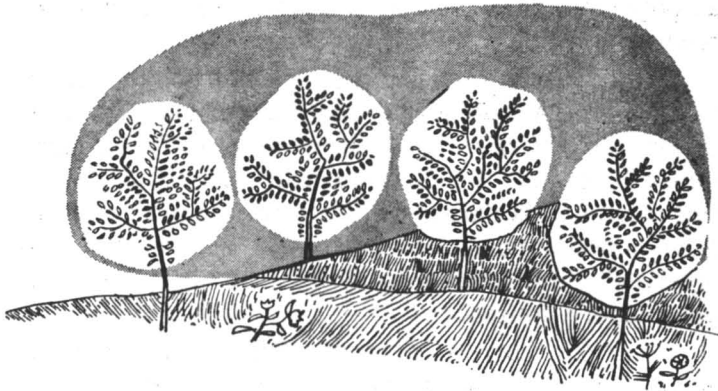
вас потішаючо, як оцей священик у білій рясі, що похилився над вашим ліжком і шепоче над вами молитву.

І вам цього так дуже потрібно. Вашому зболеному тілу і вашій душі, що глибоко пізнала свою слабкість. І вам приходять у голову різні думки, які ніколи не прийшли б, якби цього не сталося. Бо суть і вартість життя зрозуміти можна тільки тоді, коли ви наблизилися до Кордону, що його можна перейти тільки раз . . .

На столику біля вашого ліжка кладуть квіти. Вони свіжі й радісні. На їхніх обличчях ані тіні страждання. Поруч квітів — картки від приятелів та знайомих з побажаннями скорого видужання. Відвідини. І дзвінок телефону, що порушує тишу. В слухавці голос людини, яка бажає вам добра. Питання, як ви себе почувате. І — здавлено, придушене хлипання. Людина, що ви їй дорогі — не всилі опанувати свого зворушення. Тому сльози. Найкращі, найдорогоцінніші із перлів, що їх за жадні скарби не купиш.

Навіщо — спитаєте — ці всі думки?

Вони — це вислів подяки. Подяки від тих, що були біля Незнаного Кордону — і повернулися в життя. Подяки Великій Доброті, що походить від Бога.

ЯБЛУНІ ЦВІТУТЬ

Ігор висів з авта і мляво пішов до хати. Почував себе і втомленим і знеохоченим до всього. Не скінчив запланованої сьогодні праці в бюрі. Перед полуднем знервувався розмовою з надто вимогливим клієнтом, по полудні розмовою із своїм шефом. Зрештою — і вчорашній, і сьогоднішній дні відрізняються один від одного хіба тільки назвою і черговістю чисел у календарі. У них немає ані нічого нового, ані нічого такого, що додавало б людині бадьорости. Їх зміст — це те, що у бюрі називають „рутина”. А всяка „рутина”, всяка одноманітність Ігоря мучила. Він нікому не признавався, що він трохи „романтик”, що він хотів би, щоб життя пливло цікаво й гарно. Але

за професійними та домашніми справами й турботами романтика давно десь загубилася.

Вдома певно чекає на нього маса всякої всячини, якою треба зайнятися. Син і донька доростають, а з цим в'яжуться знову різні проблеми. Треба внутрішнього спокою, треба зрівноваження, щоб усьому дати раду. Треба багато терпеливості, а він на неї не годен спромогтися. „Забагато того всього нагромаджуються”, — невдоволено думав Ігор, проходячи попри грядки з квітами.

Коли б у нього був погідніший настрій, він напевно запримітив би, що розцвіли білі нарцизи.

На сходах проти сонця вигрівався старий Бровко — улюбленець доньки й сина. Бровко пішов назустріч господареві і привітливо замахав хвостом. Він підніс голову, щоб його погладили. Коли б Ігор не був такий задуманий, він певно звернув би увагу на відданий погляд Бровкових очей. З цього погляду він міг би прочитати: „Глянь, який гарний весняний день. Дивись, як ще сонце високо і як воно приємно гріє. Всмійнися, якщо вже не до мене, вірного приятеля, то бодай до цього погідного дня”.

Так, мабуть, промовляли очі Бровка, який ластився біля ніг Ігоря, але Ігор був надто зайнятий своїми думками. Він якраз вирішив, що після вечері знову вернеться до бюро і працюватиме цілий вечір. Щоправда, признання йому за те не буде, але й не мусітиме він полагоджувати всіх тих хатніх дрібниць, які втомлюють ще більше, як праця в бюроі.

Він увійшов до вітальні. З кухні чути було голоси жінки, дочки й сина. Вони про щось розмовляли й сміялися. Значить, не було ніяких „проблем”, і всі в погідному настрої. Але й це не підбадьорило Ігоря.

І враз він почув запах. Ніжний, присмний запах. І тоді побачив на столику, біля телефона, блідорожевий букет із яблуневих галузок.

Це пах яблуневий цвіт. Ігор подумав, що він уже майже забув, як пахнуть квітучі яблуні в саду. Він майже забув, як вони виглядають. І він зовсім забув, що якраз тепер пора, коли яблуневі сади виглядають так привабливо, як молоді, розрадувані люди. Букет немовби причарував його — Ігор вдивлявся в нього, як у якусь несподівано-прегарну появу. І враз він відчув ніби приплив полегші, ніби якоїсь ясности, якої не очікував. Ще вспів подумати: „Така дрібниця — кілька розцвілих галузок, а я, діловитий чоловік — розмріявся!”

Але зараз же думки перескочили деінде — і він побачив уже не букет, але біло-рожевий яблуневий сад. Той сад Галиних батьків. Галя — тоді чорнооке дівчатко з пишними косами — була його першою гімназійною „симпатією”. Він підготовлявся до матури і писав Галі палкі листи та дуже романтичні вірші, в яких розповідав про весну й любов. Подумав, як це він знаходив час писати листи й вірші, коли мусів ночами „кути” латину й греку, з яких міг його „спалити” той страшенно несимпатичний новий професор!

Ігор почав пригадувати зміст цих листів і віршів — його дружина Галина все ще їх зберігас „на пам'ятку” — і розсміявся: „Алеж то була наївно-романтична молодість!” Та разом вмить пригадав, як кілька днів перед матурою він ішов стежкою в Галиному саду. Квітуча галузка яблуні замоталася в Галину косу, він обережно розмотав волосся, а потім зламав галузку й подав Галі. „Цей цвіт такий чарівний, як ти, Галочко”. А вона засміялася й сказала: „Е, ти любиш говорити компліменти!” А потім

додала: „Татко буде сердитися, коли побачить, що ти ломиш галузки. На них мають рости яблука.” Ігор відповів їй із серйозністю вісімнадцятирічних, яким видається, що лише вони відкривають усі мудрощі: „Не треба постійно думати про прозу — яблука. Треба шукати в житті поезії, такої, як це квітуче гілля.”

У кімнату ввійшла Галина й промовила дещо здивовано:

— Ти вже приїхав? Ти ж уранці сказав, що в тебе ще будуть якісь додаткові зайняття.

Ігор взяв її за руки:

— Зараз після вечері поїдемо всі за місто. Поїдемо подивитися на весну. Яблуні цвітуть.

Галина ще більше здивувалася.

— Ти ж казав, що у тебе накопичилася маса справ. Крім того, мені треба зробити закупи в місті . . .

Ігор всміхався, ясно всміхався:

— Це все може подождати — справи й закупи. Ти краще пригадай собі, що тобі колись сказав один молодий чоловік, який підготовлявся до матури. Тоді, в яблуневому саду, Галочко. Пам'ятаєш?

В очах Галини зацвіла усмішка:

— Ти мав тоді рацію. Так, ми таки поїдемо подивитися, як цвітуть яблуні . . .

ІЗ КНИГИ СМУТКУ

Ми зустрілися на хіднику біля мого дому. Вона надійшла втомленою, важкою ходою, такою, якою ходять старі жінки, що мусять вісім годин стояти на ногах при монотонній, нецікавій і нелегкій праці.

В її очах теж сірілася втома, а радше сполука втоми із смутком. Вона підійшла ближче, привіталася й сказала:

— Добре, що я застала вас дома, панунцю!

Це „панунцю” вже давно перестало бути актуальним, воно звучить для всіх інших як анахронізм, але вона звикла до мене звертатися так, як колись зверталися жінки в нашому селі.

Я попросила її зайти в хату.

— Не маю часу, — заперечила, — треба родині варити вечерю.

— Але у вас болять ноги, — пробувала я її намовити.

— Най болять і най привикають, — відповіла так, неначе фізична втома була чимсь неважливим супроти тягару, який давив її душу.

Вона вийняла з кишені пом'ятий, сірий листок паперу, записаний бурячковим чорнилом, і простягла мені.

— Прочитайте, панунцю — від моєї братаниці з нашого села.

Я кинула оком на письмо й чекала, бо жінка почала говорити:

— Ви тепер пишете до газет. То напишіть, най люди читають і знають, як там є.

Вона набрала віддиху, бо, очевидно, говорити їй було трудно:

— На Провідну Неділю, як знаєте, в нас усі ходили на цвинтар. На гроби — як казали. Приносили хліби, і священик відправляв парастас за душі померших. І всі знали, що як відспівають „Христос воскрес” над гробом у Провідну Неділю, то душам у чистилищі легше, і Пан Біг кари зменшить . . . І не було такого в селі, що не пішов би помолитися й послухати, як священик над гробом править.

І тепер, відколи комуна там стала, люди так само ходять, як ходили за наших часів. Тільки пише мені братаниця, що цього року самі — без священика мусіли йти . . . Є ще в нас священик старенький — та ви його знали — але того року власть заборонила йому на цвинтар йти . . . То люди пішли самі на гроби, а священик у церкві чекав на них і в церкві парастас нагробний відправляв.

Перед очима стали мені знайомі місця: з дерев'яної церкви на сільське кладовище — всього кільканадцять кроків. Але цих кільканадцять кроків не

вільно поступити старим ногам священика — вперше цього року... Йому не вільно піти до тих, яких він давно — чи недавно — відпровадив з молитвою на вічний сон. Йому не вільно вийти з церкви... Щось так, як у страхотливій казці: не вільно тобі переступити зарисованого магічним вугіллям кола.

Тільки це не фантастична казка, а зла, важка, гнітюча дійсність: червоне, злюще коло, поза яким не вільно впасти краплинам свяченої води, не вільно пронестися словам молитви й пісні про Воскресіння... „Молися в церкві, попе, а поза церквою — нет”.

Я бачу очима душі священика, якому вже понад сімдесят років... Я знаю, що для нього вийти поза зле, червоне коло — означає приспішену смерть... У нього не може бути сили спротиву — спротив притаманний молодим людям, що ще мають силу боротися. І він поступає розумно — цей похилений, старенький священик. Як довго ще він живе — хай у церкві люди чують слово Боже... Навіщо приспівувати неминуче?..

В мої думки влітається голос жінки:

— То вже навіть на цвинтарі „Христос воскрес” священикові заспівати не можна. Чи то вже комуна мертвих боїться? Боїться, щоб вони не встали з гробів заплатити за кривди тих, що живуть?

У цьому питанні стільки гіркоти, стільки болю... Хто-зна — може дійсно пісня про Воскресіння, співана тремтячим голосом старця над могилами, може захитати якусь цеглину у велетенській тюрмі народів? Може й дійсно навіть мертві від цього повстали б?..

Здалека неначе долітає голос:

— Мої баба ще панщину пам'ятали. Казали, що тоді ключі до церкви мав жид-орендар. Не раз на Великдень не хотів церкви відчинити, за ціну торгував-

ся. Але навіть тоді ніхто не боронив священникові йти на цвинтар. Бо цвинтар — то вже таке місце, що кожному вільно піти. І кожний піде колись — в останній раз...

Довгі хвилини ми обидві мовчимо. А потім вона питає:

— Скажіть, ви вчені — де то є та культура і та якась... ци-ві-лізація? Де вона є?

Я не знаходжу відповіді — такої відповіді, яку ця жінка хотіла б почути. Я тільки мовчки тисну її спрацьовану руку, щоб вона знала, що мене це болить так само, як її. Мене болить, що на старому, сільському кладовищі, де сплять газди і газдині, яких ми знали — ніхто не заспівав цього року радісної пісні про Воскресіння... Що цього року на порослих травюю могилках з дерев'яними хрестами було мовчазно й пригноблюючо... Що навіть надію їм хочуть відібрати... надію на те, що існує щось поза межами людських почуттів і людського розуму...

— А я вас таки прошу напишіть, — повторює вона знову, немов би побоюючись, що її смуток вдарить об стіну байдужности.

Я приобіцяла — і пишу... Я зробила б це навіть без твого прохання, сумна, втомлена жінко. Багато з нас відчуває так само, як ти: бо нам тут спокійно, вільно, свобідно, а там щораз більше затісняються злі червоні кола кругом людської душі. Вони поширюються вже з країни живих у країну тих, що відійшли, вони відбирають відвічне право тихим, убогим могилкам сільських кладовищ, вони хочуть зрівняти їх із затоптанною толокою колгоспу. Так, щоб нічого, що має будь-який зв'язок з душею, не зосталося. Щоб усе, що було дороге й шановне, перестало існувати. Але для тих, хто вірить — цього ніколи не станеться.

ВЧИТЕЛЬКА МАРІЯ

Колись вона була вчителькою співу. Це було перед війною, на рідній землі. Тоді звали гімназійних учительок „пані професор”. Можливо, що деяких учителів співу учні не признавали такими важливими, як, скажім, учителів латини чи математики, але це не відносилось до професора Марії. Хлопці й дівчата, яких вона вчила, любили її, шанували.

Це було в першу чергу тому, що професор Марія любила їх — цих буйних дітваків, які поступово перетворювались на молодих людей. Любила, розуміла і допомагала їм. Оборонила когось на конференції перед „двійкою”. Допомогла комусь написати шкільну

задачу. Пригадала цитату з Горація, пояснила незрозуміле місце в „Слові про похід Ігоря”. На неї завжди можна було рахувати. З-поміж усіх професорів професор Марія була приятелем. Крім нотного письма, вона знала багато інших речей і найважливішу з них — душу молоді.

Дехто навіть дивувався, чому, маючи змогу навчати інших предметів, вона вибрала спів. На це вона, сміючись, відповідала, що в неї не було б серця виставити комусь лиху оцінку, так, як це мусіли робити інші вчителі. Насправді причина була зовсім інша: професор Марія вірила, що пісня розвиває почуття краси і шляхетність у молодих душах. Думала про рідну пісню.

В неї не було родини, і тому всі ці хлопці й дівчата видавались їй неначе рідними. Вона жила їхнім життям, і це приносило їй щастя. Вона не прагнула нічого іншого, як бути з ними рік за роком і проваджати їх через гімназійний поріг у життя. Вона вірила, що її учні будуть добрими українськими громадянами, бо на таких вона їх виховувала.

Та прийшла війна, а за нею еміграція і кінець її вчительської праці. Професор Марія опинилася в американському містечку, в якому, крім неї, було тільки дві українські родини. Це були люди того самого віку, що й вона, — молоді не було. І тоді вона болюче відчула свою відірваність від того, що досі було суттю її життя. Не було біля неї молодих людей, щоб їм віддавати своє знання, свої сили, своє серце. Вона вперше в житті відчула себе зайвою. Нікому непотрібною.

Щоб заповнити пустку, вона багато читала. Передусім те, що відносилось до молоді. Багато написаного в журналах та газетах звучало як сполох, як сумнів, як гіркість. Зокрема, коли статті заторкували

справу мішаних подруж. Або справу рідної мови. Або питання національних почуттів. Тоді професор Марія глибоко задумувалася. Вона із смутком стверджувала, що про українську молодь на еміграції знає мало, дуже мало. Вона знає її тільки здалека, з принагідних зустрічей. Молоді люди перекидаються з нею кількома чемностевими фразами — не завжди поправною українською мовою, і ніякого зближення не наступає. Їй здається, що вони вважають її за стару жінку, яка не розуміє теперішнього життя. Їй здається, вони думають, що вона вже своє віджила.

Вона не могла ніяк погодитися з тим, що молоді хлопці й дівчата говорять по-українськи тільки тоді, коли за цим слідкують їхні батьки або виховники. Коли ж вони між собою — тоді зразу ж переходять на іншу мову. Це наповнювало її зневірою. Також їй здавалося, що молоді співають рідних пісень тільки тоді, коли цього вимагає конечність. Що пісня вже не є для них, як колись була для її учнів, потребою серця. І це її найдужче боліло.

Та цього літа стара вчителька вперше поїхала туди, де збирається чималий гурт людей з українських громад. І там, крім старших, були також молоді люди. Вона почала придивлятися та прислухатися. Багато з них дуже добре володіли рідною мовою. Багато з них виявляли зацікавлення рідним мистецтвом, культурою. З радістю вона завважила, що вони беруть участь в громадському житті.

Справи, які колись видавалися сумнівними, набирали ясности. Ставало легше на душі. Одне тільки почуття давило по-давньому — почуття власної зайвості. Вона вже нічого не могла дати з себе цим хлопцям і дівчатам — вона вже не мала змоги їх чогось навчити...

Та прийшов той вечір. Люди сиділи на терасі під темним гірським небом. І тоді вийшов молодий хлопець і почав грати та співати. В його співі була якась особлива теплота. Це не був спів „на замовлення”. Він співав так само, як співали її учні, коли співало їхнє серце. Вона зрозуміла, що пісня була його часткою, висловом думок і почуттів, була для нього чимсь дорогим, необхідним.

Хтось назвав уголос прізвище хлопця. Воно було знайоме. Так звався один з її колишніх учнів. Вона підійшла до хлопця, що вже скінчив співати, і спитала, чи не ходив його батько до гімназії в такому то місті. Він відповів, що так. „Я колись вчила співу вашого батька”, — сказала стара вчителька, і в її голосі затремтіло зворушення.

Молодий чоловік схопив її руки в свої долоні, неначе зустрів когось дуже близького. „Мій батько часто вас згадує, пані професор, — сказав сердечно. — Прошу подождати, я його покличу — ми не знали, що ви тут”.

Він зробив крок і — зупинився. „Може пізніше не буде часу — а я маю до вас прохання. Чи могли б ви написати мені ноти і слова до цієї пісні про верби в долині? — він заспівав першу стрічку. — Бо батько вже точно не пригадає собі мелодії, а ця пісня така гарна . . .”

І враз стара вчителька відчула, що не є зайвою. Пісні, які колись стелилися від її серця до сердець молодих людей, співатимуть тепер їхні діти . . . Тільки щоб хтось так, як тепер вона, пригадав напівзабуту мелодію . . .

САНТИМЕНТ І ВАКАЦІЇ

Кажуть, що українки здебільша сентиментальні і ніяка не хоче забути, „як то було колись дома”. Їх може розчулити навіть звичайний соняшник або якась пільна дорога, або верба, похилена над річкою. А коли у вакаційний час вони подорожують, їх захоплюють не стільки туристичні атракції, як красвиди, що нагадують ті колишні, там дома. Зате їхні чоловіки йдуть із духом часу, твердять, що не можна „вічно жити споминами”, і всякий романтичний сентименталізм вважають за виключно жіночий привілей.

Не було б, мабуть, потреби призадумуватися над цією справою, — бо хто може бути авторитетом у ділянці почувань? — якби не вакаційна подорож на-

ших знайомих — здається, ви їх теж знаєте? — подорож, що в дечому змінила стандартні погляди. Виявилось, що не тільки жінки бувають сентиментальними. Але не випереджуймо подій.

Кажуть, що жінки, крім сентименту, відзначаються не абияким дипломатичним хистом. Якщо так, то наша знайома дуже дипломатично запитала свого чоловіка, як він хотів би провести вакації, хоч сама плянувала поїхати на одну з українських відпочинкових осель, бо там і „рідна атмосфера”, і багато знайомих, з якими можна згадувати „колишні часи.” Проте, їй здавна була відома пісня про „згоду в сімействі”, і вона хотіла, щоб чоловік теж був вдоволений з вакацій.

„Жіноча дипломатія” цим разом не повелася: чоловік заявив, що воліє провести вакації інакше, як попередніх років, що, замість сидіти на одній оселі, яка має „родинну атмосферу”, краще трохи подорожувати. І що взагалі варто оглянути країну і побачити трохи „туристичних атракцій”.

Наша знайома ще раз пригадала собі пісню про „згоду в сімействі” — і згідливо вибралася в вакаційну подорож.

**
*

Туристичні проспекти здебільша говорили правду: всі захвалювані околиці таки варто було побачити... хоч доводилося проїздити щоденно кількасот миль, а нічліги в мотелях не мали багато спільного з відпочинком. Але що туристика й вигоди не завжди мусять іти впарі — а до того чоловік більше втомлювався, бо керував автом — наша знайома не нарікала. Можливо, що, проїхавши двісті миль упродовж одного дня, вона тихцем згадувала „колишні вакації”... тоді, коли можна було вигріватися під

сонцем над якоюсь річкою або сидіти в холодку під деревом, але вголос про це не говорила. Якщо їзда рухливими гайвеями справляє чоловікові приємність — хай так буде. Бож, „де згода в сімействі” . . .

Проте, одного ранку, по недоспаній ночі — всю ніч попри мотель шуміли автомашини й торохкотіли велетенські „троки” — чоловік відклав мапу і запитав:

— Чи ти мала б щось проти того, якби ми десь зупинилися на день-два?

— Зовсім ні, — відповіла згідлива жінка. — Ти ж знаєш, що я завжди погоджуюся з твоїми проєктами.

— Бо бачиш, — продовжував чоловік, — варто б знайти якесь місце, де було б трохи менше оцієї . . . моторизації, — він показав на гайвей, по якому не переставали мчати автомашини. — Де було б трохи спокою і тиші і де не крутились би весь час туристи.

Цього ранку вони з'їхали з гайвею й подалися бічними дорогами. Вони віддалялися від місць, гаряче захвалюваних туристичними проспектами. Під вечір вони опинилися в гірській околиці. Під лісом де-не-де дерев'яні хатки. При дорозі — невеличке сільце. Оподалік будиночок, зовсім несхожий на розреклямовані комерційні мотелі. Такий собі скромний, затишний мотелик. З відкритою верандою, а кругом квіти. А біля нього гірський потічок.

— Поглянь! — вигукнув чоловік. — Чи ця околиця не нагадує тобі наших Карпат?

Питання було несподіванкою навіть для дуже сантиментальної жінки. Тому вона, всміхаючись, тільки притакнула головою.

— А цей малий мотелик під горою дуже нагадує мені нашу хату, — продовжував чоловік. — Ти тільки

глянь: така сама веранда, як колись у нас. І навіть квіти такі самі. Ну, подумай — це ж ті самі квіти!

Він відчинив двері авта, щоб жінка могла краще побачити. Він навіть не запримітив радісного здивування від своїх власних слів, що відбивалося на її обличчі.

— А як називаються ці квіти? — він потер чоло рукою. — Вони цвіли біля нашої хати, коли я приїздив зі школи на вакації. Такі самі...

— Це жоржини, — ніжно відказала жінка. — Твоя мати дуже їх любила.

— Так, так! — радісно вигукнув чоловік. — Тепер уже пригадав. Ну, що, хочеш тут залишитися на день-два?

— Дуже радо! — відповіла жінка. — Тільки, щоб тобі не було тут нудно. Тут, здається, нема ніяких туристичних атракцій.

— Що там атракції! Ти тільки поглянь, як тут гарно! Як тут спокійно і як тихо. Ну, зовсім як колись дома! Отже залишаємося — згода?

Вони залишилися в малому гірському сільці не день і два, а до самого кінця вакаційної відпустки. Чоловік, що ніколи не був „сантиментальний”, залюбки сидів на веранді і слухав, як цокотіли коники в траві. Ранками він вставав подивитися, як сонце сходить з-поза гір і як блищать роси на травах. Він прислухався, як по камінню дзюрчить потічок. Дивився на жоржини, що росли біля веранди, і ще декілька разів зауважив:

— Тут майже так, як колись дома...

... Здається, не тільки жінки бувають сантиментальними...

ДИПЛОМАТІЯ БЕЗ ТЕКИ

Не знаю, як ви, але дехто й досі уявляє собі дипломата як пана з дуже політичною міною, кутого на всі чотири ноги і, головню, з обов'язковою течкою під пахвою. І самозрозуміло, що так уявлений дипломат мусить мати „політичну опору” в якійсь дуже політичній амабасаді. Але знаєте, що тепер часто трапляється? Тепер можете зустріти симпатичного пана або не менш симпатичну пані, що виявляють зовсім виразно дипломатичні таланти, але . . . ходять без теки. І за ними не стоїть ніяка амбасада. І ви зустрінете їх серед своїх знайомих, а може . . . це таки про вас самих мова.

Аж ось прийшла рефлексія: може б таки краще розпочати цю розповідь без додаткових міркувань, попросту так, як воно справді почалося. Або ще краще: від кульмінаційної точки — від короткої, але в цьому випадку „важливої родинної наради”. А вона виглядала більш-менш так:

Молода, мила жіночка питає свого чоловіка, за професією лікаря:

— Порадь, котрі огірочки подати на вечерю? Чи ті, які я сама квасила, чи ті, які ми дістали від пані малярки?

На обличчі в неї скупченість. Молодий лікар, господар дому, з такою самою скупченістю, але враз із тим почуттям певности, відказує:

Раджу подати ті, від пані малярки. Бо, бачиш, вона дістала їх із Закарпатської України.

„Важливу нараду” припечатано усмішкою обопільної згоди.

Ви всміхаєтеся, читаючи ці рядки, і думаєте: „А це що знову? Чи не розповідь про родинну ідилію, чи не вступ до статті на . . . кулінарні теми?”

Родинна ідилія — своїм порядком. Але ця друга — кулінарна тема тут тільки принагідно. Ви ж бо зазриміли, що наголос покладено на те, що огірочки примандрували аж із Закарпаття. І в цьому суть. Наше молоде подружжя запросило на вечерю пару американців, щоб почастувати їх чисто українськими стравами. Тож характер огірочків зовсім не був такою другорядною справою, як могло б видаватися. Треба ж було вирішити, котрі з них більш підходжі для тієї цілі — чи прилагоджені ручками українки тут, чи ті, що вирости там, на Закарпатті.

Але вернімось до теми. Ця пара американців уперше в своєму житті мала загостити до української хати. До справжньої української хати, де багато

чудових вишивок, прекрасної української кераміки, де в дитячій кімнаті синок вправляє на фортепіані колядки, де на полицях повно українських книжок. І де навіть собачка зветься „Смішко”. Ага, найважливіше: і де діти, навіть тоді, як їх старші не чують, говорять між собою по-українськи.

І до цієї хати запрошено пару американців — учителів гайскулу на обід „в українському стилі”. Повірте, що це сталося без ніякої наперед надуманої тенденції. Це сталося зовсім просто: кілька місяців тому ця американка-вчителька переходила операцію в шпиталі, де працює наш симпатичний лікар-українець. За кілька хвилин перед операцією вона запитала похиленого над нею лікаря: „Пробачте, а якої ви національності?”

Хай вас не дивує таке питання. Пацієнтка, мабуть, хотіла нервово відпружитися, і навмисне запитала про річ, що нічого спільного не має з операцією. А втім, американські вчителі мають дуже тонкі вуха, коли йдеться про найлегший акцент в англійській мові.

До відповіді, що він — українець, наш лікар мусів хіба додати ще щось цікаве, бо внаслідок їхньої розмови операція почалася з опізненням. Що саме було сказано — невідомо, зате відомо, що пацієнтка промовила з переконанням:

— Докторе, я мушу якнайскоріше видужати по цій операції! Я мушу сказати своїм учням, що... Україна це зовсім не Росія! Бо, бачите, я тридцять років неправильно інформувала їх про українські справи.

І вона справді скоро видужала і поспішила до школи виправляти свою помилку щодо України. Вона ж бо, видужуючи, мала досить часу прочитувати книжки, які приносив їй наш милий лікар. Ну, а що

добрих знайомих і приятелів звичайно запрошується в гостину, тож її з чоловіком теж запрошено. І ось вам ціла історія, в якій, як ви запитали на початку, треба було вирішити питання „українських огірочків...”

Знаючи звички наших американських пань-сусідок, можна припускати, що на другий по відвідинах день наша вчителька подзвонила до бодай десятка своїх приятельок і сказала їм приблизно так:

— Учора я дуже приємно провела вечір! Ми з чоловіком були у наших українських приятелів, і там... — решту лишаємо вашій уяві.

Бо про гарну українську хату, де діти по вечері грають гостям українських пісень на фортепіані — чимало можна сказати. Про що хочете: чи про кераміку, чи про вишивки, чи про трохи поважніші теми. І головне: що Україна — це таки не Росія. Це добре знати, навіть після повторюваної 30 років помилки.

Чи не думаете, що між нами існують теж дипломати без теки і без дуже політичної амбасади?

СМІШНА РОМАНТИКА

— Йому рішуче діється кривда! — сказала вона. Хвилиною мовчанки, а потім з ноткою задуми: — Ну, може слово „кривда” звучить тут занадто сильно. В усякому разі, мені жаль його. Як так можна позбавити когось блиску?

— Він виблискує так само, як колись, — про-
бувала я її переконати. — Він зовсім не змінився. Це
радше ми змінилися . . .

Бачите, ми говорили про Місяць. Про той, що
мандрує по небі серпчком, молодиком, повнею. Про
старий, як світ, срібно-зеленкуватий Місяць. Той, що
про нього так багато писали славні й доморослі поети.
Різно писали — приємно, гарно або банально й нев-
дало.

В лексиконі моєї приятельки, що стала в обороні
покривдженого Місяця, замість слова „невдало”, вжи-
вається інше, дуже кольоритне, і воно звучить: „пре-
паршиво”. Так, про Місяць писали досить часто „пре-
паршиво”. І тоді вас дратувала ця аматорщина,
і ви сердилися: „Чого причепилися до бідного Міся-
ця? Навіщо його так мучать на всі лади?”

Це були звичайно або поети-початківці, що та-
кими залишилися до кінця життя, або закохані. І од-
ні й другі не могли обійтися без Місяця. Це був по-
просту — „мус”. Бо як писати про любов, зідхання
й подібні речі і не згадати про „місяченька?” Бачите,
тоді його теж називали здрібніло. Ніби, щоб підкрес-
лити, який він близький та дорогий. Словом — ко-
лись він був дуже потрібний.

Колись — це значить в тих „архаїчних” часах,
коли зустрічі з милою відбувалися „під калинонь-
кою”, і обов’язково — увечері. Тоді, як падали роси
і співалося „я тебе милая аж до хатиноньки сам на
руках занесу”. Ніби, щоб не заросила ніжок . . .

Маленька дегресія — я зумисне вжила вислову
„архаїчні часи”, бо це мусіло бути дуже, дуже дав-
но . . .

Чи ви уявляєте собі — я маю на думці теперіш-
ню молодь, — щоб хтось зустрічався десь під якоюсь
калиною? На так званого „дейта” ви приїздите своїм

автом. Чарівна дівчина — своїм. І сидите в котромусь із тих авт, а роса спадає на трави попри вікна авта. Якщо ви дуже романтичні, то, можливо, захочете пройтися, але по траві не ходитиме, бо там звичайно стоїть таблиця з написом „прайвет проперті”. Але це все між іншим. Ми говоримо про Місяць.

— Так, — сказала моя романтично-бунтівнича приятелька, — колись кожна шануюча себе людина мусіла „зідхати” до Місяця. Візьми хоч би народні пісні . . . — вона перебила сама себе: — А „Місячна соната” що? Взагалі, в цілому світі, не тільки у нас, Місяць був чимсь важливим, прекрасним, потрібним. А тепер — все, до чого зміряє модерна людина, це причалити ракету на Місяць. І що вона з цього матиме?

Я дипломатично промовчала, бо відповідь не лежала в моїй компетенції. Це справа науковців — не моя. Я сказала:

— Чи тобі не здається, що в цьому оспівуванні Місяця було трохи перебільшення?

Вона здвигнула плечима.

— Це залежить від того, як хто на це дивиться. Я ж казала тобі, що була маса препааршних поезій про Місяць. Але це не змінює суті.

Вона простягнула руку по мою папіросу. В тих часах, коли ДіПі перекидали з одного табору до другого і коли папіроси були на вагу золота — ми завжди курили одну на спілку. Часи змінилися, звички — ні. Це був знак, що її щось хвилює.

— Як би то сказати . . . В цьому була якась ніби символіка. Розумієш? — Так, я зрозуміла, бо ми знаємо одна одну вже довгі роки.

— Отже це був чудовий весняний вечір. Тоді, як цвітуть каштани. Пам’ятаєш каштани в Інститутському саду?

— Так, пам'ятаю, бо малих речей не забувається.

— Пам'ятаєш, як вечорами ми дивилися на них? Тоді, як світив Місяць над садом? І пам'ятаєш, як ми тоді говорили про... життя? Смішно, бо що ми тоді взагалі могли про це знати!

— Пам'ятаю, що тоді слово „життя” означало Красу. З великої букви. Наївно, але це тривало недовго. Потім думалося інакше.

— Отже, вертаючись до каштанів навесні... Знаєш, перед нашою хатою теж росте каштан. І він того вечора стояв, освітлений рожево-білими канделябрами. І був Місяць. Він прозирав крізь віття і мережав сріблисту зелень. Ти можеш уявити, як це виглядало? Правда, ти ніби пишеш. Тож біло-рожеві канделябри, а над ними — він. Як у казці. Про це не напише жаден поет. Не зуміє. Ти можеш уявити собі таку казку на вулиці промислового міста?

Ті, що колись дивилися на квітучі каштани в Інститутському саду — можуть легко уявити все. Вони звикли до цього „уявм собі”.

І я кличу свою донечку, підлітка і кажу:

— Дивись, яка краса! Бачиш Місяць? Ну, скажи!..

І донечка сказала спокійно, речево, безпристрасно два слова. І то чужою мовою — не тому, що не знає своє, а тому, що по-тутешньому воно звучить влучніше. Вона сказала:

— Биг діл — Місяць.

Папіроску погашено енергійним притиском пальців.

— Отже, бачиш, чи не смішно ми виглядаємо в їхніх очах? Ми нібито загартовані, що пережили війну, ми все ще захоплюємося Місяцем. Отим, над каштанами, в прязі білорожевого світла. Кажуть,

що світ іде вперед. А що з нами? Чи zostалися ми в минулому?

Мені не приходила до голови ніяка „розумна” відповідь. Можна було б сказати щось про переоцінку цінностей або про так звані „інші обставини”. Але навіщо? Вона попросту хотіла розказати мені цей дрібний епізод — і все. Ми й так розуміємо одна одну без слів... Бо тим, що колись дивилися у захопленні на Місяць над каштанами, мабуть, і досі здається, що він — так, як багато інших речей — це Краса. І що без тієї Краси не можна існувати. Це значить — в певному символічному сенсі. А може... може це були ілюзії? Так чи інакше — це зводиться до одного. Ми так відчували. Нам потрібно було всієї цієї „смішної романтики”.

Це аж ніяка філософія. Чомусь здається, що для того, щоб „пережити війну”, а потім „пристосуватися до нових обставин” і не затратити свого обличчя — таки треба було бути такими, якими ми були. Навіть до певної міри — захоплюватися Місяцем.

Бо скажіть — коли хтось ніколи не мав ніяких „романтичних ілюзій” — чи він справді знає, що таке життя?

„АГАФІЯ — МАТИ БОРЦІВ“

Достойна римська матрона перейшла до історії як символ матері-громадянки, що дала своїй країні великих синів. На мармуровій плиті її гробівця вирізьблено тільки три слова, але в цих словах замикалося найвище признание: „Корнелія — мати Гракхів“.

Українська селянка Агафія — мати п'ятох синів — ніколи не чула про матір Гракхів. Вона була неписьменна. Проте, вона була багата на життяву

мудрість, притаманну старим селянським родам, а в її постаті і поведінці було щось з гідности землі. У завжди чистій льняній сорочці, довгий по кістки темній спідниці, запасці і сніжнобілому очіпку — вона неначе пройшла крізь століття ген десь із княжої доби . . .

Вона говорила мало, але в її словах крилася велич простоти. Її старенька хатина з низькою стелею і малими віконечками, повними вазонків, була зразком охайности і порядку. Сорочки, які прала, були найчистіші в селі, а хліб, який пекла — найсмачніший.

Усі її п'ять синів мали освіту, а наймолодший навіть високу. І саме її сини були тими, які розбудили національну свідомість села, а зі слів „Україна” і „незалежність” зробили символ і ідею.

За часів польської займанщини в її хаті збиралась сільська молодь і до пізньої ночі читала заборонені книжки, співала заборонених пісень і снувала пляни про новий Зрив.

Коли польська поліція переводила в її хаті ревізію, штовхала її прикладами і порола багнетами подушки — вона стояла випростана, мовчазна, і в її очах був не страх, а презирство.

Коли забирали її синів до тюрми, вона не плакала і не заводила, як інші селянські матері, тільки хрестила кожного сина на дорогу, а під повіками приховувала біль і сухі сльози.

Вона кожної суботи йшла пішки до міста, несучи синам харчі. А в неділю раніше за всіх приходила до церкви і біла незчисленні поклони перед святими образами.

У селі казали, що вона таки випросила ласку у Бога, бо сини вернулися цілі й здорові спершу з тюрми, а опісля — з большевицького полону. Пізні-

ше, за німецької окупації, в її хаті, поруч заборонених книжок, переховувались машинні пістолі й ручні гранати.

Ночами заїздили на її подвір'я якісь вози, сторожко снувались якісь тіні, і чути було притишені розмови. Та коли сонце сходило — сліди возів уже були заметені, а як сусіди питали, хто приїжджав, вона байдуже здвигала раменами, немов нічого про це не знала.

У липні сорок четвертого року, коли село горіло, ми бачили її востаннє. Вона виносила з палаючої хати якісь клуночки і ховала їх у землянку. Вона була зовсім сама — її сини подалися котроїсь ночі вслід за тасмничими возами... Вона була, як завжди, спокійна та мовчазна, тільки тим разом в її очах було море глухого болю...

Багато років минуло з того часу, і про неї нічого не чули. Але недавно прийшов лист із села. В ньому суха, ляконічна згадка: „Всі сини Агафії згинули”. І більше нічого — ніяких пояснень. Вона зосталась зовсім сама, на ласці невістки. Вона вже дуже стара і дуже немічна. Її схоровані, зболілі ноги заледве доносять її до порога хати. Там вона сідає, похила й згорблена, і дивиться помряклими очима на дорогу, якою відійшли колись її сини, і на порожнє місце, де колись стояла церква.

Нема синів і нема церкви, в якій била за них поклони...

Вона молиться за них з порога своєї хати і жде, щоб відійти до них... Вона засне колись так непомітно й тихо, як жила, але ніхто не поставить на її могилі мармурової плити і не вирізьбить слів: „Агафія — мати борців”.

ЗМІСТ

	Стор.
Дещо про себе	5
Знімка з карнавалу	9
Крізь вікно	15
Дарунок для Ромка	19
Лист звітля	23
Думки на сонці	27
Парфуми	31
Зміни	35
У нескінченність	39
Інший світ	43
Людська річ	47
Гордість	51
„Подайте милостиню...”	55
Незнана батьківщина	59
Пази з новітнього замку	63
Великі і малі душі	67
Перемога	71
Людина без нервів	75
Надія Мері Гордон	79
Права рука	83
Місто міняє обличчя	87
Лицарям Червоної Калини	91
В дорозі до матері	95
Коли говорить зло	99
Шериф і „злий парняга”	103
Компютер	107
Люди є добрі	113
Реванш	117
Справи Божі — справи людські	121
Книжка, пісня і діло	125
Залежить від нас самих	129
Три стеблини пшениці	133
„Вестселер” і „консервативний” смак	137
Золоті дукачі і пісня	141
Вони теж її люблять	145
Хліб	149
Перервана нитка	153
Замість репортажу	157
Весілля	161
А як приходить День Подяки... ..	165
Соняшна меланхолія	169

	Стор
Злочин Сильвестра Боннарда	173
Дарунок найкращому з міст	177
Поклін	181
Найсердечніша розповідь	185
Золотий горішок	189
Без пісні не можна жити... ..	193
Терпкі пахощі	197
Біла романтика	201
Народний учитель	205
Казка грудневої ночі	209
Роковини грудневого вечора	213
На Різдво додому	217
Весняний етюд	221
У Маланчин вечір	225
Весна йде... ..	229
Запрошення на балъ	233
Абітурієнтам	237
Лоташ	241
Перемога над смертю	245
Китичка фіялок	249
Тихий бунт	253
Коли цвіли черемхи	257
Осінь	261
Великодній ранок	265
Листопадове	270
Вез патосу	273
Розмова з прапором	279
День перед заходом сонця	283
Вояцька сльоза	287
Салют рідному військові	291
Кімнатка з книжками	295
За Україну	299
На стійці	303
Синій сад	307
Кордон, що його переходимо тільки раз... ..	311
Яблуні цвітуть	315
Із книги смутку	319
Вчителька Марія	323
Сантимент і вакації	327
Дипломатія без теки	331
Смішна романтика	335
„Агафія — Мати борців“	340

Загальне технічне керівництво: Анатоль Домарацький.
 Складач: Степан Чума. Верстальник: Ярослав Сидоряк.
 Друк: Роман Падковський. Наклад 1 500 примірників.
 Друковано в друкарні „Свобода”, 81-83 Гренд вулиця,
 Джерзі Ситі, Н. Дж., ЗСА. 1969 р.

Леся Лисак, доброзичливо беручи читача за руку, веде його в давноминулу весну, в „старі, добрі часи”, може й на Вали в Золочеві, коли цвіли фіялки; веде кудись, може до Сокаля у хтознако-лишній Маланчин Вечір, коли з кухні пахло медяниками, що їх пекли для „сіва-чів”, а за вікнами мерехтів сніг і нерухомо молились дерева. Зачарований читач іде з авторкою у той призабу-тий Великодній ранок, коли „кованим металом розгой-дувались дзвони” і почина-лась „Велика Радість, така золотиста, як ранне сонце, така свіжа, як віття берез”... Іде в далеке містечко, в „казку грудневої ночі”, ко-ли білий сніжок крутився над задуманою лістарнею, лапками білого котеняти ступав на землю...

У широкий розмаїтості тем, що їх розкриває авторка в „Терпких пахоцях” — вона сама та її юність, наші „сі-рі” та визначні люди, наша молодь, якою можна горди-тись.

Глибокою тугою за прек-расною Україною, „сонячи-ною мелянхолією” перейня-ті Лесині оповідання, де з однаковою любов’ю знахо-дить вона місце для речей великих і малих. А любов до свого, рідного, до народу і його землі зветься патріо-тизмом. І тому оповідання Лесі Лисак не тільки санти-ментальні, але й патріотич-ні.

Леся Лисак уже має ши-роке коло своїх читачів-при-хильників. Цією книжкою це коло напевно ще більше пошириться.

В. Давиденко

